

Роман МАТЕЙКО

ГАЛИЦЬКІ ЛИЦАРІ ВОЛІ
Українські визвольні змагання
на Тернопільщині 1900–1920 років
у контексті історії України

Тернопіль
Принтер-інформ
2002

ББК 63.3 (4 Укр) 6
МЗ4

У науково-популярному нарисі на основі конкретних прикладів і фактів розглянуто зародження та розвиток українського стрілецького руху в Галичині. Автор пропонує читачам здійснити подорож воєнними дорогами січовиків на Тернопільщині. Переконливо відтворено також інші героїчні й трагічні сторінки історії нашого краю: виникнення Західно-Української Народної Республіки, бойовий шлях її збройних сил – Української Галицької Армії, події польсько-української війни 1918–1919 рр. та участь у ній тернополян. Йдеться також про те, як склалися долі славних борців за волю рідної землі, за українську державність, як увічнена їх пам'ять.

Видання буде корисним краєзнавцям, учителям, студентам, учням, усім, хто, цікавиться історією України, зокрема Тернопільщини.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка, заслужений працівник освіти України Микола Алексісець;

професор, завідувач кафедри українознавства Тернопільської академії народного господарства, заслужений працівник освіти України Богдан Лановик.

Редактор – член Національної Спілки письменників України Богдан Мельничук.

У художньому оформленні використані графічні роботи Мирона Яціва.

Видано за фінансової підтримки Тернопільської облдержадміністрації і Тернопільської обласної ради.

ISBN

© Матейко Р. М., 2002

© Барський І. І.,

Комп'ютерне верстання, 2002

КІЛЬКА ПОПЕРЕДНІХ ЗАУВАГ ВІД АВТОРА

Славне галицьке стрілецтво, виховане на революційно-патріотичних ідеях Т. Шевченка, І. Франка, вписало багато героїчних сторінок в літопис боротьби за волю України. Виникнувши на зламі ХІХ–ХХ століть, воно гідно продовжило національно-визвольні державницькі традиції своїх попередників, зокрема запорізького козацтва. Галицькі лицарі волі високо підняли на знаменах ідеї незалежності й соборності України. Вони першими в нашій новітній історії стали на шлях збройної боротьби за досягнення омріяної мети – незалежної України. Галицьке стрілецтво мало чималий вплив на розвиток української політичної думки, піднесення рівня національної свідомості, духовної культури українства. Його безсмертні подвиги в ім'я Батьківщини стали прекрасними взірцями для наслідування.

Тому окупанти різних мастей намагалися витравити з пам'яті українського народу, особливо юнацтва, героїчні подвиги галицьких лицарів ХХ століття, із сатанинською запопадливістю руйнували стрілецькі могили, нищили, спалювали бібліотеки, архіви, щоб перетворити нас на німих рабів, яничарів чи манкуртів. Тільки в незалежній Україні (правда, на жаль, повільно) почала відновлюватися стрілецька слава, що має стати важливим чинником національно-патріотичного виховання нинішнього та прийдешніх поколінь українства. І хоча за останнє десятиріччя видано кількадесят наукових статей та монографій, присвячених визвольним змаганням галицьких українців у 1900–1921 роках, досі не перевелися горе-вчені, які в дусі сталінських посіпак називають галицьких стрільців колаборантами. Поки що нема серйозних наукових досліджень про вікопомні події перших десятиріч ХХ століття на Тернопільщині.

Сподіваємося, що бодай частково заповнить цю прогалину запропонована науково-популярна краєзнавча книжка, яка аж

ніяк не претендує на вичерпність інформації, тим більше на всебічне дослідження історії галицького стрілецтва. Це – своєрідний путівник, який веде читача воєнними дорогами Українських Січових Стрільців (УСС), Української Галицької Армії (УГА) на Тернопільщині. В основу даного видання покладено конкретний фактичний матеріал із наших попередніх історико-краєзнавчих розвідок з істотними уточненнями та доповненнями. Враховано останні дані про увічнення пам'яті мужніх синів Галичини. Автор прагнув дати студентам, учням, педагогам, усім, хто цікавиться історією рідного краю, хоча б мінімум необхідних знань про героїчні й водночас трагічні події перших десятиріч ХХ ст. Чи вдалося це, судити вам, шановні читачі.

Буду щиро вдячний за ділові конструктивні зауваження та пропозиції, які врахую в подальшій роботі.

ЗА РІДНИЙ КРАЙ

Не можна без особливої гордості сприймати правдиву героїчну історію славних галицьких лицарів ХХ століття – Українських січових стрільців. Адже ще донедавна про них, за висловом письменника Романа Федоріва, було “назагал говорено, як про зграю буржуазних націоналістів, які на початку Першої світової війни добровільно зголосилися до австрійської армії, щоб допомагати “австріякам” воювати проти братів-росіянів і водночас проти братів-наддніпрянців”.

Якщо дивитися на історичні факти поверхово й упереджено, то, звісна річ, розмови про австрофіліство січовиків та їх націоналізм були начебто доказові. Лихо тільки, що ніхто з наших учених не хотів та й боявся об’єктивно проаналізувати історичну ситуацію, що виникла в Галичині напередодні Першої світової війни, а головне, ніхто не прагнув зрозуміти поривання тогочасного українського юнацтва, вихованого на ідеях Івана Франка, до своєї національної самобутності, до мови й культури, і врешті – до державності.

Нас, українців, за більшовицького режиму вчили, відзначає уродженець Кременця, нині київський письменник Юрій Покальчук, що коли українець воював проти поляків, то це була справедлива національно-визвольна боротьба, а коли хоч якось та трішки проти росіян, то це зрада, згуба і ганебний чин. Саме тому аж до нашої незалежності не дозволяли писати про війська УССів, про українські полки в австрійській армії, би вони воювали проти російської армії. Тому й листопадова революція у Львові, проголошення ЗУНР просто замовчувались, бо там не було більшовиків, не було компартії, а була “нормальна національна революція”...

Хто ж вони, Українські Січові Стрільці?

“Комусь чужому, – як відзначив “Календар Червоної Калини” на 1923 рік, – може й нецікаво. Але кожний українець, кожна українка чи знають се? Коли б знали...”

А що вело їх до бою? Які крила носили їх, голодних і босих, втомлених тілом і сильних духом? Яка сила несла їх на величезні полчища ворожі і розбила їх ущент?..”

Термін “Січ” уперше виник на західноукраїнському ґрунті у 1900 році, коли громадсько-культурний діяч, один із лідерів Русько-Української Радикальної Партії, коломийський адвокат Кирило Трильовський торкнувся забутих струн народної душі й створив у селі Завалля біля Снятина (тепер Івано-Франківська область) молодіжне протипожежно-спортивне товариство “Січ”. Ще раніше – від 1891 року – в Галичині існували аналогічні товариства під найменням “Соколи”.

Це був, як писав річник “Золотий колос”, що виходив на Західній Україні, “початок величавого Січового руху, котрий до Першої світової війни обняв майже цілу Східну Галичину і українську частину Буковини”.

Назва “Січ”, цілком правильно відзначають провідні українські історики, не випадкова, вона засвідчувала, що західноукраїнські радикали прагнули надати молодіжно-спортивному рухові національних традиції і характеру. Незважаючи на географічну віддаленість Галичини від історичної Запорізької Січі, остання була свого часу на ділі, а на початку ХХ століття в народній пам’яті рідною справою і для західних українців. Досить згадати ватажка селянсько-козацького повстання Северина Наливайка, родом із Гусятина нинішньої Тернопільської області, славетного гетьмана Петра Сагайдачного, який походить з Кульчиців, неподалік від Самбора, що на Львівщині, проживання і навчання у Львові Богдана Хмельницького, щоби будь-які сумніви з цього приводу розсіялися.

Руханкове товариство “Сокіл” було засноване у Тернополі в 1905 році. Воно ставило за мету згуртувати дітвору, молодь і старших та відповідними вправами зміцнювати в них фізичні сили. Гарт у ньому пройшли сотні дітей, уся молодь середніх шкіл, дівчата, юнацтво школи промислової, міщани середнього і старшого віку. З товариства вийшло кілька фахових

учителів, які роз'їхалися по краю і проводили далі ідею “руханки”.

Виникнення “Соколів” і “Січей” було прагненням західноукраїнської молоді до вияву організованості, національного усвідомлення та плекання духовних і фізичних цінностей. Формою й подекуди змістом цей рух спершу майже не відрізнявся від сокільського руху інших слов'ян, зокрема, чехів і поляків. Але рік за роком українські січові-сокільські товариства, гуртуючи овіяну козацьким романтизмом молодь, мостили шлях до відродження рідного війська і згуртовували кадри. Перед Першою світовою війною в Галичині діяло близько 900 “сокільських” гнізд і понад тисячу “Січей”. Сама ж військово-політична ідея, як вважають дослідники, зародилася в 1900 році. Однією з перших організацій, у якій вона матеріалізувалася, був таємний гурток “Мазепинський курс мілітарний” у Львові. В цьому ж місті у 1911 році учні середніх шкіл створили також таємний гурток “Пласт” – для ознайомлення з військовою справою. Його засновниками й активістами були майбутні старшини УСС – В. Кучабський, уродженець Тернополя, а згодом студент Львівської політехніки О. Кучерішка, О. Степанівна, Р. Сушко, син видатного письменника П. Франко, С. Чмола, О. Яримович. Вихованці цього гуртка І. Лизанківський, Ю. Охримович та ще кілька юнаків у 1913 році виїхали до Києва – пропагувати серед молоді Наддніпрянщини ідею військового виховання молоді.

У грудні 1912 року радикали заснували у Львові “Український Січовий Союз” і внесли до міністерства внутрішніх справ Австро-Угорщини окремих статут “Товариства Січових Стрільців”, однак його не затвердили. Тоді К. Трильовський подав до галицького намісництва новий варіант – на зразок статуту польських стрілецьких товариств. Цього разу намісник Галичини не відмовив, і 18 березня 1913 року у Львові було організоване перше українське Стрільцьке товариство – Українських Січових Стрільців на чолі з доктором Володи-

миром Старосольським. Згодом тут постало ще одне товариство – “Січові Стрільці-II” під проводом Романа Дашкевича, а восени цього ж року був заснований “Стрілецький Курінь” “Сокола-батька”. Розпочались їх військові вишколи.

Незабаром стрілецькі товариства виникли в Косові, Яблунові, Заліщиках, Тернополі, Бережанах та інших містах краю. Їх число досягнуло 96, а на чолі багатьох із них стояли віддані ідеї національного відродження українські старшини запасу зокрема, К. Гутковський, Г. Коссак, Л. Лепкий. У березні 1914-го обидві львівські січові організації об’єднались, а 28 червня цього ж року в місті відбувся січово-сокільський здви́г (огляд), присвячений 100-й річниці від дня народження Тараса Шевченка. Вулицями Львова під звуки оркестрів і українських строевих пісень пройшли кінні й піші підрозділи стрільців із “Соколів”, “Січей”, “Пластів” та інших напіввійськових організацій.

У статті “Українські Січові Стрільці” (“Календар Червоної Калини” на 1924 рік) М. Угрин-Безгрішний згадував: “Дня 218 червня 1914 року перша за довший час історична хвиля для українського народу. Січово-сокільський здви́г у Львові на площі Сокола-Батька. Непроглядні товпи народу. Відбуваються всякі вправи топірцями й лентами. Виступають Січовики, Січовички, Соколи й Соколиці. Одушевлення велике. Природа ласкава. Сонце приязно всміхається до всіх, голубить молодих українських Орлят своїм чудотворним промінням.

Аж тут під захід сонця виступають на майдані озброєні ряди “Українських Січових Стрільців” в одностроях...

З появою озброєних УСС на здвизі зразу був замітний неописаний ентузіазм, великий запал, сльози радості в очах видців, невмовкаючі оплески... Описати цієї хвилі не в силі ніяке людське перо. Вся непроглядна маса видців зелектризована. В ній б’ється одно серце, однакова кров грає в жилах, одна душа є паном усіх тіл, одна думка сповиває всі голови, однакові руки, один могучий порив...

Кожний зрозумів, що оце постає нова доба в історії всієї України. Від 1768 р. оце вперше український народ готується до рішучого бою за волю і долю України зі зброєю в руках із одвічними грабіжниками українських комор і надбань...”

А газета “Діло” опубліковану наступного дня розповідь про цей здвиг завершила таким точним висновком: “Здвиг закінчився масовими військово-спортивними вправами стрілецьких підрозділів. На них був присутній австрійський намісник в Галичині Коритовський з великою свитою представників краєвих і міських властей, у яких це українське свято з участю десяти тисяч стрільців, на відміну від галичан, викликало зовсім інші почуття”.

Доля розпорядилася так, що саме 28 червня 1914 року в столиці Боснії Сараєві пролунали постріли, котрі через місяць відлунили громом Першої світової війни, – було вбито наступника австрійського престолу архікнязя Франца Фердинанда і його дружину Софію. 19 липня війну Росії оголосила Німеччина, а 24 липня – Австро-Угорщина. Остання ще через чотири дні напала на Сербію. Над Європою знялася воєнна хуртовина, котра, як потім підрахували, втягнула в свою криваву орбіту 48 держав із півтора мільярдом населенням – трьома четвертими всіх жителів планети. Війна, в якій Австро-Угорщина і Росія виступили в протилежних коаліціях, різко пожвавила надії українських політичних кіл на здобуття державності.

Ще наприкінці 1912 року провідні діячі галицьких партій вирішили: якщо почнеться війна з Росією, українці повинні підтримати Австро-Угорщину. Тоді легше буде перетворити Галичину на “український П’ємонт” – зав’язок української держави, центр для об’єднання в майбутньому всіх українських земель. Царську Росію вважали жорстокішим гнобителем України, ніж Австро-Угорщину. Підстав для цього не бракувало. Підтвердженнями можуть служити слова людини, котру в необ’єктивності не звинуватиш – академіка В. І. Вернадського. Він, зокрема, писав: “У XIX столітті Україна як

політичний організм із самостійним внутрішнім життям перестала існувати, будучи остаточно, за висловом Петра І, “прибраною до рук” Росією”. Що стосується західно-українського краю, то вчений відзначав: “Українці засвоїли погляд на Галичину як на П’ємонт українського національного відродження, тоді як російські офіційні сфери звикли дивитися на неї як на вогнище українського сепаратизму”.

Улітку 1913 року у Львові відбувся з’їзд української студентської молоді. Він прийняв ухвалу, що дуже точно відобразила тодішні настрої не лише молодих, а й старших політиків.

“І. З огляду на те, що ні українська політика російського правительства, ані українська політика російського лібералізму, зараженого імперіалістичними ідеями “великої Росії”, ні соціальна структура царату, ні політичні інтереси російського міщанства взагалі, яке трактує Україну, як свою колонію, ні заборчі плани царату щодо України, не лишають жодної надії на можливість нормального і спокійного розвою для нашої нації в межах російської імперії, ба навіть і в Галичині; з огляду на те, що розвій Австрії, де живе значна частина нашого народу в напрямі федерації вільних націй створює з неї природний центр політичної гравітації для цілої нашої нації, і з огляду на те, що теперішня міжнародна ситуація то є заострення міжнародних, а спеціально австро-німецько-російських антагонізмів якнайліпше сприяє отриманню української квестії з квестіями міжнародної політики, вважаємо конечним боротися за програму політичного сепаратизму від Росії.

II. З’їзд українського студенства сподієся, що головним союзником у тій боротьбі буде щиро демократична та справді поступова частина польської суспільности.

III. Акцією, що могла б служити наміченій цілі, з’їзд вважає поборювання московських впливів в австрійській Україні і широку пропаганду політичного сепаратизму від Росії за кордоном, як рівно ж і мілітарне виховання молодіжи.

IV. Стремлячи до сеї цілі, українська молодіж не повинна спускати з ока питань біжучої політики, беручи активну участь у щоденній політичній боротьбі як по сей, так і по той бік кордону”.

Отже, переважна більшість тогочасних галицьких політиків пов’язувала майбутнє України з Австро-Угорщиною. Тож цілком логічно, що з початком війни вони постаралися довести свою відданість урядовим колам Відня.

2 серпня 1914 року у Львові було створено Головну Українську Раду (ГУР). До неї увійшли, відкинувши політичні розбіжності, представники Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної партій. Наступного дня ГУР, яку очолив доктор Кость Левицький, звернулася до українців Галичини з першим маніфестом, у якому повідомила, що новостворена коаліція партій бере на себе обов’язки:

1. Формувати загальний напрям української політики;
2. Вирішувати загальні національно-політичні справи, пов’язані з війною;
3. Бути єдиним політичним представником галицьких українців перед світом;
4. Формувати українські військові загони.

“Перемога австро-угорської монархії, – йшлося в маніфесті, – буде нашою перемогою. І чим більше буде поразка Росії, тим швидше виб’є година визволення України...”

А видане того ж 6 серпня Звернення Головної Української Ради до українського народу закінчувалося такими словами: “Нехай же через весь край котиться наш поклик! Нехай пориває до бою всіх, і тисячі нехай стануть в ряди Українських Січових Стрільців!

Бо пора се велика єсть!

У завзятій важкій боротьбі

Ми поляжем, щоб славу, і волю, і честь

Рідний Краю, здобути тобі”.

Лідери українського національно-політичного руху Галичини сподівалися, що перемога центральних держав

Європи дозволить відбити Наддніпрянську Україну і втілити на всіх українських землях ідею української державності.

Оскільки ГУР, як найвища українська політична установа краю, що мала вести на час війни однозгідну політику, взяла в свої руки й організацію українського війська, для цього було створено Українську Бойову Управу (УБУ) на чолі з К. Трильовським. Вона звернулася до уряду країни з проханням дозволити створити легіон Українських Січових Стрільців. Хоча це й відповідало інтересам Австро-Угорщини, яка мала надію захопити східну Україну і приєднати її до Габсбурзької монархії, уряд і командування сприйняли ініціативу ГУР без ентузіазму. Не вистачало людей, обізнаних з військовою справою. Старшин-українців, які були в запасі, вже мобілізували до австрійської армії. Командування погодилося звільнити для потреб українського легіону сто старшин-українців, однак фактично відпустили їх тільки шістнадцять та кількох підстаршин. Серед них були Михайло Баран, Дмитро Вітовський, Сень Горук, Григорій Коссак, Теодор Рожанковський і Яків Струханчук.

Українська Бойова Управа видала “Поклик Мобілізаційний” до молоді: створити військо Українських Січових Стрільців. Були організовані повітові та підпорядковані їм громадські комітети на місцях для призову молоді в УСС. Зокрема, на Тернопільщині організацією УСС займалися: в Бережанському повіті – Тимотей Старух, Тернопільському – Степан Чумак, Чортківському – Іван Коссак (професор Чортківської учительської семінарії). У Самбірському повіті на Львівщині цією роботою керував уже добре відомий на той час письменник Андрій Чайковський, який у 1908–1910 роках працював у Бережанах адвокатом.

Скільки уродженців Тернопільщини пішло в ряди УСС? Певну уяву про це дають наведені у виданій 1916 року у Львові книзі О. Назарука “Слідами Українських Січових Стрільців” дані про походження УСС (у відсотках за повітами): Заліщики – 0,28; Терехівля – 0,52; Підгайці – 0,64; Гусятин – 0,86;

Боршів – 0,89; Зборів – 0,98; Бучач – 1,05; Збараж – 1,05; Бережани – 1,20; Чортків – 1,38; Тернопіль – 5,63. Для порівняння зазначимо, що вищий від Тернополя відсоток посланців у рядах січовиків мали тільки Коломия (6,18), Львів (7,26), Золочів (7,66) і Косів (10, 12).

У Головній книзі УСС, був, зокрема, такий цікавий запис про національність і релігію: “Всі Українці і греко-католики. Виймки: Українців-євангеликів 0,02; Українців римо-кат. 0,27, неукраїнців 0,76, мойсеєвого віросповідання 0,24, безконфесійних 0,15”.

На фінансування новоствореного українського війська австрійський уряд виділив 50 тисяч корон. Про мізерність цієї суми свідчить хоча б те, що для організації польського легіону Львівський магістрат відпустив півтора мільйона австрійських корон. Галичани добровільно здавали кошти для усусусів. Скажімо, “Жіночий організаційний комітет” зібрав і передав Українській Бойовій Управі 2 тисячі корон.

Відомо, що австрійське командування напочатку намітило сформувати вісім піхотних куренів УСС: у Львові та Станіславові – по два, в Коломиї, Стрию, Тернополі й Чорткові – по одному. Саме в цих містах повинні були діяти “кадри” для підготовки відділів УСС. Із цих відділів мали постати самостійні з економічно-адміністративного і тактичного погляду курені – по чотири сотні, 800 крісів (карабінів) у кожному. (Для порівняння: австрійські батальйони під час війни мали по 1000 і більше крісів).

На початку серпня до Львова, де зібралося найбільше стрільців, прибув військовий комісар міністерства закордонних справ Австро-Угорщини консул Урбає. Він сповістив, що командування планує використати українських добровольців для відбиття у царських військ Почасва. Перший командант легіону Теодор Рожанковський рішуче виступив проти цього плану, здійснення якого неминуче призвело б до розгрому не навчених і погано озброєних січових стрільців. Така позиція Т. Рожанковського коштувала йому втрати поста. Командантом

легіону УСС Бойова Управа призначила директора української гімназії з Рогатина Михайла Галуцинського. Він – уродженець Тернопільщини (с. Звиняч нинішнього Чортківського району), вчивсь у Львівському та Віденському університетах, був засновником і одним із керівників “Просвіти”, головою “Академічної громади” у Львові.

Зазнавши поразок у перших боях, австрійська армія відступила на захід. Російські війська наближалися до Львова. 29 серпня 1914 року УСС отримали наказ приготуватися переїжджати до Стрия і вже наступного дня вирушили в дорогу. На початку вересня в Стрию, за свідченням К. Трильовського, зібралось більш як вісім тисяч добровольців, з них – 400 вихованців тернопільського товариства “Сокіл”. Усього ж до УСС записалося понад 30 тисяч галичан, з яких можна було створити дві повні піхотні дивізії. Йдучи на збірні пункти, тисячі юнаків були захоплені думкою, що вони мають стати вояками першого за багато десятиліть українського національного війська, що участь на боці Австро-Угорщини повинна обов’язково дати користь українському народові. Однак добровольці погано орієнтувалися в планах австрійських військ.

У Стрию УСС отримали наказ командування: хоча військово з’єднання в них і окреме, присягати на вірність вони мають Австро-Угорській імперії. Чимало добровольців виступили проти цього, але Бойова Управа переконала: іншого виходу нема. Приголомшила і звістка про те, що чисельність легіону обмежена двома тисячами вояків. Начальна команда армії мотивувала цей наказ нестачею обмундирування і зброї. (Стрільцям видали карабіни системи Верндля на один набій, зняті з озброєння ще в 1886 році). Врешті Начальна команда погодилася залишити в легіоні ще п’ятсот добровольців. Отже, з-поміж бажаючих вибрали 2,5 тисячі найпідготовленіших. В основному це був цвіт української студенської молоді.

Четвертого вересня легіон УСС залізницею відбув на Закарпаття – до Мукачева, а потім до сіл Страбичів (по-

угорськи Мезетеребеш) і Горонда. Легіон поділили на десять сотень, зведених у два курені (батальйони) і половину третього. Першим куренем командував доктор Михайло Волошин, сотнями – Василь Дідушок, Роман Дудинський, уродженець Струсова на Теребовлянщині доктор Никифор Гірняк і Осип Будзиновський. Згодом сотника Никифора Гірняка заміняли четарі уродженець Козлова тодішнього Бережанського повіту Володимир Сроковський і Ераст Коник. Другий курінь очолював доктор Гриць Коссак, сотниками були Сень Горук, Осип Семенюк, уродженець Скала-Подільської Борщівського повіту Михайло Баран і Осип Букшований. У третьому півкурені отаманував доктор Степан Шухевич, сотні очолювали Теодор Рожанковський, якого через кілька днів замінив Іван Коссак – брат Гриця, і Дмитро Вітовський. УСС підпорядковувалися команді корпусної групи генерала Гофмана. Тоді ж було закладено перший кіш (кадру) Українського Січового Стрілецтва.

Уже десятого вересня, всього після кількох днів вишколу, генерал Гофман віддав наказ ввести легіон УСС у бойові дії. Російські війська на той час зайняли Галичину і наступали в напрямі Угорщини. Першими серед УСС зав'язали бої з 2-ю кубанською козакою дивізією сотні В. Дідушка і О. Семенюка. У цих боях вони зазнали втрат – 22 стрільці вбитими.

Наприкінці вересня вийшли з Горонди і Страбичева й інші сотні. Згідно з планом австрійського командування їх поділили на стежі – партизанські двадцятки. Ці стежі повинні були проникнути за лінію фронту, щоб вести в тилу російської армії диверсійні дії та розвідку. Однак незабаром виявилось, що цей план невдалий. Лише кільком групам вдалося проникнути за лінію фронту, для решти неодноразові спроби пройти в тил закінчилися безуспішно. Вже через два тижні діяльність стеж була припинена. Але важкі гірські переходи підірвали здоров'я команданта Гуцульської сотні, уродженця Тернополя Кліма Гутковського, і він 29 травня 1915 року помер у Будапешті.

Сотні зайняли оборону на Бескидах, а в першій половині жовтня разом із 129-ю і 123-ю бригадами австрійської армії перейшли в наступ у напрямку на Стрий, Миколаїв і Львів. Ось як описані перші бойові здобутки УСС у Карпатах в “Історії Українського Війська” (Львів, 1936): “Сотня Барана пішла на Стрий з Волової через Людвиківку, Мізунь і Болахів. Коли 21 жовтня 1914 р. ця бойова група після важких переходів явилася під Стриєм, середня група почала відворот... Сотня Барана перейшла з Болахова на Сколе. Вона брала участь у боях коло Сукіля і на Ключі. Похід на Стрий був першим чином Січового Стрілецтва. Хоч бойова вартість слабо вишколених сотень виходила на око невелика, хоч багато стрільців ішло в бій іще зі старосвітськими “верндлями”, а більшість з них уперше знайшлася у бою, молоде українське військо виявилось надійним бойовим елементом. Бо його до бою вів не примус, а гарячий патріотизм і запал. У поході, у боях на гору Комарницьку і Стрий, на верхах Залярським, Кобилі і на Ключі Стрілецтво дало докази небуденної витривалости, великого завзяття”.

Сил усусам додавали звістки з окупованої російськими військами Галичини про відверто антиукраїнську політику царату. Як відомо, Львів царська армія захопила 3 вересня 1914 року. Невдовзі українські громадські діячі, які вирішили не евакуюватися з міста і продовжувати господарську та культурно-освітню роботу, попросилися з візитом до військового губернатора Львова графа Шереметьєва. Відомий учений-фольклорист Володимир Шухевич, зокрема, попросив, щоб нове керівництво краю не чинило перешкод у розвитку місцевого господарства, торгівлі, кооперації, а також дозволило видавничу справу українською мовою. У відповідь генерал Шереметьєв заявив, що справа з розвитком різних торговельних і кооперативних товариств у Львові тепер не на часі, а щодо українців та їхньої мови, то “в Галиции” живе “карпато-руський народ” і “есть только один русский язык”. “Радуйтесь, господа, что соединяетесь с Великой Русью, и

соединяйтесь!» – підсумував Шереметьєв. Наказом від 30 вересня 1914 року емісар царського уряду, військовий генерал-губернатор Галичини граф Бобринський заборонив продаж у книгарнях і видачу в бібліотеках української літератури. Були закриті всі українські періодичні видання, друкарні, школи, масово переводили на російське православ'я церкви. Українську мову заборонили вживати в державних установах, судах, громадських організаціях. Під виглядом боротьби з “мазепинством” тривала груба русифікація.

На основі численних фактів навіть чесні симпатички москвофілів у Галичині переконувалися в антинародній, антиукраїнській політиці російської військової адміністрації. Як відзначав М. Грушевський, “Галичина під час окупації опинилася в руках всякої поліцейської й чиновничої наволочі, що її посилано сюди на посади, а вона, користаючи з воєнного стану, робила, що хотіла й не тільки буквально грабила доми й людей, знущала над населенням, але й від себе додавала жару руйнуванню українського життя та його культурних сил”.

Особливо важко доводилося переживати галичанам безперервні жандармські обшуки, арешти та заслання. “Місцями поголовно арештовано й засилано в глибину Росії українських священиків, всю інтелігенцію, маси свідомих селян та міщан. Все те найбільш нелюдським способом хапали, в чому застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір, без різниці – жінок, дітей, старців, хорих і калік. Один тільки український комітет у Києві зареєстрував їх до 15000, а це ж тільки частина”.

Січові Стрільці швидко освоювали військову науку і незабаром стали однією з найбоекватніших частин австрійської армії. Це підтвердили січневі та лютневі бої у Карпатах, коли саме УСС не раз рятували становище на тій чи іншій ділянці фронту.

А найбільшим воєнним хрещенням того періоду стали для усусів бої за гору Маківку, що неподалік од Славська. Невдовзі перед тим, у середині березня 1915 року, австрійське

командування здійснило чергову реорганізацію в легіоні: розділило його на два цілком самостійних курені під командуванням отамана Г. Коссака і сотника С. Горука (пізніше В. Дідушка) та резервну сотню Н. Гірняка, скасувало Начальну команду УСС. Відтепер стрільці підпорядковувались австрійським бригадам 55-ї дивізії генерала Фляйшмана. Дотеперішній командант УСС М. Галущинський залишився у XXV корпусі як референт і зв'язковий старшина легіону. Було також затверджено штатну чисельність усусів – 48 старшин і 2200 стрільців.

Протягом березня–квітня російські війська не раз безуспішно атакували Маківку, що була ключовим пунктом австрійської оборони і не давала змоги обійти Південну армію. Не вдавсь і наступ, що почався 24 квітня. У ніч з 28 на 29 квітня російська піхота під прикриттям сильного артилерійського вогню, від котрого, як писав сотник Д. Вітовський, “були столітні потрочені на тріски смереки”, рушила штурмом на Маківку. Сотні О. Букшованого, Р. Дудинського, О. Семенюка, О. Будзиновського та інші відбили наступ і пішли у контратаку. Після рукопашного бою стрільці прогнали росіян, які втратили близько 200 чоловік убитими, до висхідних позицій. Наступного дня наступ царських військ повторивсь, а третій, найзавятіший бій відбувся 1 травня. Російське командування дуже хотіло похвалитись успіхами перед самодержавцем Миколою II, який прибув на Південно-Західний фронт. Але стрільці зуміли втримати Маківку, хоча під час бою вона переходила з рук у руки. Третього травня генерал Фляйшман видав наказ по 55-й дивізії, в якому, зокрема, писав: “Українські Січові Стрільці... можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишаться в історії слава їхніх хоробрих діл та золотий лавровий листок в історії їхнього народу”.

Дорогою ціною далася ця перемога. Усуси втратили 42 чоловіки вбитими, 76 – пораненими і 35 – полоненими. Відомо, що серед полеглих на Маківці були уродженці Тернопільщини – стрільці Осип Конюшевський із Зарваниці тодішнього

Підгаєцького і Микола Юзв'як із Стрільківців Борщівського повітів, а в числі поранених – вістун Северин Бутин із Загір'я Зборівського повіту та Ілько Шийка з Лісників Бережанського, десятники Юліан Назарак з Черкащини Чортківського повіту і Степан Кузьмович з Тернополя. Поховавши полеглих товаришів, стрільці ввечері 3 травня зійшли з Маківки у запас бригади. Ще через день у бою під Плішкою курінь отамана Г. Коссака захопив більше тисячі полонених, у тому числі чимало кавалеристів з дивізії генерала О. Каледіна.

Львівська газета “Діло” згодом писала, що “Маківка, це перший визначний етап, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину. Битва на Маківці, це перша велика спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини”.

А в привітанні Загальної Української Ради (так змінила назву з урахуванням представництва не тільки галицьких, а й загальноукраїнських інтересів Головна Українська Рада) йшлося: “Ви дали доказ, що український нарід не зрікся своїх прав до самостійного життя та що він має волю і силу вибороти собі ті права кров'ю і залізом. Ви доказали, що довголітня неволя не знизила українського народу до ряду покірних рабів, бо він виродив Вас, борців за волю...”

Щоб читачі могли краще уявити тогочасні настрої української інтелігенції Галичини, процитуємо ще один документ: Декларацію Загальної Української Ради до всіх цивілізованих народів світу від 12 травня 1915 року. У цій Декларації від імені українського народу було заявлено, що: 1. “для будучности волі і самостійности України є конче розбиття царської імперії, та що для того ми стоїмо рішучо по стороні австро-угорської монархії”; 2. “нашою метою... є вільна самостійна Україна – вільна самостійна українська держава”; 3. “...тепер український нарід для запоруки своєї національної свободи домагається в межах Австро-Угорщини територіально-національної автономії, з'єднання українських

областей...”; 4. “...українські справи мусять вирішувати українці”; 5. “...війна має скінчитися побідою правди і справедливості, має справді принести всім народам свободу і незалежність і цим забезпечити єдино можливий, рівний всесвітній мир для добра всієї людскости...; є конечно визволення народів, поневолених царатом, який навіть тепер, у критичній военній хвилі, не відступив ані на ступінь від своєї традиційної політики гноблення всіх визвольних змагань, як серед поневолених народів, так і серед своєї російської суспільности, конечно передовсім визволення українського народу, найбільш безпощадно давленого царатом, – народу, котрому в російській імперії відібрано найпримітивніші людські і національні права. Визволення се є конечно в інтересі людскости, цивілізації, демократії і волі”.

Як бачимо, тут нема жодного згїрдливого слова щодо російського народу. Українські визвольні змагання були не антиросійськими, а антисамодержавними; приміром, у наведеному документі “російська суспільність” зарахована також до пригноблених.

У травні 1915 року німецько-австрійські війська здійснили прорив під Горлицями й Тарновим і почали тіснити російську армію на схід. Курені УСС виступали в XXV-му австрійському корпусі генерала Гофмана. Невесела картина відкрилася перед усусами, коли вони зійшли з Карпат. Після початку війни власті Австро-Угорщини взялися переслідувати нібито за “москвофільство” українську інтелігенцію, чимало галичан було вивезено до таборів, найстрашнішим з яких був Талергоф. Усі свої воєнні невдачі австрійці пояснювали зрадою українського населення. Над безборонними трударями знущалися угорці, німці, поляки. А з приходом російських військ корінних жителів почали репресувати за те, що галичани воюють на боці Австро-Угорщини. “Прокотився над краєм, – відзначив у романі “Бо війна війною” письменник Роман Іваничук, – смерч нового “страшного суду”: граф Бобринський почав викорінювати в Галичині австрофільство й

мазепинську заразу. Позакривано всі періодичні видання, царські езекутори повикидали з просвітянських бібліотек українські книжки, валили уніатські хрести й фігури, спалювали ікони, проводили по хатах ревізії. Від галицьких москвофілів посипалися доноси на австрофілів: ні в чому не повинних людей запаковували в Коломиї до вагонів і вивозили на схід”.

Справді, як відзначає Осип Думін, автор “Історії легіону Українських Січових Стрільців”, австрійська влада була для українства в Галичині “ковадлом, галицька адміністрація до війни та російська окупація під час війни – молотом. Ці ворожі сили завдали галицькому національному життю глибокі удари, але його не розчавили”.

22 червня 1915 року австрійські війська зайняли Львів. А Українські Січові Стрільці, пройшовши з боями через Болехів, Калуш та навколишні села, 27 червня взяли старовинний княжий Галич. Першою на його вулиці ступила сотня Д. Вітовського, за нею – решта сотень другого й сотні першого куренів. Наступного ж дня стрілецькі відділи під вогнем ворожої артилерії переправилися через Дністер і Гнилу Липу. Продовжуючи переслідувати частини 8-ї російської армії, усуси вступили на Тернопільщину. Так закінчився, по суті, перший етап їх бойових дій.

ВІД ЗОЛОТОЇ ЛИПИ ДО СТРИПИ

Подорож розпочинаємо у селі Завалів нинішнього Підгаєцького району. Саме обабіч цього села над річкою Золота Липа влітку 1915 року зайняла фронт 55-а дивізія австрійської Південної армії. До цієї дивізії входили обидва курені Українських Січових Стрільців. Оскільки на фронті панувало затишшя, вони із 7 липня до 9 серпня стояли в запасі своїх бригад: перший курінь – у лісі поблизу села Маркова (нині Монастирисьького району), другий – у Карачинському ліску неподалік од Завалова.

Тривала перерва у воєнних операціях на фронті дала усусам змогу відпочити. Вони старанно влаштували свої табори; побудували колиби і землянки, поміж них розбили доріжки. 23 липня корпус Гофмана відвідав наслідник престолу архікнязь Карло. Серед тих, хто вітав його, були дві чети стрільців на чолі із сотником В. Дідушком. Архікнязь висловив їм вдячність за героїчні вчинки. Результат такої прихильності не забарився: 21 серпня Начальна команда видала наказ про створення 1-го полку Українських Січових Стрільців. Його тимчасовим командантом призначили отамана Гриця Коссака. У першому полковому наказі, який він видав, йшлося: “Ту хвилину з’єднання обох куренів повитають стрільці з новою радістю і вдовolenням і докажуть ділом, що утворення вищої полкової стрілецької організації признають національним здобутком”. Чисельність полку тоді становила 1700 чоловік, ще 500 стрільців було в коші (кадрі), де вони навчалися військової справи. Однак сподівання на дальшу прихильність австрійської військової влади не виправдалися: вона не погодилася не лише на організацію другого полку, а й на формування третього куреня.

9 серпня другий курінь перебазувався ближче до Завалова, а перший перейшов на його місце до Карачинського ліска – у

запас 130-ї бригади. Звідси він 17 серпня повернувся до становища поблизу Маркової.

А ще через десять днів австрійська армія розпочала наступ. Вранці 27 серпня другий курінь УСС вийшов до села Заставці (нині Монастириського району). Тут були укріплені позиції російських військ. У результаті боїв усуси здобули окопи ворога, але під перехресним вогнем загинули стрільці відділу четаря Івана Балюка – уродженця села Трибухівці Бучацького повіту.

Посмертна публікація у виданому у Львові в 1917 році “Стрілецькому Календарі-Альманасі” засвідчила, що із загибеллю Івана Балюка Галичина втратила неабиякого поета. Шість його віршів об’єднані красномовним заголовком “Скошений цвіт”. Тут же вміщено спогад І. Балюка “Під Галичем” і чотири листи воїна і поета до С. Ю. Масляка. Один із них, датований 11 серпня 1915 року, дуже точно передає тодішні настрої січовиків: “Ми силу в руках матимемо. Хто привик до воєнної грози, той не дасть себе в життю топтати і зневажати на ‘рунті національнім. Старі вже своє відспівали. Нову внесе струю нове покоління. За нами молодь буде вся, ми впливати будемо на виховання слідуєчої генерації, на виховання гімназистів усіх, це дасть нам могутню зброю в руки. Нашим принципом буде – праця напружена до максимуму і борба без компромісів, без уступок. Національна честь вже пробудилась і жадає сатисфакції за століття неволі, кривди, топтання. Сяську! Гарно буде. Збирай сили на життя нове, а як віддамо все, що ми життю винні, тоді нехай потонем в добрих, цілющих обіймах Нірвани!”

Із Завалова ідемо до міста Підгайців. Саме так – через Яблунівку й Угринів – ішов 28 серпня 1915 року другий курінь УСС. Звідси він наступного дня разом із 130-ю бригадою вирушив до Новосілки. Далі стрілецькі відділи прямували в різних напрямках: сотня А. Мельника – на Раковець, Д. Вітовського – до Маловодів (обидва села нині входять до Тереховлянського району), сотня доктора О. Левицького – на

Росохуватець, О. Будзиновського – до Золотої Слободи (обидва села нині – Козівського району). Зійшлися всі біля Маловодів, звідки 31 серпня змушені були відступити до Вівся (тепер – Козівського району). Та невдовзі усуси повернулися під Росохуватець і 7 вересня без бою зайняли село. Продовжуючи переслідування ворога, того ж дня прибули до Людвиківки (нині –Теребовлянського району), де й закріпилися.

А перший курінь тим часом долав шлях через Голгочу (тепер – Бережанського району), Гниловоди і Котузів (обидва нині – Теребовлянського району), 29 серпня стрільці наткнулися поблизу Бурканова на фланг російського війська, і їм довелося дещо відступити. Та вже 1 вересня усуси пройшли через Бурканів та Панталиху і зупинилися на полях між Тютьковим і Бернадівкою (нині Лощинівка, всі села належать до Теребовлянського району).

Отримавши значну підмогу в людях і зброї, російська армія перейшла в контрнаступ. Головний удар був спрямований на ділянку 55-ї дивізії. Другий курінь УСС 7–8 вересня утримував відрізок фронту між Панталихою і Настасовим (тепер – Тернопільського району), забезпечуючи відступ німецьких і австрійських полків.

Перший курінь 12–13 вересня захищав підступи до мосту в Соколові (нині –Теребовлянського району). Усусів атакувала кіннота, яка прорвала австрійський фронт біля Настасова і примчала до Стрипи. Сотні УСС відбили кілька атак, але росіяни перейшли Стрипу в іншому місці – біля Сокільників.

Вони увійшли в Соколів із заходу, й усуси, таким чином, опинилися в “кліщах”. Тоді у полон потрапила сотня І. Чмоли. Для решти усусів залишавсь один вихід – лівим берегом Стрипи пробиватися до Соснова. Туди й повів курінь його командант С. Горук. Та коли стрільці переходили кладку поблизу Соснова, їх наздогнала російська кіннота. У бій з нею вступила третя чета на чолі з І. Каратницьким. Із неї в живих залишилися тільки три стрільці, решта загинули.

Хоча саме Соснів – наступний пункт на нашому маршруті,

ми ж поки минаємо це село і їдемо далі – в Семиківці (обидва села нині – Тереховлянського району). Так зможемо відтворювати події в їх хронологічному порядку. Отже, повернемося в осінь 1915 року. 11–12 вересня другий курінь УСС у складі 130-ї бригади боронив у Семиківцях підступи до мосту через Стрипу. Тоді усуси змусили противника повернути від ріки. Але 7 жовтня російські війська розпочали новий наступ. Стрипа поблизу Семиківців була мілка і вузька, тут її могли легко перейти. Однак першого дня росіяни не відважилися йти через річку – залягли перед мостом. Кілька днів сотні гармат били по селу. Один із учасників оборони – М. Заклинський згодом писав, що артилерійський вогонь 11 жовтня був найсильнішим з усіх, під які потрапляли стрільці.

Після гарматної підготовки російське військо розпочало переправу. Серед відділів, які обороняли Семиківці, були дві сотні другого куреня – О. Будзиновського й А. Мельника. Вони стояли ліворуч од моста через Стрипу. Проритися за річку наступаючим не вдалося. Стрільці зазнали порівняно невеликих втрат, але серед убитих був один із найдосвідченіших старшин – хорунжий Северин Яремкевич, який уславився в боях у Карпатах. Його поховали на хуторі Тудинка біля сусіднього Соснова.

Російський наступ повторився наприкінці жовтня 1915 року. Усуси вийшли на фронт після кількаденного відпочинку у Вівсю, де полк було реорганізовано. Семиківська битва, не менш пам'ятна в історії стрілецтва як на Маківці, почалася сильним артилерійським обстрілом австрійських позицій навпроти переправи вночі з 30 на 31 жовтня. Цей обстріл тривав увесь день, після чого російські війська перейшли річку. На місце прориву кинули український золочівський 35-й полк і два курені УСС.

Вранці 1 листопада росіяни підтягли нові сили. Вони, писав у спогадах “Над Стрипою” (“Історичний Календар-Альманах Червоної Калини” на 1931 р.) Л. Семиківський, “нетямующо пхалися вперед, як саранча. Тисячі їх заслало скривавлений

подільський чорнозем, а на Стрипі гребля з людських тіл запинила воду. І не було їм стриму. Йшли й падали. Котився “російський вал” непроглядною масою, хоча покотом косили скоростріли”.

Австрійська оборонна лінія не витримала натиску. Росіяни взялися розширювати прорив у північному й південному напрямках. Отаман С. Горук згадував про бої поблизу Ішкова: “Розстрільна під приводом чет. П. Франка ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострілів. Вони захопили перші рови та 15 москалів. Решта втекла до других становищ. Стрільці, опоєні тою перемогою, кинулися на другі рови, але мусіли завернутися”. І далі: “В занятих ровах сиділи ми аж до вечора й видержували шалені наступи ворога, поки не прийшли підкріплення. Так було аж до вечора. Ввечір почали підходити резерви – мадяри й німці, переважно від Росохуватця. Небавком рови переповнилися. Коло 11 години вночі пішов знову наступ на ворожі становища, але він не вдався. Наша лінія посунулася лише до ворожих дротів і там закопалась...”

Криваві змагання в чотирикутнику між Семиківцями, Раківцем та річкою Студинкою тривали до 3 листопада. Найзапекліша боротьба була біля Семиківців. Росіяни зуміли захопити село, але 2 листопада сотні Дмитра Вітовського, Андрія Мельника, Осипа Яримовича, уродженця села Мушкатівка Борщівського повіту Зенона Носковського відбили його. Серед тих, хто відзначився, був син великого українського письменника Івана Франка – Петро. Хоробрим показало себе і поповнення – 800 стрілецьких новобранців, які прибули кілька днів перед тим.

Бої завершилися атакою на окопи російських військ, їх залога потрапила в полон. Але й усуси дорого заплатили за ліквідацію семиківського прориву: в їх рядах не стало 39 убитих, близько ста пораних і стільки ж полонених стрільців.

Внаслідок артилерійських обстрілів були повністю зруйновані Семиківці. “Історичний Календар-Альманах

Червоної Калини” на 1927 рік вмістив фото, зміст якого пояснював підпис: “Місце завятих стрілецьких боїв над Стрипою. 1915 р. З навколишнього села Семиковець не остало ні сліду, залишився тільки постумент... на голові якого бузько поставив собі гніздо”.

Після цього воєнні дії набрали характеру позиційної оборони. Полк УСС, ослаблений майже безперервними кровопролитними боями, вивели в другий ешелон. А перед тим усуси поховали своїх товаришів. На їх братській могилі біля південно-західної околиці Семиківців українські вояки в 1916 році насипали високий курган – символ стрілецької слави. Згодом курган був зруйнований, а в 1990 році його відновили.

Поклонемося цій усипальниці мужніх синів Галичини і, продовжуючи мандрівку маршрутом, повернемося до Соснова, Саме в цьому селі та поблизу нього розташувалися після семиковецьких боїв на так званих зимових квартирах усуси. Соснів вони застали дуже знищеним, люди були евакуйовані. Стрільці швидко дали лад зруйнованим хатам і стодам. Забезпечивши себе житлом, налагодивши побут, взялися будувати другу оборонну лінію та греблю через багнисту долину Студинки. Відновилися зв'язки усусів з рідними, студенти, яких було серед стрільців чимало, отримали змогу здати іспити. А для неписьменних організували на зимових квартирах курси читання й писання рідною мовою.

Широку культурно-освітню діяльність розгорнула Пресова квартира, до якої входили стрілецькі літописці, письменники й митці. Вона була створена ще під час боїв на Бескидах, а восени 1915 року в повному складі прибула з розташованого в Замковій Паланці поблизу Мукачева збірному пункту (коша) до Соснова. Учасники Пресової квартири готували на хуторі Тудинка матеріали до журналу УСС “Шляхи”, що вже почав виходити у Львові, та до історії стрілецтва. Художники Осип Курилас, Юліан Назарак, Лев Гец та Іван Іванець створили чимало портретів, пейзажів, картин зі сценами стрілецького

побуту. Часто влаштував концерти оркестр, який з осені був постійно при полку.

У Тудинці набрали сили таланти трьох великих уродженців Тернопільщини – Романа Купчинського, Михайла Гайворонського і Левка Лепкого, яких по праву називають співцями стрілецької слави. Вони заслуговують того, щоб розповісти про них детальніше.

“Першим стрілецьким Бояном новочасної України” називали Р. Купчинського. Його творчість порівнювали із гранітною плитою, вмурованою у “величний пам’ятник Січовому Стрільцеві, який склав свою буйну голову за Батьківщину”.

Народився Роман Купчинський 24 вересня 1894 року в селі Розгадів колишнього Бережанського повіту (тепер – Зборівського району). Після закінчення Перемишльської гімназії вчився в Духовній семінарії у Львові, а коли почалася Перша світова війна, вступив до лав УСС, пройшов із січовими стрільцями всі їх нелегкі дороги. 1921 року видав у Львові драматичну поему “Великий день” про бої на Маківці (перевидана 1997 року у Тернополі). Згодом у львівському видавництві “Червона Калина” побачили світ об’єднані в трилогію “Заметіль” повісті із стрілецького життя “Курилася доріженька”, “Перед навалою” (обидві – 1928), “У зворах Бескиду” (1933). Про повість “Курилася доріженька” “Історичний Календар-Альманах Червоної Калини” на 1929 рік, писав, що “це перша в нас спроба відтворити осередовище, в якому зродилася і зросла в могутню силу стрілецька ідея. Герої повісті – близькі, знайомі автора. Події, які описує, пережив як співучасник та очевидець. З цього боку твір являється для історика рр. 1914–1918 гарячим документом. Масовий читач буде вдячний авторові за талановиту панораму картин з бурхливих воєнних років, в яких формується новий тип України”.

Численні поезії (здебільшого стрілецької тематики), літературно-критичні статті, воєнні спомини, пісні,

фейлетони, журналістські нотатки, сатиричні вірші у 1920–1939 роки Р. Купчинський друкував у часописах “Діло”, “Дзвін”, “Неділя”, “Літературно-науковому віснику”, “Літописах Червоної Калини” й інших львівських виданнях під власним іменем і прізвиськом та псевдонімами Галактіон Чіпка, Галант Чіпка, Мусій Гак, Мирон Доля, Зиз, Той-сам, Учасник та іншими. Разом із поетом В. Бобинським і художником П. Ковжуном він організував літературно-мистецьку групу “Митуса”, яка видавала однойменний місячник літератури й мистецтва; всі троє були співредакторами. У 1933-1939 роках Р. Купчинський був головою Товариства письменників і журналістів імені І. Франка у Львові (ТОПЖ). В лютому 1935 року започаткував Бал Української Преси – найбільшу в країні імпрезу такого роду.

1939 року Р. Купчинський переїхав до Кракова, де працював в Українському видавництві, згодом жив у Німеччині, потім у США, в м. Оссінг біля Нью-Йорка. У 1952 році належав до ініціативної групи, яка організувала Спілку Українських Журналістів Америки, був її головою у 1958-1960 роках. 1965 році в Нью-Йорку видав свою поему “Скоропад”, а роком раніше у Канаді (Вінніпег – Торонто) побачили світ його “Мисливські оповідання”. Помер Р. Купчинський 10 червня 1976 року в Оссінгу, де й похований.

Уже після смерті талановитого прозаїка, тонкого поета-лірика, композитора і літературного критика вийшли друком в еміграції збірники його вибраних пісень “Ми йдемо в бій” (1977) та вибраної лірики і прози “Невиспівані пісні” (1983). Усього Р. Купчинський створив слова і мелодії до 84 пісень – патріотичних, ліричних, маршових та інших. Серед його творчої спадщини найпопулярніші стрілецькі пісні.

У Тудинці над Стрипою створена, зокрема, пісня “Ой шумить, шумить”. Пізніше були написані твори “Заквітчали дівчатовьонька” (гора Лисоня біля Бережан – с. Вільховець), “Гей там, у Вільхівці” (спільно з Л. Лепким, після бою під с. Потутори), “Як з Бережан до кадри” (під час переїзду УСС з Бережан до коша). Перу Р. Купчинського належать і такі

популярні пісні, як “Вдаряй мечем”, “Ой чого ти зажурився...”, “Готуй мені зброю”, “За твої, дівчино...”, “Човен хитається”, “Пише стара мати”, “Накрила нічка”, “Пиймо, друзі”, “Мав я раз дівчиноньку”, “Ірчик”, “Засумуй, трембіто”, “Ми по таборах і тюрмах” та інших.

У червні 1990 року в селі Розгадів Зборівського району, на батьківщині співця стрілецької слави, врочисто, за участю 10 тисяч осіб, відкрито меморіальну таблицю Р. Купчинському, у вересні цього ж року тут освячено музей, започаткований у його родинній хаті – колишньому парафіяльному будинкові. У жовтні 1994 року до 100-ліття від дня народження письменника в цьому селі відкрито пам’ятник (скульптор Петро Кулик, архітектор Володимир Блюсюк, обидва – м. Львів) із написом “Роман Купчинський 1894-1976. Співець стрілецької слави”.

Бойовий і творчий побратим Романа Купчинського Михайло Гайворонський (псевдонім Орест Тин) народився 15 вересня 1892 року в Заліщиках. Закінчив там учительську семінарію, вчився у Вищому музичному інституті імені М. Лисенка у Львові. 1914 року вступив до Українських Січових Стрільців і в складі сотні В. Дідушка брав участь у карпатських боях. На початку травня 1915 року став організатором і керівником оркестру УСС. У ньому грав також його брат – Петро Гайворонський. Він, писав М. Гайворонський у статті “Перша орхестра УСС” (“Літопис Червоної Калини”, 1935, № 12), “погиб як хорунжий при обороні нашого відвороту зі Львова”. Згадував М. Гайворонський й інших уродженців Тернопільщини, учасників оркестру: “На басклярнетах грали ще у нас Мих. Шепета, Шпуляркевич і Ільків. Всі троє вони із Лісник коло Бережан. Добрі, симпатичні музиканти... На тромбоні (бас-позавка) грав дуже солідний музикант Демчишин (із Лісник), він погиб під Львовом”.

За часів ЗУНР М. Гайворонський – візитатор військових оркестрів при УГА. Згодом працював керівником оркестру українського театру в Кам’янці-Подільському, викладачем

Вищого музичного інституту імені М. Лисенка, вчителював у середніх школах, був диригентом Львівського “Бояна”, керував хорами в українських театрах. У 1922 році випустив “Співаник для дітей дошкільного та шкільного віку”, що й нині має велику художньо-виховну цінність. Ще через рік М. Гайворонський виїхав до США, де жив у м. Бунсокет. Там разом з Р. Придаткевичем організував Українську консерваторію, а також струнний оркестр, керівником якого був до 1936 року.

Музична спадщина композитора обширна й різнопланова. Він – автор симфонічних поем і рапсодій, маршів, увертюр та інших камерно-інструментальних творів. Відомі його збірки композицій для пісень “Полісся” (1933), “Поділля” (1936), три випуски стрілецьких пісень, збірники обробок народного мелосу “Коляди і щедрівки” (1942), “Коляди” (1943), “Збірник українських народних пісень для молоді” (1946) та інші. Виступав М. Гайворонський і як музичний критик, автор музики до вистав. Помер митець 11 вересня 1949 року в Нью-Йорку, там і похований. У 1992 році в Заліщиках відкрито пам’ятник композиторові.

Протягом усього творчого життя М. Гайворонський звертався до улюбленої теми – січового стрілецтва. Він створив музику до популярних пісень “Нема в світі”, “Хлопці, алярм!”, “Слава, слава, отамане” (всі три – на слова Ю. Назарака), “Питається вітер” (на слова Ю. Шкрумеляка), “Сповнилась міра” (П. Карманського). В Тудинці, зокрема, написав слова і музику пісень “Їхав стрілець на війноньку”, “Ой вправ стрілець”, “Йде Січове Військо”...

Остання, як і задумав автор, стала похідно-величальною:

*Йде Січове Військо
Та співає стиха:
Як поборем воріженьків,
Не буде в нас лиха.
Йде Січове Військо
В боротьбу криваву:
Як поборем воріженьків,*

*Здобудемо славу.
Йде Січове Військо,
Пісня степом лине:
Як поборем воріженьків,
Слава не загине.*

1925 року у львівському видавництві “Ліра” побачив” світ збірник Михайла Гайворонського “З воєнних пісень” (на слова ще одного уродженця Тернопільщини – поета Степана Чарнецького із Шманьківців на Чортківщині). Наступного року те ж видавництво випустило збірник стрілецьких пісень під назвою “З життя Українських Січових Стрільців. Картина в піснях. На мужеський хор обробив Михайло Гайворонський. Над Стрипою 1916”. Майже одночасно накладом Української Бойової Управи, заходом горетки УСС було видано збірник “Стрілецьким шляхом. 1914–1916. Боеві пісні Українських Січових Стрільців. Зложив на мужеський хор Михайло Гайворонський”. До в’язанок входили “Ой, у лузі червона калина”, “Нема в світі краших хлопців”, “Летіла куля” та інші пісні.

“Як композитор, – відзначає стрілецький літописець О. Думін, – М. Гайворонський виявився наскрізь оригінальним талантом, що зумів на канву національної мелодії нанизати грюкіт великої війни, біль Галицької Волости і стрілецький чин. Він зінструменталізував майже всі відомі стрілецькі пісні. І більшість маршів: “Перший стрілецький похід”, “Другий стрілецький похід”, “Стрипа”, “В дорогу”... вийшли з-під його пера”.

Під час постою над Стрипою народилася одна з найпопулярніших пісень Левка Лепкого – “Ой видно село”. Цей талановитий поет, композитор, художник і скульптор був молодшим братом відомого письменника і науковця Богдана Лепкого, ім’я якого стоїть в одному ряду з іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської.

Народився Левко Лепкий (псевдоніми Одовець, Льонько, Швунг, Леле та ін.) 7 грудня 1888 року в селі Поручин на

Бережанщині. Закінчив Бережанську гімназію, вчивсь у Львівському університеті, Краківській Академії мистецтв. Проїшовши воєнними дорогами разом із січовими стрільцями, згодом був редактором журналів “Будяк”, “Зиз”, директором видавництва “Червона Калина” у Львові. Помер 28 жовтня 1971 року, в Трентоні біля Нью-Йорка (США). 1992 року в Поручині встановлено меморіальну дошку на оселі, в якій народився Л. Лепкий. У 1995 році відкрито музей родини Лепких у с. Жуків Бережанського району.

Левко Лепкий – автор стрілецьких пісень “Ой видно село”, “Маєва нічка” (обидві написані в с. Тудинка над Стрипою), “Коби скорше з гір Карпатів”, “Бо війна війною” (під час переїзду з Бережан до коша), “Колись, дівчино мила”, “І снилося...”, “Казала дівчина”, “Хай живе Великий Комтур наш!”, “Група “Схід”, “Ми йдем вперед”, “Ой поїхав стрілець”, “Фіалки сині”, “Несися, мій смутку”, “Ой був то раз веселий час”, “Ішов відважний гайовий”, романсу – “Прощаюсь, ангеле, з тобою” та інших.

Він у 1914 році написав музику до вірша Богдана Лепкого “Видиш (Чуєш), брате мій...” – і цю пісню заспівали українці в усьому світі. Вона завжди була з усусами в хвилини жалоби і туги. “Журавлі” співали над могилами полеглих стрільців як останнє прощання. Левко Лепкий творив також музику на слова інших поетів, а його вірші приваблювали композиторів.

Разом із художником І. Іванцем Л. Лепкий був ініціатором введення стрілецької шапки, так званої мазепинки. Для дальшого націоналізування форми УСС вони змінили крій австрійської блузи і ввели, як писав сам Л. Лепкий, “рядком зірки на ковнірі, для відрізнення” (австрійці носили такі зірки поперек). У 1916 році УСС уже мали ту форму, що увійшла в історію українського війська. Варто додати, що влітку 1916 року голова Пресової квартири четар І. Іванець як член комісії корпусної команди перевіряв упорядкування могил УСС на полях боїв від Болехова до Стрипи. А підхорунжий Л. Лепкий керував висипанням

могили-кургана в Семиківцях, хрест на якій встановили 16 липня цього ж 1916 року.

Серед учасників Пресової квартири був ще один уродженець Тернопільщини – журналіст, письменник, громадський діяч, один з ідеологів української державності Осип Назарук. Він народився 31 серпня 1883 року в Бучачі. На фронт прибув навесні 1915 року як кореспондент Бойової Управи. А вже наступного року у Львові вийшли його книги-репортажі “Слідами Українських Січових Стрільців”, у 1917-у – “Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців”. Перо Осипа Назарука, здається, не знало втоми. Подана в книзі “Рік на Великій Україні. Конспект спогадів з української революції” (Відень, 1920) бібліографія його праць, що вийшли окремими книжками й брошурами, нараховувала 23 назви. Серед цих видань були і два, які побачили світ у Кременці на Тернопільщині – “Про політичні партії” та “Військо й політика”. На останній, зокрема, зазначено: “Видано коштом і заходом Коша Січових Стрільців у Кременці на Волині. Друковано цю книжечку тиражем в 10 тис. прим.”

На той час О. Назарук був уже відомий як автор історичної повісті “Князь Ярослав Осмомисл” (Львів, 1918), відзначеної престижною “Михайловою премією” товариства “Просвіта”. Згодом з-під його пера вийшли ще одна історична повість – “Роксоляна” (Львів, 1930), яка свого часу була дуже популярною, книги дорожніх нотаток, статей. Виступав на сторінках львівських часописів “Діло”, “Українське слово”, “Поступ”, “Шляхи”, “Літературно-наукового вісника”, віденської “Воли”, чікагських “Січових вістей”. Був відомий О. Назарук і як громадський діяч. У 1918–1919 роках він входив до уряду ЗУНР, у 1920–1923-у організував гетьманський рух у Канаді й редагував часопис “Америка” в США. З 1926 року був редактором газети “Нова зоря”, що виходила у Львові. Перед вступом сюди радянських військ у 1939 році переїхав до Кракова. Тут і помер 31 березня 1940 року.

Літописці УСС відзначають (“Календар Червоної Калини”

на 1924 рік): "...Українське Січове Стрілецтво прийшло нарешті в 1915 році до переконання, що його головне завдання ще не тепер у розгарі австрійсько-російської війни, бо поки що йде все ще не за українську державу, а за існування австрійської монархії, а що головне його завдання прийде щойно наприкінці війни, коли знесилять обі ворожі сторони й кинення української збройної сили на вагу подій зможе поважніше вплинути на майбутню долю України. Тим-то не рвалися сміло в бої, бо ось так перестали вважати себе "тирольцями Сходу". Але боролися так, що викликували подив чужинців, якщо треба було рятувати положення на фронті, бо тоді гнало їх у бій їхнє почуття української національної чести. Окремішність Українських Січових Стрільців глухо відчуло австрійське командування. Воно почало відноситися до них дуже нерівно: після боїв, у яких Українські Січові Стрільці визначилися, вихваляло їх на всі лади, під час же затиша на фронті дошкулювало як знало, вважаючи їх "рутенськими ферретерами", "зрадниками". Боліло це й обурювало цих "зрадників", і ось так чим раз глибше зарисовувалася прірва в їхніх думках поміж Австрією й Україною. Глибшала ця прірва на вид кривавих знущань мадярського й австрійського війська над українським селянством – батьками Українських Січових Стрільців".

Про дух, який панував у рядах Українського Січового Стрілецтва, переконливо свідчить лист фронтових стрілецьких частин до Загальної Української Ради від 11 листопада 1915 року:

"Ми пішли в цю світову завірюху, тільки тому, щоби наша Україна, в часі цього всесвітнього, смертельного змагу могла проголосити, що є і хоче бути, хоче мати власне місце під сонцем. Коли що тривожить нас, то тільки думка, чи могили наших товаришів, найкращих синів України, які виростають слідом за нами, від далекого Закарпаття аж до подільських степів, приспішать зірванню з рук України ганебних кайдан неволі".

Під час постою УСС у Соснові в їх житті відбулася важлива подія. У результаті невдоволення старшин діями Г. Коссака легіон у березні 1916 року отримав нового команданта. Ним

став підполковник австрійської армії отаман Антін Варивода. Разом з ним прибув ще один активний старшина – сотник Омелян Лисняк. Він став ад'ютантом полку, а потім командантом куреня. Команду над першим куренем отримав отаман Г. Коссак, над другим – отаман С. Горук. Дотеперішній командант другого куреня сотник В. Дідушок очолив першу сотню. Взагалі ж склад полку був такий: два курені піхоти по чотири сотні, одна технічна сотня та відділ скорострілів. Допоміжні частини – обози, санітарну службу і ліквідатуру з'єднали в одну.

Завдяки новому командантові в полку запанував зразковий військовий лад, озброєння поповнилося скорострілами й мінометами. 13 травня другий курінь перейшов із Тудинки на позиції біля річечки Весела, решта полку на чолі з його командою зайняла північну частину Соснова. На фронті корпусу панувало затишшя, лише зрідка “перемовлялись” артилеристи і здійснювали рейди розвідувальні групи. Стрільці наполегливо вдосконалювали бойову виучку, вчилися здобувати ворожі укріплення, опановували нову зброю – вогнемети.

Так у підготовці до наступних боїв полк прожив до 11 серпня 1916 року, коли отримав наказ залишити становища над Стрипою. У Соснові ми й закінчуємо подорож першим із маршрутів, що ведуть воєнними дорогами січовиків. Їх подальша історія пов'язана із Бережанщиною. Цією землею й проліг другий маршрут. Поклонемося стрілецькій могилі на цвинтарі в Соснові й знову вирушимо в дорогу.

ПІД ЗНАКОМ ЛИСОНІ

Наш другий маршрут започатковується у Потуторах. До цього села поблизу Бережан у серпні 1916 року, після постою в Соснові, прибув, пройшовши через Антонівку, Вівся, Криве і Литятин, полк УСС. Такого переміщення вимагала обстановка на фронті: наступ російських військ на півночі й півдні міг призвести до оточення XXV-го корпусу австрійської Південної Армії. Тому фронт було скорочено і вирівняно в основному по лінії Золотої Липи.

Перед переходом до Потуторів командний склад усусів був таким: командант полку – отаман А. Варивода, командант першого куреня – отаман Г. Коссак, другого – сотник С. Горук. У першому курені чотирма сотнями командували відповідно сотник Р. Дудинський, поручники Р. Сушко, О. Яримович і З. Носковський, у другому – четар В. Кучабський, поручники А. Мельник, доктор О. Левицький і О. Будзиновський. На чолі технічної та скорострільної сотень були хорунжі доктор І. Сіяк і Ф. Черник.

В останньому над Стрипою бригадному наказі для стрільців йшлося, що полк переходить на готові позиції. Однак інформація була фальшивою, лінію окопів поблизу Потуторів тільки намітили. 13 серпня, відразу ж після прибуття на нове становище, стрільці почали готувати позиції. Окопи простяглися від гирла Ценівки східним краєм Потуторів до битого шляху Підгайці – Бережани (II курінь) та узбіччям лисонського узгір'я до вершини горба 348 на півночі села (I курінь). Далі на північ були позиції нерозлучного бойового товариша УСС – 35-го золочівського полку стрільців. Восьма сотня другого куреня усусів стояла окремо – на правому боці Золотої Липи, біля фільварку Млинівка. На південь від позицій УСС, на горбовині Дикі Лани, фронт займав турецький XV корпус.

Нелегко було копати окопи на кам'янистій горі, та стрільці поспішали. З північного боку долинали звуки пострілів – то російські війська відтісняли 35-й полк за Ценівку. Коли їм це вдавалося, артилерія відкрила вогонь по усусах. Їх позиції на Лисоні з протилежних горбів були як на долоні. Найбільшого обстрілу зазнала ділянка між горбом 348 і сідлом 327, де стикавалися позиції двох полків. Саме це місце російське командування намітило для прориву. Під прикриттям темряви розпочався наступ. Росіяни здобули становище одного з куренів 35-го полку і кинулися на ліве крило сотні УСС. Далі, захопивши обидва скоростріли, пішли в обхід першого куреня усусів.

Тим часом інші російські частини атакували лисонське узгір'я з долини Ценівки. Щоб уникнути оточення, стрільці змушені були відступити в напрямку до Потуторів. Противника стримували два стрілецьких скоростріли. Та росіяни обійшли їх і напали на обслугу з тилу. В рукопашному бою майже всі стрільці полягли, поміж них і четар Іван Каратницький. Лише трое, в тому числі хорунжий Федь Черник, прорвалися кризь вороже кільце.

Обслуга самострілів ціною власного життя виконала завдання, затримала противника. Сотні першого куреня встигли перегрупуватись і разом з півкуренем 81-го піхотного полку рушили до протинаступу. Росіян з ходу скинули назад у долину Ценівки, й усуси знову зайняли свої позиції. Бій було закінчено ще до підходу запасу другого куреня на чолі з його командантом Сенем Горуком.

Незважаючи на те, що усуси відвоювали позиції, австрійське командування звинуватило їх у тимчасовому відступові. Вороги легіону – а таких у штабах було чимало – накинули на усусів демагогічне клеймо зрадників. Справа дійшла до суду, А. Варивода не зумів провести докладне розслідування й оборонити стрільців. Більше того – він подав прохання звільнити його з команданта УСС. Лише згодом було встановлено, що в проломі росіян винен відділ 35-го полку,

який тримав оборону над яром. Однак звинувачень у зраді зі стрілецтва так і не зняли. Свою честь усуси невдовзі захистили самі – у кривавому бою за Лисоню і на Диких Ланах.

Із Потуторів навідаємося до сусіднього села Посухів. Сюди у серпні 1916-го було переведено в запас 55-ї дивізії полк усусів. Тут їм наказали реорганізувати курені, створити один бойовий і другий – робітничий. У зв'язку із цим змінили кількох старшин. Однак такий поділ залишався недовго, до нових боїв на Лисоні. Під час перепочинку дві сотні стрільців допомагали вибудувати окопи між Потуторами і позиціями турецької дивізії.

Затишшя тривало до 2 вересня. Пополудні цього дня російська дивізія проламала оборону 35-го полку й змусила його відійти на хребет Лисоні, а з горба 348 – до запасних позицій. Австрійське командування кинуло на допомогу дві сотні першого куреня УСС поручників Р. Сушка і А. Мельника. Першу спрямували в лісок на Лисоні, другу залишили в запасі коло яру. Основні ж сили полку стояли наготові в Посухові.

Зійдемо на политу кров'ю, засіяну кулями Лисоню і ми. Вершина гори піднімається на 399 метрів над рівнем моря, а схили ще зберігають рани від окопів. Варто ледь напружити уяву – і внутрішнім зором побачиш, як сотні, тисячі вояків змагаються тут за кожен метр землі... Тож повернемося у вересень 1916-го.

Сотня Р. Сушка відразу ж вступила в бій і в нічній метушні втратила більше половини людей. Сам командант та хорунжий Дорошенко потрапили у полон, і командування над рештками сотні перейняв хорунжий Тучапський. Усуси А. Мельника пішли до протинаступу вранці 3 вересня. На той час із Посухова на Лисоню вже підтягнули другу частину першого куреня – сотні В. Кучабського і О. Будзиновського. Перша пішла до бою, а друга залишилась у запасі в одному з ярів біля вершини гори.

На верху Лисоні зав'язалася завзята боротьба за останню оборонну лінію, втрата якої відкривала прохід до Бережан.

М. Заклинський, один із стрілецьких літописців, згадував: “Схилом гори підсувалася розстрільною одна сотня. Бистрозорі розпізнали, що це сотня А. Мельника. Над нею з’явилися без ліку білі, круглі баранці шрапнелів. Сотня наступала в скорому темпі. Щохвилини зривалась якась її частина й підбігала. На місці залишалися вбиті й ранені. Нарешті сотня залягла на хребті. Тут знову як оси обсіли її шрапнелі. Клекіт скорострільів долітав часом аж до нас. А сотня, не дбаючи про важкі втрати, підсувалася усе ближче до лісу”.

Ще один учасник подій на Лисоні, сотник Богдан Гнатевич писав у 1930 році в “Історичному Календарі-Альманасі Червоної Калини” про січу на Лисоні: “Перед моїми очима була кривава картина, якої не забуду ніколи! Переді мною малий відтинок окопів. На цьому місці збилося кількадесят стрільців, а кругом них москалі. Між зеленню кущів та звалищами землянок роєм сіріють малі солдатські кашкети. Наступають завзято, намагаються замкнути перстень. Не жаліють життя. Стрільці змагаються на три боки.

Півгодинний завзятий бій віч-у-віч прорідив ряди стрілецтва. Тут і там лежать у калюжах крові побиті та важко ранені. Стогін ранених продирається крізь гамір бою. Нема як і кому їх звідси забрати. Багато з них догоряє таки на місці, а ті, що не стратили ще всіх сил, шукають захорони під стінами, окопів або за пнями дерев...

Ті, що в бою, живі, не бачать, що діється позаду них. Не чують крику ранених, не бачать, що ось біля них паде один чи другий їх товариш, їх усі змисли звернені на ворога, очима шукають сірих шапок. Перебігають з місця на місце, бо один тут проти десятих... їх лиця замурзані від поту й пилу, чорні від диму, бачиш, зовсім спокійні. Лише очі вирячені горять завзяттям.

Якби вони побачили все те пекло, що довкруги них, якби знали, що їх так мало, що вже і їх хорунжий лежить ранений під деревом, що вони самі тут у кліні... без провалу та без надії на скору поміч!..”

Сотня В. Кучабського завзято боронила південний край лісу

на горі. За короткий час стрільці втратили більш як половину людей убитими, пораненими й полоненими. Значних втрат зазнали і сотні А. Мельника та О. Будзиновського. Росіяни від початку й до кінця мали перевагу і в чисельності, й у технічних засобах. УСС протиставили противникові високий бойовий дух і виучку, але сили були нерівними. Колесо фортуни дедалі більше поверталось на бік росіян. Саме в цей час командування дивізії кинуло на Лисоню останній резерв – другий курінь УСС. “Ми йдемо, щоб умерти, – сказав до стрільців перед виходом у бій сотник С. Горук. – Вірю, що сповните свій обов’язок супроти України й віддасте незаслужений поличник. З Богом!”. Згадуючи про поличник, командант куреня мав на думці підозріння в зраді, яке австрійське командування кинуло на легіон після епізоду 14 червня.

Коли курінь С. Горука підійшов на Лисоню, ворог проламав австрійську бойову лінію в Потуторах, зігнав четверту сотню першого куреня і захопив його команду. Від ганьби полону її врятувала чета хорунжого Євгена Ясеницького. Про цю чету “Історичний Календар-Альманах Червоної Калини” на 1927 писав так: “...гора була знову добута. Тільки ще направо гніздо російських скорострілів клало покоси смерти. В крайній момент кинувся туди хор. Ясеницький з четою. Та його випередив син львівської вулиці, герой з боїв на Лисоні – стрілець Цястечко. Він скочив у рів на голови москалям, як грім з ясного неба. Скоростріли змовкли... Але замовк і на віки вічні Цястечко. Взятий на ворожі багнети, погиб геройською смертю там, на горі стрілецької слави”. Відділи другого куреня зуміли зупинити російський наступ. Особливо відзначилися сотні О. Яримовича і Р. Дудинського. При підтримці невеликих австрійських відділів усуси відбили запасну лінію окопів між верхом 348 і сідлом 327. Далі на півночі, незважаючи на значні втрати, продовжували боротьбу відділи першого куреня. Сотня А. Мельника на той час залишилася без коменданта – він потрапив у полон. На

південному крилі другого куреня утримували позиції частини 310-го піхотного полку. Біля полудня 3 вересня кривава січа на Лисоні та біля неї стихла. Стрільці, хоч і не скинули противника зі схилів, зупинили його бойовий розгін. Навіть маючи значну перевагу, росіяни не змогли подолати опору усусів. Але в бою 3 вересня був поранений командир сотні, уродженець села Нижчі Луб'янки Збараського повіту Р. Дудинський.

Уночі противники готувалися до нового бою. З обох боків підійшла підмога. Сили усусів, зокрема, були підкріплені двома неповними австрійськими куренями і частинами баварського 4-го запасного піхотного полку. Баварці зайняли ліве крило, а праве тримали угорські сотні. Досвітком 4 вересня перший курінь УСС пішов у наступ. Стрільці з ходу зайняли перші окопи над Ценівкою, захопили полонених і скоростріли. Через дві години рушив уперед і другий курінь – разом з угорськими й німецькими частинами. Однак росіяни розбили угорську сотню, і під загрозою оточення усусам довелося відступити, хоча вони здобули ворожі становища. Цей наступ, а потім відступ коштували багатьох жертв: курінь втратив майже половину людей убитими і пораненими. Залишив здобуті позиції і перший курінь.

Пополудні австрійське командування підтягло артилерію. Після сильної півгодинної гарматної підготовки УСС разом з німецькими й угорськими відділами перейшли в наступ і відбили у росіян втрачені раніше позиції. Так закінчилася перша частина “кривавого танцю” на бережанській землі. Легіону УСС битва на Лисоні коштувала понад сімсот стрільців убитими, пораненими й полоненими. Найбільше втрат було серед старшин і підстаршин. Зокрема, із 44 старшин у строю залишилося тільки 16.

Бої за Лисоню були найкривавішими за всю історію січового стрілецтва. Протистоячи протягом двох діб дивізії російської піхоти, усуси не тільки зберегли свої позиції, а й додали відваги австрійським відділам, які похитнулися на цій

найслабшій ділянці фронту. Тому стрілецьке військо вважало лисонську битву 3–4 вересня своєю битвою і справедливо гордилося тим, що завдяки їм гора, мало кому відома раніше, назавжди увійшла в українську історію символом мужності синів Галичини. Німецькі старшини, які самі були завжди зразками військового обов'язку й лицарської самопожертви, дивлячись на стрільців, говорили: “Гордий це народ, що має таких лицарських синів”.

До 13 вересня стрільці залишалися на своїх позиціях. Поріділий полк перегрупували й утворили один курінь з чотирьох сотень по сто крісів. 11 вересня прибуло поповнення з коша – 200 новобранців, їх розподілили між існуючими сотнями і знову створили два курені по три сотні. Ними командували поручники О. Будзиновський і З. Носковський та четарі О. Навроцький, Ю. Нестайко, Добрянський і В. Коссака.

А через два дні на позиції прибули гонведи з 308-го полку, й усуси перейшли у запас дивізії. Та відпочинок у Посухові тривав недовго. Вже 16 вересня російська піхота після гарматного обстрілу здійснила глибокий прорив оборони турецької дивізії на Диких Ланах. Турків довелося рятувати їх лівому сусідові по фронту – 55-й дивізії. Відразу ж після прориву до бою вийшли кілька відділів 35-го австрійського полку. Однак після полудня росіяни взяли й другу турецьку лінію. Грізне становище знову врятували усуси, хоча й було їх лише шість сотень. Вийшовши з лісу поблизу Посухова, вони в результаті вдалого маневрування відбили втрачену другу лінію, а ввечері – й передні позиції турків. Крім того, галичани захопили – за різними даними – від 200 до 300 полонених. Втрати ж стрільців були малими, бо вони вперше застосували нову тактику нападу, так званий наступ “хвилями” – кількома рідкими (стрілець від стрільця на 10–15 кроків) рядами на відстані 50 кроків один від одного.

Але той щасливий для галичан день міг закінчитися для них значно гірше – з вини нових товаришів по зброї, турків. Вони, певно здавшись на волю Аллаха, не повернулися на бойові

становища й оголили ліве крило УСС. Лише дивом противник не помітив цього й не оточив стрільців.

Наступного дня, коли турки зайняли свої позиції, сотні УСС відійшли на запасну лінію, а ввечері повернулися до посухівського лісу.

Третій протягом місяця наступ російських військ застав стрільців у Потуторах, на тих позиціях, які 14 серпня займав другий курінь. На південній лінії оборони з галичанами сусідили турки, на півночі – 310-й угорський полк. Про новий наступ сповістила гарматна стрілянина, що почалася 29 вересня. Артилерійська підготовка тривала майже добу, після чого російська піхота, перейшовши Ценівку, рушила в атаку. Головний удар був спрямований на ті ж позиції, що й 14 серпня і 2 вересня. Зім'явши 310-й полк, росіяни пішли долиною Золотої Липи до Посухова, а звідси вдарили в тил полку УСС. Стрільці, оточені з трьох боків ворогом і відрізані від решти фронту рікою, відбивалися кілька годин. Командування бригади на запит команданта УСС, що діяти, наказало триматися до підходу допомоги. Але стрільці її так і не дочекалися. Чимало усусів упало від куль, а решта, залишившись після чотиригодинної оборони без набоїв, здалася в полон. Лише командант полку підполковник Варивода, його помічник четар Панчак та ще приблизно двадцять стрільців, яких вивів із Потуторів четар Г. Трух, перебрели річку і дійшли до Бережан. Легіон практично перестав існувати, і можна погодитися з тогочасними істориками, що до цього доклав рук хтось із командування корпусу Гофмана, “забувши” надіслати допомогу під час бою.

Усього ж протягом серпня – вересня 1916 року на Бережанщині загинуло, було поранено або потрапило в полон понад тисячу стрільців. Своєрідним реквіємом полеглим звучали слова пісні Романа Купчинського “Заквітчали дівчатонька”, яку він написав на смерть вбитого на Лисоні 3 вересня й похованого під Вільхівцем підхорунжого Василя Мальованого (уродженця с. Дзвиняч Чортківського повіту):

*Заквітчали дівчатонька
Стрільцеві могилу
Замість мали завітчати
Стрільцькую милу.
Невисокий хрест з берези
Заплели віночком
Замість мали постелити
Косу барвіночком.
І пісочком висипали
Стежечку довкола
Замість мали постелити
Рушник до престола.
Схилилися дві черешні
Наліво й направо,
А на вітах вітер грає
Про стрільцьку славу.*

Створена тієї ж осені 1916 року ще одна пісня Р. Купчинського – “Гей, там, у Вільхівці” була присвячена сотникові Ф. Чернику:

*Як лев, наш Черник бився,
Та й він вкінці зморився
І разом з товариством
в невольську попав...*

До скорострільної сотні, якою командував хорунжий Федь Черник, входили дві чети – 48 усусів. Вони обслуговували чотири скоростріли. У бою 30 вересня одна половина сотні потрапила в полон, а інша, та, що стояла у Посухові, врятувалася.

Полонених старшин УСС, серед яких були сотники, вихідець із Голгоч Підгаєцького повіту Осип Навроцький і ще один уродженець Тернопільщини, уже згаданий Зенон Носковський вивезли вглиб Росії. Деяких з них відправили до Симбірська, а інших залишили у таборі для військовополонених поблизу Царицина. Звідси вони у листопаді 1917 року були звільнені. В. Дідушок, Р. Кучабський, А. Мельник,

Р. Сушко, Ф. Черник, І. Чмола та інші старшини наприкінці цього ж року прибули до Києва, де було засновано Галицько-буковинський курінь Січових Стрільців.

А на Лисоні російські війська після перемоги 30 вересня 1916 року не втрималися. Наступного ж дня 55-а дивізія відкинула їх за річку Ценівку. Залишки сотень полку УСС, а також канцелярію, обоз і Пресову квартиру відіслали під командуванням четаря І. Цяпки до коша (кадри). Про цю подію йдеться у пісні Р. Купчинського “Як з Бережан до кадри”:

*Як з Бережан до кадри
Січовики манджали,
То краялось серденько
Із горя та печалі...*

Не тільки сум був характерним для тогочасних настроїв усусів. Наприкінці 1916 року, як відзначено у “Календарі Червоної Калини” на 1924 рік, “розвиток душі Українських Січових Стрільців дійшов аж до погірдливої, хоч лише напівсвідомої ненависті до Австрії. В тому часі теж Українське Січове Стрільцтво стало на своїх напівсвідомих настроях здібне – звернути свій багнет навіть проти Австрії, коли б така потреба явилася”.

Поклонемося ще раз Лисоні, цій Голгофі усусів. Нині, після десятиліть вимушеного забуття, ми у незалежній державі можемо вільно віддати шану полеглим тут Українським Січовим Стрільцям, які боронили рідну землю. У 1990 році громада відновила на Лисоні стрілецьку могилу, знову увінчала її великим хрестом. Сюди привезли землю з могили кошового отамана Запорізької Січі Івана Сірка.

У серпні 1990 року на Лисоні відбулося багатолюдне вшанування пам’яті січовиків, священники греко-католицької церкви відслужили панахиду, над могилою здійнявся блакитно-жовтий прапор. Серед тих, хто піднімав його, був і колишній січовий стрілець Дмитро Смачило. Тоді народилась ініціатива побудувати на Лисоні меморіал-пам’ятник вічної слави усусам, що здобула широку народну підтримку як в

Україні, так і в західній українській діаспорі. Минуло чотири роки напруженої творчої праці й більшість із задуманого було реалізовано. 18 вересня 1994 року врочисто відкрито та освячено величний монумент на честь звитяжців нації, який став святиною для багатьох українських патріотів. А у 1996 році Бережанський музей книги видав книгу “Лисоня. 1916–1996” (упорядник Богдан Тихий), в якій вміщені документи, щоденники, спогади, листи, поезії, пісні, знімки, присвячені 80-річчю героїчних боїв Українського Січового Стрілецтва. Чималий інтерес серед української громадськості викликала нова повість львівського письменника Левка Різника (уродженця с. Нараїв на Бережанщині) “Усуси на Лисоні”, яка 2002 р. удостоєна Всеукраїнської премії ім. О. Гончара.

Схилимо голови у скорботі й біля братської могили Січових Стрільців у Посухові, де поховано сімдесят усусів. У селі був стрілецький госпіталь. На цвинтарі збереглась унікальна брама у вигляді тризуба. В 1958 році новоявлені яничари, прагнучи вбити пам’ять про полеглих усусів, заклали її цеглою. Та хвиля відновлення стрілецьких поховань, що прокотилася містами й селами Галичини в 1989 році, зміла накіп вимушеного забуття, і тепер ми маємо змогу вшанувати тих, хто кров’ю серця й життя заплатив за кращу долю рідного краю.

КУРОПАТНИКИ – КОНЮХИ

Отже, продовжуємо подорож воєнними дорогами Українських Січових Стрільців. Наш третій маршрут започаткуємо в Куропатниках – селі на східному березі річки Ценівки. Навесні 1917 року воно перебувало в російських руках. А навпроти Куропатників, уздовж дороги, що веде з Бережан через Конюхи до Зборова, розташувалися на узліссі січовики. Фронти, між якими було приблизно півкілометра, розділяла оболоня Ценівки.

На цих позиціях обидва курені усусів звели в один під командуванням підполковника Ф. Кікаля, якого скерували з 24-го (коломийського) полку австрійської армії. До об'єднаного куреня входили згруповані із шістьох пошарпаних чотири сотні на чолі із сотником В. Дідушком та поручниками О. Семенюком, буковинцем О. Орзею, якого перевели до Січових Стрільців із 41-го піхотного полку, та О. Букшованим. Командантом технічної сотні був четар доктор І. Сіяк, утвореної згодом будівельної – поручник В. Гнатюк, відділу скоростріль – хорунжий В. Соловчук. Усього ж у легіоні тоді нараховувалося 26 старшин і 952 стрільці. Серед них бойовиків – 18 старшин і 600 стрільців.

За час, що минув після боїв на Лисоні та поблизу Потуторів на Бережанщині, поріділий полк УСС уперше отримав змогу пройти правильний військовий вишкіл. Із стрільців та старшин, які вже мали воєнний гарт, було створено так звану вишкільну групу УСС. До неї надсилали всіх новобранців. Сотні вишколу УСС стояли напочатку в селі Розвадів над Дністром, а потім, після поповнення, їх розмістили і в селах Веринь, Надітичі та Рудники (нині – Львівської області).

Відтепер усі новобранці, а також колишні фронтовики після одужання йшли після нетривалого перебування в коші до вишколу. Стрільцьке навчання було інтенсивним і тривало від

шести до восьми тижнів. Новобранці та старі бойовики опановували не лише воєнне ремесло, а й рідну історію та географію, неграмотних вчили писати й читати. Командував вишколом УСС отаман Мирон Тарнавський, згодом командантами були отамани Франц Кікаль, Гриць Коссак і підполковник Слюсарчук. Інструкторами спершу призначили старшин і підстаршин німецької армії, потім їх змінили галичани.

Саме в вишколі створено чи не найбільше стрілецьких пісень, що набули широкої популярності не лише серед галичан, а й в усій Україні. Авторами цих творів були, як правило, вже згадані в нашому виданні уродженці Тернопільщини – Михайло Гайворонський, Роман Купчинський і Левко Лепкий.

Варто відзначити, що невдовзі після поразки під Бережанами командування оголосило (очевидно, щоб підтримати бойовий дух стрільців) про створення Гуцульської сотні УСС. До неї відібрали 180 січовиків, переважно з тих гуцулів, які вже пройшли воєнне “хрещення”. На Тернопільщину, під село Конюхи, ця сотня після боїв у Карпатах потрапила наприкінці червня 1917 року, коли розпочалася так звана офензива (наступ) О. Керенського.

Але повернемося на куропатницькі позиції. Після Лютневої революції 1917 року в Росії на фронті затихло. “Над ним, – згадував у альбомі “Українські Січові Стрільці”, доктор І. Іванець – повисла якась дивнотаємна атмосфера, радісна та гнітуча, настрій дождання чогось невідомого, неповного. Часами лиш артилерія зводила двобої або перестрільовались полеві сторожі. Вечором з російських позицій неслись пісні. Там стояла українська частина. Якийсь невідомий Петро виходив заєдно на окопи і затягав довго-протяжно українську пісню. Його м’який голос котився гомоном по лісі та примарно вабив стрілецьке вухо.

– Гей, Петре! – гукали його зі стрілецьких окопів. Петро відгукувався та передавав, що в них в Україні настала вже своя воля і своя правда. Почали нав’язувати зв’язки, і до

стрільців стали попадати київські українські часописи. В землянках читали їх УСС та слухали із запертим віддихом про Центральну Раду, про проголошення нею першого Українського Уряду; прийшли також вістки про перші спроби організації української армії.

Були це дні зворушливі, пам'ятні і великі!”.

Але затишшя тривало недовго. Тимчасовий уряд вирішив продовжити наступ російських військ, його назвали іменем ініціатора – військового міністра Тимчасового уряду О. Керенського. Цей наступ, який обмежувався 50-кілометровою ділянкою фронту від Куропатників до Ямниці, мала вести 7-а російська армія. До неї входили сім корпусів, у тому числі 41-й українізований і 34-й генерала П. Скоропадського, призначений теж для українізації. Допомогати 7-й армії повинні були: справа – 11-а, яка займала фронт Куропатники – Верхній Стир; зліва – 8-а, від Ямниці до Дальниці (на Буковині). На лівому крилі російської 11-ї армії між Куропатниками і Конюхами стояв 6-й, далі на північ – 49-й, а проти Золочева (нині Львівська область) – 17-й корпус. Перший та останній з них були українізовані.

У місці головного удару, проти 7-ї російської армії виступала Південна армія генерала Ботмера, до якої входили XVII-й і XXV-й німецькі запасні корпуси і австрійський XXV-й корпус, який займав фронт від Баранівки до Конюхів.

Перед наступом О. Керенський їздив на передові позиції, виголошував промови із закликом продовжувати війну “до переможного кінця”. Але його красномовство знаходило слабкий відгук серед солдатів: деякі частини прямо на мітингах заявляли, що в наступ вони не підуть. Під впливом подій у Росії та в Придніпрянщині змінились і погляди УСС. Стрілецьтво вважало, що в час, коли Східна Україна закладає основи державності, роль легіону закінчилася. Війна на боці Австрії втратила для усусів увесь сенс. Хоча стрільці не наважилися кинути зброю, духом вони вже були, як писав у нотатках із записника УСС “Під Бишками, 18 липня 1917”

М. Заклинський (“Збірник “Червона Калина”, Львів, 1918), по тій стороні фронту, там, де “сонечко сяє, козацтво гуляє”, де творилася своя держава. Такі настрої, братання з українцями-наддніпрянцями, які стояли навпроти, а також те, що два старшини усусів потрапили в руки чеських легіонів, спричинили до переведення УСС 15 травня за два з половиною місяці до офензиви Керенського, на позиції поблизу Конюхів. Про постій стрільців у Куропатниках ще кілька років нагадували могили поблизу дороги до Жукова, котрих потім не стало. Довше зберігалися могили в куропатницькому лісі.

Повторюючи маршрут стрільців, переїдемо в Конюхи (нині – Козівського району) й ми. Посеред цього села закінчувалося ліве крило Південної армії і починалося праве 2-ої австрійської армії. На останньому стояв 9-й корпус із 19-ю (чеською) на півдні й 32-ю (будапештською) на півночі дивізіями. Таке розміщення, як показали подальші події, відіграло фатальну роль у долі усусів.

Австрійський XXV-й корпус розташувався вздовж правого берега Ценівки, переходячи на лівий поблизу Конюхів. Саме на цьому зламі визначили позиції для легіону УСС, який тоді, належачи до 88-го піхотного полку, перебував у запасі 130-ї бригади. Не треба бути великим фахівцем, щоб навіть тепер, оглядаючи місцевість, зрозуміти: становище для стрільців обрали вкрай невідгідне. За позиціями простягалася долина, яку російські артилеристи бачили, мов на долоні. Гарматний вогонь по ній не дав би змоги ні відійти стрільцям, ні наблизитися до них підкріпленню. Подібна долина була й ліворуч од позицій січовиків. Прорвавшись через неї, російські війська могли пострілами з конюхівських горбів не дати стрільцям піднятися і зайти їм у тил.

І нині старожили Конюхів покажуть місце, де розташувалися усуси після прибуття в село. Вони викопали землянки на схилі яру під ліском, котрий називають “звіринцем”. Затишся на фронті закінчилося в другій половині червня 1917 року. Але яру зі стрілецькими сотнями російська

артилерія напочатку не чіпала. Перший гарматний удар упав на позиції усусів вдосвіта 29 червня. Тоді артилерія була на всій 30-кілометровій ділянці фронту від Бишок до Зборова.

“Від ударів важких стрілен обсувалися стіни ровів, розривалася стеля землянок, – йдеться в альбомі “Українські Січові стрільці”. – Земля гуділа під глухий стогін. Донедавна білі склони яруги, почорніли, присипані землею й куснями гранат, мін та шрапнелів.

У селі Конюхах, де примістилися стрілецька санітарна поміч під командою лікаря д-ра Воевідки та боевий обоз, настало пекло. Ворог бив запальними стрільнами. Горіли хати і збіжжя на полі. Ревіла скалічена худоба, збожеволілі люди з вереском гинули на пожарищі”.

Обстріл тривав і наступного дня. А 1 липня, після ще однієї артилерійської підготовки, частини VI-го зукраїнізованого корпусу російської армії пішли в атаку на IX-й австрійський корпус. У наступі брали участь також відділи чеського Легіону. Вони, як писав у статті “Бій під Конюхами” (“Історичний Календар-Альманах Червоної Калини” на 1932 р.) доктор І. Іванець, натиснули на своїх земляків, тобто на 19-у чеську дивізію, що у великій мірі вирішило долю конюхівської битви. Відділи чеських полків 19-ї дивізії не захотіли проливати братньої крові й відступили. Подібно зробив і чеський 88-й піхотний полк, який стояв перед легіоном УСС. Проломав VI-й зукраїнізований корпус також лінію оборони 32-ї угорської дивізії. Таким чином, уже через дві години фронт було прорвано на ширину десять і глибину три кілометри.

Про цей прорив стрільці не знали нічого. Невдовзі перед тим командування 54-ї дивізії сповістило підполковника Ф. Кікаля, що ворожі спроби ударів відбито й становище на фронті задовільне. А згодом російська артилерія перервала телефонний зв'язок, Кікаль залишився без інформації. Тим часом, як пише в книжці “Історія легіону Українських Січових Стрільців” О. Думін, приблизно через годину після розмови підполковника з командиром дивізії російські колони,

пройшовши горб 386, сходили вже з Конюхів у бік яру й оточували легіон. Стрільці чекали припинення вогню, сиділи в землянках і не помітили наближення противника. “Щойно в останній хвилині доповів про це ппол. Кікалеві командант одної зі стрілецьких телефонічних стеж, вістун Дутківський. Ппол. Кікаль дав негайно тим стрільцям, які були поблизу нього, наказ боротися, рівночасно прибічник легіону чет. Панчак кинувся до землянок, щоб затримати решту відділів. Першу відсіч дав з наборзі сформованим відділом чет. Іванець. Та, заки він успів що-небудь зробити, російські розстрільні опанували цілий яр і нищили все, що їм ставило який-небудь спротив. Заскочені в землянках стрільці мусили кинути зброю”.

Історики стрілецтва відзначають, що легіон УСС узяли в полон не наддніпрянці, а частини 4-ї фінляндської дивізії, зокрема так званий “ударний батальон”. Потрапив у полон і поранений командир усусів підполковник Ф. Кікаль. А чимало стрільців, серед них поручники Роман Камінський і Осип Яримович, підхорунжі Василь Іванців, Ворона, вістовий Тютько, десятник Р. Кузьмович, старшина Шкварко, назавжди залишилися під Конюхами.

На вічну пам’ять поручника О. Яримовича, свого сотенного командира, Р. Купчинський написав пісню “Накрила нічка”. Є в ній такі слова:

*Ударив гранат, як грім гримучий,
Землю розгорнув.
Збудив окопи і ліс дрімучий,
І ставок, що вже заснув.
Там при окопах на долині
Лежить поручник молодий.
Йому потічком випливає
Червона кров з грудей...*

Навесні 1990 року в Конюхах відновили високу стрілецьку могилу й освятили її. Вона стала символом народної пам’яті про мужніх синів Галичини.

Хвилиною мовчання вшанувавши полеглих усусів, подумки повернемося в уже далекий 1917-й. Тоді полонених стрільців повели через Озерну до Тернополя. А навстріч галичанам ішли на фронт єдинокровні брати з українізованих частин російської армії. І понад їх колонами майоріли блакитно-жовті прапори. У цьому був вияв великої трагедії українського народу: під блакитно-жовтими стягами українці воювали між собою на користь Росії та її ворогів.

Полонених галичан у Тернополі чекала приємна несподіванка. Від імені Української влади їх привітала делегація на чолі з комісаром Л. Юркевичем. Він висловив надію, що стрільці візьмуть участь у будівництві власної держави і пообіцяв повідомити про їх прибуття Центральну Раду. Згодом полонені потрапили в табір у Дарниці. Тут їх відвідали відомі українські діячі, серед них В. Винниченко. Але надії на те, що полонені УСС залишаться в Україні, не збулися. За наказом військового коменданта київської округи полковника Обручева всіх старшин вивезли у глибину Росії.

Та все ж чимало з полонених під Конюхами усусів поповнили ряди об'єднання Січових Стрільців, яке виникло в Києві, окремі брали участь у революційних подіях у Росії.

Частині усусів вдалось уникнути російського оточення. Врятувалися, зокрема, Гуцульська, технічна і більшість скорострільної сотні, а також будівельна сотня та відділ боротьби зблизу, які перебували на інших позиціях. Залишки легіону 4 липня перебазували в Куропатницький ліс. Там усуси 6 липня відбили ворожий наступ, а 19 липня Гуцульська сотня атакувала позиції противника і захопила двісті чоловік у полон.

Згодом ці стрільці,належачи до 55-ї дивізії, взяли участь у наступі, який почала Південна армія. Тоді УСС ще мали близько 600 стрільців і 24 старшини. Командантом був поручник Д. Кренжаловський, приділений із 35-го полку краєвої оборони. Відділи легіону УСС відзначились у дводенних боях із частинами VI-го українізованого корпусу

біля Козови і Козівки, а потім шлях усусів проліг на південь. 27 липня ще відбулися невеликі сутички з противником біля Бурканова (нині – Тербовлянського району) та Білокриниці на Бережанщині. Після того відділи спішно попрямували через Вербівці на Тербовлянщині, Звиняч, Вигнанку, Чорнокінці (нині – Чортківського району) до Бурдяківців на Борщівщині. Тут відбувся останній бій УСС у складі австрійської армії на Тернопільщині – за міст над Збручем, який боронив російський 4-й гвардійський полк. У цьому бою брала участь Гуцульська сотня. Стрільці тоді захопили кількадесят полонених і шість скорострелів. Бойові заслуги УСС під час походу до Збруча, коли їх, залежно від опору ворога, перекидали з однієї ділянки на іншу, були відзначені в наказі Начальної команди Південної армії. Старшини хорунжий В. Клим та четар доктор І. Сіяк, які очолювали відповідно бойову і технічну сотні, а також хорунжий Никифорук були нагороджені залізними хрестами.

Закінчивши похід, УСС деякий час стояли над Збручем, в околицях сіл Бурдяківці та Збриж. 14 вересня всі стрілецькі відділи зійшлися до села Залісся на Чортківщині, де пробули до 26 листопада. Туди прийшло з вишколу поповнення – новий курінь на чолі з отаманом Мироном Тарнавським, його ж призначили отаманом польової формації стрільців.

Із новим куренем прибуло чимало тих, хто вирвався з російської неволі. Ці старшини і стрільці поширювали національно-революційні настрої, доводили, що УСС тепер місце не в австрійській армії, а по другий бік фронту, за Збручем, де народжується нова держава. Наприкінці листопада УСС надіслали до командування корпусу прохання дозволити їм відсвяткувати історичну подію: проголошення 20 листопада Центральною Радою 3-го Універсалу, згідно з яким Україна стала Українською Народною Республікою. Австрійське командування не тільки не дало дозволу, а й відкликала М. Тарнавського за те, що він разом з іншими старшинами підписав прохання, 29 листопада легіон перевели

на стоянку в сусіднє село Гуштин, де стрільці пробули до 16 грудня. Тут на таємній нараді старшин визрівав проект вирушити за Збруч, на службу Українській Державі. Та вирішили поки що не робити цього. 17 грудня стрільці перейшли до Чорнокінецької Волі (нині – Чортківського району) а звідси до Лосяча на Борщівщині. Сюди 7 січня і прибув новий командант – сотник Осип Микитка. Він, як пише О. Думін, хоч з роду українець, але прослужив тривалий час дієвим старшиною в австрійській армії, де “набрався чорножовтого духу й затратив національну свідомість. Довго УСС довелося попрацювати, щоб розбудити в ньому зацікавленість до українських справ. Під впливом УСС він основно перемінився, став українським патріотом і вступив опісля до Галицької армії, щоби в її історії записати своє ім’я незатертими буквами”.

9 лютого 1918 року була підписана Брест-Литовська угода Центральної Ради з державами австро-німецького блоку. Через тиждень польову формацію УСС перевели до сіл Скочин і Шишківці поблизу Борщева. Однак далі в Україну, як це було передбачено угодою, австрійська армія не йшла. Лише 25 лютого стрільці отримали наказ перейти Збруч. Вони широко вірили, що йдуть, як і співалося у відомій стрілецькій пісні, визволяти “братів-українців з московських кайдан”. Наступного ж дня стрільці в числі передових австрійських відділів ступили на лівий берег річки.

Із Окопів, що на Тернопільщині, до Вапнярки поблизу Одеси легіон УСС ішов походом через Дунаївці, Ушицю, Станіславчик, Жмеринку. В Жмеринці стрільців наздогнав новий командир. Ним став австрійський архікнязь Вільгельм Габсбург, який раніше служив у 13-у полку, сформованому з українців Золочівщини. Усуси, зрозуміло, зустріли чужого ставленика з прохолодою. Однак Вільгельм Габсбург рівним ставленням до старшин і стрільців, повагою до української мови не тільки завоював авторитет, а й отримав ймення Василь Вишиваний.

Дальший шлях УСС проліг залізницею до Одеси, а звідти 5 квітня – до Херсона. Із Херсона усуси двома пароплавами піднялися 8 квітня Дніпром до Олександрійська (нині Запоріжжя). Спроба взяти місто ударом з ходу не вдалася, довелося чекати підмоги. Квітень, травень, червень 1918 року легіон УСС провів в Олександрівську, а згодом в околицях Єлисавету. Туди ж перевели вишкіл і кіш. Разом із вишколом на Херсонщину прибули ще чотири сотні, приблизно тисячу стрільців. Галичани швидко подружилися з місцевими жителями, брали активну участь у громадському житті. Зокрема, охоче допомагали місцевим товариствам “Просвіти” і школам, співробітничали в тижневику “Січ”, організували театральні гуртки.

А в цей час набирала сили друга вітка стрілецтва – Січові Стрільці (СС). Наприкінці 1917 року в Києві з числа УСС, які потрапили до російського полону, було утворено Галицько-буковинський курінь Січових Стрільців. Згодом його перейменували на 1-й курінь СС, командантом якого став колишній австрійський старшина Євген Коновалець. Штаб очолив Андрій Мельник. Обидва офіцери прибули до Києва після того, як у результаті Лютневої революції їх звільнили з полону в російському таборі під Царициним.

Січові Стрільці брали участь у придушенні київського більшовицького повстання, що вибухнуло в ніч з 28 на 29 січня 1918 року і було спрямоване проти Української Народної Республіки. Сотня СС під командуванням В. Кучабського штурмом взяла гору Щековицю. При цьому впало 79 стрільців, а більшовиків – понад 150. Після кількадечних запеклих боїв більшовицькі повстанці змушені були капітулювати. Навесні 1918 року курінь розвинувсь у 1-й полк СС з трьома тисячами вояків.

Гетьманський переворот, внаслідок якого 29 квітня 1918 року було з допомогою німецьких багнетів обрано нового главу держави – колишнього царського генерала Павла Скоропадського, розсіяв СС по Україні. Та вже у серпні цього ж року вони зібралися в Білій Церкві. Згодом Окремий загін

СС переріс у полк, відтак у дивізію, Осадний корпус, Групу Січових Стрільців і був найбоездатнішою частиною армії УНР. Однією із найбільших стала перемога стрільців Є. Коновальця над переважаючими військовими частинами гетьмана П. Скоропадського під Мотовилівкою, залізничною станцією поблизу Києва, у листопаді 1918 року. Власне, ця перемога визначила успіх антигетьманського перевороту і відновлення Української Народної Республіки. Згадана вітка січового стрілецтва існувала до кінця 1919 року – часу ліквідації армії УНР.

Здійснивши цей невеличкий екскурс, простежимо далі шлях УСС. Після приходу до влади П. Скоропадського австрійське командування кинуло їх на придушення селянських повстань. Такий поворот долі був аж ніяк не до вподоби галичанам. Вони дедалі більше переконувалися, що окупанти прагнуть не допустити створення Української держави, лише вивозять звідси все, що можна забрати, – від хліба до сукна. Гетьманська влада потурала цим грабежам і заповнювала в'язниці тими, хто смів протестувати. На таке свавілля проти українського населення стрільці відповідали по-своєму. Так, коли третю сотню четаря Юліана Голинського послали для “втихомирення” населення Добровеличківців, галичани стали на майдані перед цим містечком й заспівали стрілецьких пісень, “після того оркестра заграла до танцю”. На майдані збіглася сільська молодь. Почалися співи, танці та розмови. Селяни пізнали, що це свої люди і щиро привітали стрільців. Довідавшись про це, громадянство містечка... прийняло УСС хлібом та сіллям. Дуже швидко розійшлася також по довколишніх селах вістка, що УСС – це своє військо, яке не зробить їм ніякої кривди. Подібним чином здійснила “пацифікацію” і друга сотня. З цього приводу на усусів посипалися від місцевих багатіїв скарги як на “спільників большевизму”.

Генерал Маренці, командант австрійської дивізії, до якої належав легіон УСС, віддав четаря Голинського і ще одного старшину під суд.

За них заступився архієпископ Вільгельм. Згодом він згадував, що начальник генерального штабу Арц показував йому сотні доносів на УСС за їх відмову брати участь у каральних акціях.

Тріщина між австрійським командуванням та легіоном розширювалась і поглиблювалась. Отримавши наказ виступати проти партизанського загону Шипкаря, стрільці відмовилися йти в бій. На розбір конфлікту до Відня викликали архієпископа Вільгельма. Тут його звинуватили в тому, що галичани не підтримують владу гетьмана Скоропадського. Незабаром після повернення команданта, у жовтні 1918 року УСС передислокували на Буковину. Цей переїзд Роман Купчинський увічнив у написаній в Чернівцях, по “гарячих” слідах згаданої події, пісні “Як стрільці йшли з України”.

У вже згаданому ювілейному альбомі “Українські Січові Стрільці” цілком правильно відзначено, що грізний молох кривавої світової війни пожер мільйони людських жертв. У тій борні пропадали цілі полки, дивізії, а то й армії. А УСС існували, немов легендарний фенікс, що згоряє і водночас відроджується до нового життя. Силою нечисленної формації Українського Січового Стрілецтва була свідомість, що воно є заборолом волі рідного народу, кошем майбутньої Української армії.

ВИНИКНЕННЯ ЗУНР І ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО В ГАЛИЧИНІ

Мрії галицьких патріотів, які вони пронесли крізь лихоліття Першої світової війни, почали збуватися восени 1918 року. Австро-Угорська монархія швидко наближалася до свого краху. А над Галичиною простяглася загребуща рука новоствореної польської держави. Критичність ситуації зрозуміла частина галицьких парламентаріїв. Справу захисту Галичини від майбутнього польського наступу взяв на себе нелегальний гурток українських старшин у Львові – Центральний Військовий Комітет, створений у першій половині вересня 1918-го року. Саме цей Комітет із середини жовтня 1918 року почав жваву підпільну роботу, маючи на меті військово-оволодіння краєм і перебрання влади в українські руки. Оскільки невідворотність розпаду Австро-Угорщини ставала щораз зримішою, часу на довгі наради, сумніви й вагання не було.

Увірвався терпець і українській парламентській репрезентації у Відні. Вона, випробувавши всі закулісні ходи для відвернення польської небезпеки над Галичиною, зважилася на скликання української конституанти (установчих зборів), що мали розв'язати питання про державно-правове становище українських земель Австро-Угорщини.

16 жовтня 1918 року побачив світ запізнілий маніфест “До моїх вірних народів” цісаря Карла, який обіцяв перетворити Австрію в союз національних держав. “Австрія по волі своїх народів, – читаємо в цьому документі – має статися союзною державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм”. Тимчасове заступництво інтересів окремих народів цісар передавав до рук Національних Рад, до яких увійшли парламентські послі кожної нації. Відповідно до плану австрійського уряду на територіях колишніх країв імперії (без Угорщини) мало

постати чотири національні держави – Німецько-Австрійська, Чеська, Південнослов'янська та Українська. Поляки отримали право самостійно вирішувати долю своєї державності. Справа Боснії й Герцоговини та румунської частини Буковини залишилася відкритою. Це була остання спроба врятувати монархію Габсбургів. Однак поневолені народи не хотіли ні австрійської ласки, ні спільного з монархією майбутнього.

Після попередніх нарад української парламентарської репрезентації (10 жовтня) й засідання Народного Комітету (12 жовтня) у Львові зібралася 18 жовтня 1918 року, щоб визначити “правно-державну будучність українських земель” Австро-Угорщини, українська конституанта. До неї входили українські парламентські послы з Галичини і Буковини, українські члени Палати панів, депутати галицького та буковинського крайових сеймів, українські єпископи з Галичини, а також по три представники від восьми українських політичних партій Галичини і Буковини. Крім того, були чотири представники академічної молоді й п'ять – від української преси. Всього – 150 чоловік. Серед них – уродженці Тернопільщини Олександр і Богдан Барвінські (батько й син), В'ячеслав Будзиновський, Осип Назарук, Тимотей Старух...

Конституанта проголосила себе Українською Національною Радою й під керівництвом посла Євгена Петрушевича приступила до державотворчої діяльності. Засідання Ради почались о 8-й вечора і тривали до 4 години ранку наступного дня. 19 жовтня 1918 року було одногосно прийнято постанову про створення на українській етнографічній території в Австро-Угорщині Української держави. Українська Національна Рада, виходячи з права народів на самовизначення, проголосила такий маніфест:

“І. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса

північно-східної Угорщини – творять одноцілу українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституується от сим як Українська Держава. Постановляється поробити приготовчі заходи, щоб се рішення перевести в життя.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській області, – причім жидів признається за окрему національність – щоб уконституувались і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для створення сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови закордонних справ гр. Бурінови відмовляється права пересправляти іменем сеї української території”.

Аналогічні рішення прийняли конституанти інших народів колишньої Австро-Угорщини – чехів, південних слов’ян і, нарешті, поляків, котрі проголосили приєднання до Польщі тих земель, на яких “польська культура здобула собі домінуюче становище”.

28 жовтня 1918 року в Кракові відбулася нарада польських парламентаріїв. На ній було створено Польську ліквідаційну комісію, влада якої мала поширитися на всю Галичину. Це загрожувало українсько-польським конфліктом, до якого треба було негайно готуватися.

Львівська делегація Української Національної Ради (крім неї, були ще чернівецька для Буковини й віденська для зв’язку з австро-угорським урядом) прискорила темп організаційної

роботи. Тим більше, що на 1 листопада 1918 року Польська ліквідаційна комісія планувала свій приїзд до Львова, щоби перейняти владу від цісарського намісника Галичини. 29 жовтня 1918 року до Львова як повноважний представник Українських Січових Стрільців, які дислокувалися тоді в Чернівцях, прибув сотник Дмитро Вітовський. Наступного дня він очолив військовий штаб з підготовки повстання. Тоді ж був призначений наказним отаманом Української Національної Ради й обняв команду над українськими підрозділами, нелегально організованими в австро-угорських полках львівського гарнізону.

Саме Дмитро Вітовський став тією людиною, яка відчула вирішальне значення тодішнього моменту для долі не лише Галичини, а й усієї України. Хто ж він, цей лицар свого народу?

Народився Дмитро Вітовський у селі Медуха на Станиславщині (нині – Івано-Франківська область) 6 листопада 1887 року. Ще в гімназії брав участь у діяльності заборонених окупаційним урядом національно-визвольних гуртків станиславської молоді. Ставши у 1907 році студентом правничого факультету Львівського університету, продовжував розгортати мережу “Січей” у рідному краї. За участь 1 липня 1910 року в студентському вічі й маніфестації, під час якої поліція вбила Адама Коцка, був виключений з університету. Навчання продовжив 1912 року в Кракові.

Восени 1911 року Д. Вітовський став одним із організаторів втечі з тюрми у Станиславі уродженця села Чернихівців, що поблизу Тернополя, Мирослава Січинського, який відбував покарання за вбивство намісника цісаря у Галичині графа А. Потоцького. А навесні 1914 року арештували вже самого Д. Вітовського – за участь у заборонених маніфестаціях, присвячених пам’яті Т. Шевченка. Від тюрми врятувала війна.

Дмитро Вітовський одним із перших на заклик Головної Української Ради 1 серпня 1914 року став у лави легіону Українських Січових Стрільців, де був призначений сотником.

Він сформував у Львові сотню і разом зі стрільцями пройшов через бої в Карпатах, на Стрипі. 1 листопада 1916 року був поранений біля села Семиківців на Теребовлянщині. Після лікування призначений комісаром міста Ковеля й у 1916 – на початку 1917 року розгорнув на Волині велику просвітницьку роботу, заснував з допомогою своїх підлеглих десятки українських шкіл. Згодом був ад'ютантом отамана Мирона Тарнавського, комендантом Жмеринки, воював разом зі стрільцями на Херсонщині й Катеринославщині.

Забігаючи наперед, скажемо, що в уряді Західно-Української Народної Республіки полковник Д. Вітовський очолив Державний Секретаріат військових справ. Передусім завдяки Д. Вітовському були за короткий строк створені збройні сили республіки – Українська Галицька Армія.

19 квітня 1919 року Д. Вітовський у складі делегації ЗУНР виїхав до Парижа, де протягом трьох місяців відстоював перед Вищою радою Антанти інтереси галицької республіки. Життя Д. Вітовського трагічно обірвалося 4 серпня 1919 року. Літак, на якому він летів з Парижа до Кам'янець-Подільського, вибухнув над територією Німеччини поблизу Ратибора в Долішній Сілезії. Поховали Д. Вітовського у Берліні, оскільки всі дороги в Україну були перекриті. Під враженням сумної звістки Олександр Олесь написав вірша “Пам'яті Д. Вітовського”:

*Схилимо голови... Нова труна,
Нова тяжка, безмірна втрата...
Розбитий келих без вина,
Народ без сина і без брата...*

“Трагедія під Ратибором, – писав у “Літописі Червоної Калини” (1930, числа 7–8) командир кінноти Української Галицької Армії і співець її слави Левко Лепкий, – тісно в'яжеться з пізнішою трагедією УГА. Бо коли б не згинув Вітовський, то хтозна-яка би була її дальша доля”. Літописець історії УСС і УГА Осип Думін був переконаний, що в особі Дмитра Вітовського Україна втратила справжнього вождя й

провідника мас, якого їй завше дуже бракувало у хвилини крутих історичних поворотів.

Віддавши шану видатному військовому, політичному і державному діячеві, повернемося в осінь 1918-го. 31 жовтня делегація Української Національної Ради поставила перед галицьким намісником генералом Г. Гуйном вимогу передати владу в її руки. Але намісник відмовився зробити це, посилаючись на відсутність відповідних директив віденського уряду. Українські парламентарії завагались: як діяти далі? Були думки почекати на вказівки з Відня. Та Центральний Військовий Комітет довів необхідність негайного виступу українських збройних сил. Українська Національна Рада погодилася з пропозиціями Д. Вітовського.

“Ми мусимо, – твердив він, – зайняти Львів найближчої ночі. Всі народи Австро-Угорщини перебирають владу на своїх територіях. Наша честь вимагає, щоб ми взяли владу на нашій території, а не бунтувались, спізнившись проти тих, хто її захопить. Як цієї ночі ще не візьмемо Львова, то завтра візьмуть його поляки. Наша честь, повторюю, вимагає, щоб ми перші взяли владу в краї...”

Напередодні вирішального виступу Центральний Військовий Комітет, який йменувався вже Українською Генеральною Командою (УГК), розіслав у повітові міста краю своїх кур’єрів, завданням яких було організувати перейняття влади. У Львові це мала зробити решта членів УГК на чолі із сотником Д. Вітовським. Саме тут були найменш сприятливі умови для успіху перевороту: 1400 українським воякам із 60 старшинами, організованими Центральним Військовим Комітетом, протистояли 660 старшин і чотири тисячі польських вояків. Значні переваги над українцями мало й неукраїнське населення Львова, серед якого працювали три польські військові організації. Тільки віра у святість справи, в її остаточну перемогу могла кинути жменьку українського війська на переважаючого противника.

Вночі з 31 жовтня на 1 листопада українські військові

частини 15-го полку крайової оборони, 50-го сторожового і 41-го супровідного куренів вийшли з казарм, роззброїли жовнірів-неукраїнців, обложили всі найважливіші урядові будинки і зайняли їх. Над львівською ратушею замайорів український блакитно-жовтий прапор, його підняв молодий стрілець Степан Паньківський. У результаті несподіваного удару українці оволоділи столицею краю без насильства й кровопролиття. Зразу ж після військового перевороту владу від австро-угорської адміністрації перебрала Українська Національна Рада.

Вранці 1 листопада 1918 року Дмитро Вітовський повідомив у Київ: “Зайнятий українськими військами Львів складає поклін Києву, столиці всієї України”.

Як тільки перемогло листопадове збройне повстання, Українська Національна Рада видала відозву до населення міста Львова, яку поширювали у вигляді афішок та летючок. Другу відозву Української Національної Ради, адресовану жителям Галичини, Буковини й Закарпаття, доставляли на місця кур’єри. Ось її текст:

“...Український Народє!

Голосимо Тобі святу вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня Твою волею утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська Держава і її найвища власть – Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український народє!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замахы на Українську Державу.

Заки будуть встановлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені

Української Національної Ради виконувати власть. Де цього ще не зроблено, дотеперші неприхильні Українській Державі уряди мають бути скасовані.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовніврів з фронту відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружжя українське населення має утворити боеві відділи, які ввійдуть у склад української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниця, пошта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віросповідання запорується горожанську, національну і віросповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави – поляки, жиди і німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, наскільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народу! Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!..”

Український переворот захопив зненацька не тільки австро-угорський гарнізон, адміністрацію і населення Львова, а й польські військові організації, які одночасно з Українською

Генеральною Командою готувалися до захоплення міста і краю та передання їх у руки Польської ліквідаційної комісії.

У Варшаві були настільки впевнені в успіхові, що, не чекаючи повідомлення зі Львова, надіслали сюди вранці 1 листопада телеграму про передачу управи краю від графа Г. Гуйна князю Чарторийському та призначення генерала Пухальського комендантом Галичини, а генерала Ламезана, який був власником і земель, і маєтків біля Чорткова, – військовим комендантом Львова.

Натомість комендантом Львова став уродженець села Ішків (нині Козівського району на Тернопільщині) полковник Микола Маринович. Він був уже немолодим – народився 21 грудня 1861 року. Батько, народний учитель в Ішкові, подбав, щоб син закінчив гімназійні студії в Бучачі, Тернополі. Опісля Микола Маринович здобув військову освіту у Відні, служив у полках, які базувалися в Бучачі, Станиславі, Тернополі, Зборові. Двічі – в 1885–1886 і 1907–1908 роках поглиблював знання у Відні, пройшов вищий штабний курс. Службу продовжував у Коломиї й Стрию. З початком Першої світової війни вирушив на фронт, брав участь у багатьох боях, не раз був відзначений нагородами. Після важкого поранення його перевели на службу в Краків, й у 1916 році М. Маринович вийшов на пенсію. Здавалося, відставний полковник так і доживатиме віку в своєму маєтку. Та коли над Львовом зійшла зоря української державності, сурма покликала в стрій і його...

Побачивши, що українці перебрали владу, поляки зразу ж приступили до контрудару – спочатку конспіративно, а потім явно. Ніхто з них не думав стати на ґрунт самовизначення народів й погодитися з фактом існування Української держави в Галичині. Поляки негайно створили начальну команду (штаб), яку очолив сотник Ч. Мончинський, й почали організацію військових сил у Львові. Одночасно начальна команда вислала до Польщі кур'єрів для мобілізації добровольців, а від польського уряду вона вимагала військової допомоги. Центрами польської контратаки у Львові стали

школа імені Сенкевіча та Будинок техніки у південно-західній частині міста.

Уже перед обідом 1 листопада 1918 року на вулицях Львова з'явилися польські жовніри, які вирішили в першу чергу оволодіти залізничним вокзалом. Вони почали нападати на українські стежі на вулицях Сапіги й Городецькій. Польським військовим допомагало цивільне населення, яке взялось обстрілювати українське військо з вікон будинків, воріт і провулків. Становище українського війська погіршувалося тим, що чисельність польських легіонерів та жовнірів зростала з години на годину. Поляки поповнювали військо за рахунок мобілізації населення Львова, українці ж чекали на добровольців з навколишніх сіл та всього краю. Перевага поляків виявилася не тільки в кількості, а й у якості бойових сил. Українців захищала жменька старшин і жовнірів-селян. Поляки ж з самого початку мали багато старшин різних ступенів, а військові частини формували майже повністю з тодішніх і майбутніх інтелігентів, добре обізнаних з містом. Основою польських збройних сил стали шкільна та ремісничка молодь, залізничники й урядовці. До них приєдналося багато кваліфікованих промислових робітників, які відзначалися відчайдушністю і відвагою.

Наступного після перевороту дня поляки добилися відчутних успіхів. Оволодівши головним залізничним вокзалом Львова з великими військовими складами, вони закріпилися в південно-західній частині, звідки почали наступ на територію, яку повністю контролювали українці.

Щастям для українців, втомлених безупинними боями, ослаблених дезертирством старших жовнірів із супровідного куреня, був приїзд до Львова 3 листопада 1918 року Українських Січових Стрільців. Саме легіон УСС Українська Національна Рада визнала за “основу і зав’язок національної збройної сили Української Держави”. Наказ виїхати до Львова усуси отримали 1 листопада, але через технічні перешкоди, насамперед саботаж поляків-залізничників, затрималися на

два дні. Чотири сотні піхоти, одна – скорострілів і відділ мінометів під проводом сотника О. Букшованого зміцнили залогу львівської цидателі й кинулися відбивати у поляків залізничний вокзал. Січові Стрільці здобули цей об'єкт у результаті першого ж наступу. Але поляки отримали підмогу, й усусам довелося відступити.

У боях на вулицях Львова відзначилося чимало уродженців Тернопільщини, які були в українських відділах. Особливу хоробрість проявила сотня усусів, котрою командував уже згаданий Роман Купчинський. Це ім'я – одне з тих, які золотом сяють у сузір'ї стрілецької слави.

Після трьох тижнів запеклих боїв українські війська в ніч з 21 на 22 листопада 1918 року залишили Львів. Вранці 22 листопада поляки не зрозуміли, що трапилося. Відступ українців був для них несподіванкою, й вони не відразу наважилися рушити вперед. А українське військо охопило гнітюче почуття відступу й невинної невдачі. Тільки усуси не впали духом. Стрілецька старшина, зібравшись під керівництвом Д. Вітовського вранці 22 листопада на повіщині в Миклашеві, вирішила організувати облогу Львова.

Поза Львовом, в якому український державний переворот наразився на опір і протидію польського населення, інші міста й містечка Східної Галичини перейшли в українські руки майже без кровопролиття. Угорські, німецькі й польські військові частини, а також жандармські станиці складали зброю й розбігалися.

Українська міліція повсюди наводила порядок і полегшувала перехід влади у краї в українські руки. Однак поляки не мирилися з українським переворотом. Державні урядовці польської національності в переважній більшості відмовилися служити Українській державі. А польська молодь, організована в комірках польської військової конспірації, робила все, щоби прискорити вибух антиукраїнського повстання. Вже на початку листопада польські військові організації пробували

виступити у Дрогобичі, Самборі, Бориславі й Сяноці. Але українські війська швидко ліквідували ці акції. Зокрема у Бориславському нафтовому басейні, де працювало багато польських робітників і урядовців, поляки організували військовий загін, який виступив проти встановлення української влади. У відповідь українські селяни припинили забезпечення Борислава продуктами. Це змусило польський загін залишити Бориславщину й відійти на захід, до Польщі. У Бориславі була встановлена українська влада.

Як відбулося становлення української влади на Тернопільщині? Щоб відтворити ці бурхливі події, перегорнемо сторінки тогочасної преси. Найавторитетніша львівська газета “Діло” у листопаді 1918 року повідомила, зокрема:

“Бережани. 4 падолиста с. р. зайнято Бережани при помочи озброєних людей з найближчих сіл (як Лапшин, Лісник, Мичищів і ін.) і військового відділу під проводом поручника Олексина. Головним начальником всіх збройних сил був д-р Ковшевич. Повітовим комісарем вибрано рад. суд. Івана Масляка, його заступником д-ра Михайла Західного, міським комісарем (бурмістром) вибрано проф. Насельського. З бувшого староства вступив до повітового комісаріату Джулинський. Жандармерію в повіті розброєно і заступлено цивільною сторожею. Приступлено до реорганізації жандармерії й поручено цю справу бувш. ротмістрови Німцеви, при чім поставлено за засаду, що до жандармерії приймати можна лишень Українців. Впроваджено вільне мливо, видано наказ до управи дібр. гр. Потоцького, щоб по знижених комісаріатом установлених цінах видав населенню дерево на паливо й будівлю. Всі державні, автономічні й повітові уряди зайнято. В Суді заявили Поляки, що не підчиняться Українській Національній Раді, й опустили службу. Президентом суду є радн. дв. Каратницький. На почті повнять службу в давнім складі урядники з тим, що до телеграфу й телефону покликано українські сили. Начальником податкового уряду є Українець радн. Буско. В старостві і господарській рільничій експозитурі перейнято гроші. Начальство будівничої експозитури

перейняв о. Дубицький, а начальство рільничої експозитури Іван Петрицький.

На місце шкільного окружного інспектора польонізатора Райхерта назначено Українця о. проф. Ардана. Польську гімназію переіменено на українську, назначуючи тимчасовим директором проф. Гусака. Учительський семінар зукраїнізовано й назначено тимчасовим директором проф. Єлюка.

На двірці давніша служба зложила приречення військовому стаційному командантові поручникови Козловському, під наглядом якого дальше працюють. Телефонічну службу на залізничній станції повнить телефоніст Українець. До прибічної ради повітового комісаріату увійшли: бувший посол Тимко Старух, радн. дв. Каратницький, д-р Ковшевич, проф. Єлюк, проф. о. Любіцький, проф. о. Осадця, управ. школи Іван Петрицький, господар з Лапшина Глушко і начальник військової управи. Начальну військову команду в повіті й місті перейняв штабовий лікар д-р Ковшевич. Повітовим комендантом вибрано сотника Бігуса, а командантом міста поручника Марцюха. По селах заряджено частинну мобілізацію. В повіті панує спокій.

Міським комісарем (бурмістром) для містечка Козови вибрано нотаря Українця Володимира Лібмана, який як поручник має рівночасно військову команду. На 10 с. м. визначено по всіх громадах повіту вибори громадських комісарів на основі загального й рівного голосування. В тім самім дні виберуть громади по одному відпоручникови для переведення виборів на повітового комісаря та його заступника в Бережанах. Старші Поляки заявляють свою льяльність, молодші спершу зорганізували боївку, але з огляду на поважну військову силу в повіті занехали збройну оборону. Жиди в повіті держаться строгої неутральности”.

“Борщівщина. Вся власть в українських руках. Комісарем є Володимир Монц, його заступником д-р Курбас. Всі чужі війська, які масами вертають вже з території Наддніпрянської України, розоружуються”.

“Бучаччина. Дня 2 падолиста 1918 місцевий український організаційний комітет обняв надзир над діловодством бувшого староства й зарядив урядування в українській мові. Поки що полишено всіх урядників староства на їх становищах аж до фактичної передачі староства в руки вибраного комісаря повітової У. Н. Ради, увільнено лишень з посади інспектора Вагнера. Того самого дня перебрав місцевий український організаційний комітет і управу міста Бучач в свої руки та означив тимчасовим комісарем Клима Рогозинського”.

“Гусятинщина. З Копичинець доносять: дня 2. ц. м. на приказ Української Національної Ради місцеві провідники з Копичинець розіслали до всіх сіл Гусятинського повіту вістунів з припорученням, щоб о годині 7-ій у вечері розоружено всі відділи австрійського війська й жандармерії. По всіх селах в точно означеній годині селяни – головно бувші австрійські жовніри увійшли до постерунків і розоружили жандармів і австрійських жовнірів. Того дня розоружено все, крім постерунків Гусятин, Хоростків, Сухостав, котрі розоружено щойно в неділю. Все відбулося без проливу крови, або якого гострішого виступу”.

“Підволочиська. В Підволочиськах повний спокій. Начальником станції є пор. Ліщинський, цивільний комісар Букедор.

Сторожу творять відділ У.С.С. і озброєні міліції. Всякі, що повертаються, обезоружуються і відсилаються далі до дому. Панують живі зносини з Волочиськами”.

“Підгаєччина. Відділ вояків під проводом поручника Михайла Гоя увійшов 5 падолиста рано до Підгайців і, розоруживши відділ жандармерії, почав перенимання урядів. Гурток української інтелігенції десигнував Осипа Танчаковського перейняти тимчасово комісаріят У. Н. Ради. Увійшовши до давнього староства з гуртком старшої інтелігенції і представників міщан, перейняв комісарем без ніякої перешкоди урядування від бувшого старости Ганського, відбираючи акти давнього староства та касу й опечатавши

бюра. Всіх урядників староства звільнено з посади, заявляючи їм, що евентуальне прийняття їх до служби Українській Державі залежне від затвердження У. Н. Р. у Львові. Всі інші уряди полишено на дальше в урядуванні, зажадавши від них урядування в українській мові. З огляду на недостачу охочих робітників замкнено зовсім рільничу експозитуру...

Для удержання ладу й порядку в повіті реактивовано всі дотеперішні станиці жандармерії в повіті, перейнявши до служби виключно самих Українців. Крім цього, поручено самим громадським комісарам створення озброєних нічних варт”.

“Теребовля. На вість про львівські події з дня 1 с. м. теребовлянський ц. к. староста усунувся з виду. Українці перебрали всі власти у місті без опору. Повітовим комісарем урядник староства Заплітний. На чолі утвореної міліції поручник Шкварок. Головою повітової Національної Ради о. Степан Мохнацький. По доколичних селах творяться сільські ради. Всюди спокій і лад”.

“Чортківщина. В Чорткові обняла Повітова Українська Рада власть і впровадила українське урядування.

За Чортковим пішли Монастирська”.

А ось як описує події тих днів у Збаражі та на Збаражчині учасник листопадового чину Іван Хрін: “31-го жовтня 1918 р., після обіду, прийшов до Теофана Яремчука о. Степан Тесля, Т. Яремчук був тоді головою читальні “Просвіта” в селі Базаринці. Отець Тесля таємно попросив Т. Яремчука скликати ввечері збори управи й запросити на них найвизначнішу молодь – хлопців з аматорсько-співацького гуртка, як також військових, що були на відпустках.

Увечері зійшлися до домівки біля Базаринської церкви вся управа читальні й кооперативи (головою був Луць Пех), як також багато молоді й військових. На нараду прийшли о. Тесля, вчителі Редчук із Залужжя, Іван Жила (пізніше загинув, як розвідувач у боях з поляками при першому відступі з-під Львова), Осип Ванкевич (розстріляний більшовиками),

старшини австрійської армії – професор Музичка з Добровод, учителі Василь Фридель, Лесько Фарановський з Базаринець, Василь Бачинський із Збаражу, підстаршини Дорко Бучинський, Василь Хрін зі Збаражу, вояки Юлько Задойко, Данило Пех та цивільні Переверницький, Стець, Ковальчук, Іван Ванкевич, Антін Голубович, Іван Пех, Антін Антонюк і його брат, Андрій Олійник із Базаринець (усі три останні загинули в боях з поляками), Микола Студницький і Василь Останчук із Базаринець, Данилевич і адвокат Юрій Ракочий (загинув у боях з поляками).

Отець С. Тесля забрав тоді слово й сказав присутнім, що наближається розвал Австрії, а завтра вранці, першого листопада, Галичина відділяється від Австрії. Українці в усій Галичині перебирають владу в свої руки. Завтра Галичина стане незалежною державою, Республікою Українського Народу. Він висловив думку, що може прийти до боротьби з поляками, але ми мусимо витримати цей виклик навіть тоді, коли треба було б жертви крові.

Усі присутні прийняли з захопленням слова о. Тесли. Проф. Музичка як найбільш досвідчений старшина дав розпорядження, щоб усі хлопці розійшлися по вулицях і повідомили всіх старших, і молодших – раненько зі зброєю в руках прийти до домівки. Інших хлопців розіслало на конях з листами до вчителів, священників, визначних громадян поближких сіл, як Залужжя Велике й Мале, Чернихівці, Капустинці тощо. Усім дано наказ, що завтра вранці, першого листопада, українці перебирають владу в свої руки та що вся молодь зорганізовано й зі зброєю в руках має прийти до міста Збаражу.

Після цих радісних хвилин управи читальні й кооперативи вгостили присутніх скромною перекускою. Отець Тесля, військові та деякі цивільні залишилися в домівці до ранку, розробляючи план перевороту та розподіл функцій, а саме перебрання староства, міського уряду, залізниці, жандармерії тощо.

У Збаражі стояв на відпочинку 54 полк австрійської піхоти.

У полку було багато українців, і командував ним українець сотник з Буковини. Професор Музичка служив у полку поручником і знав добре сотника. 1-го листопада вранці українська делегація в складі о. Теслі, поручника Музички, В. Фриделя, Л. Фарановського, В. Бучинського відвідала коменданта полку й повідомила його, що Австрія розпалася, а українці в усій Галичині перебирають владу й творять свій уряд та просять його, щоб полк склав зброю. Сотник зрадив від цих слів і дав наказ передати полкову зброю й все майно українській владі. Делегати просили сотника залишатися в Збаражі на становищі військового комісара, але він відмовився. Багато українців з полку залишилися в Збаражі на важливих постах, інші рушили на станцію і від'їхали до Тернополя.

Тим часом українці Збаража зайняли головні урядові будинки й стали на місці будувати свою владу. На світанку прибуло до Збаража багато молоді, дехто зі зброєю, а інші отримали її з полкового депо. До праці приступили кухні, готуючи харч для військових. Молодь тимчасово примістилася в жидівському кагалі, в будинках міської управи та в інших більших будинках міста.

Військові старшини приступили до організації молоді, формуючи військові одиниці. Військова сила була дуже потрібна для забезпечення влади та для обеззброювання австрійських військових частин, що поверталися з України. І так Лесько Фарановський зорганізував гайдамацький загін, а чотар Василь Фридель сотню доброго війська. Обидві військові одиниці згодом брали участь у боях за Львів.

Близько шістдесяти років минає від пам'ятного першого листопада, коли ми засобами народної волі перетворили дійсність, втіливши наші національні ідеї в життя. Це був один з найчудовіших днів, які я будь-коли бачив і пережив. Піднесене звучання перевороту, схвильованість, життєстверджуючий патос – все це надавало подіям цього великого дня незвичайної ваги та поетичності”.

Діяльно включилися у творення Української держави жителі села Залужжя на Збаражчині. Тут був один вояк – Яків Нечай, національно свідомий і патріотичний людина. Маючи необхідну військову підготовку, він з першого дня організував юнаків Залужжя і разом з ними поспішив до Збаража, щоб спільно із добровольцями з інших сіл прислужитися справі творення своєї держави. Ці військові загони були дуже корисними при роззброєнні підрозділів австро-угорської армії, які масово поверталися на захід і склалися в основному з угорців.

Хлопців із Залужжя та з інших сіл відправили до Микулинців, куди наближався транспорт поляків, які поверталися з України. Ці польські загони були добре озброєні й чинили опір українським воякам. Але вони таки зуміли їх роззброїти.

Піднесено зустрів відновлення української державності село Лисичинці Збаразького повіту (нині – Підволочиського району). 1 листопада 1918 року в школі відбулися загальні збори селян за участю представників української влади зі Збаража. На зборах палко промовляли Теодор Шнайдра, Яким Мерещак, а також Василь Кізь, колишній солдат австро-угорської армії, який повернувся з російського полону. Жандармерію в селі роззброїли мирно. Комендант Горбачек зрозумів, що опиратися громаді нема сенсу...

У Тернополі вчителі гімназії Андрій Музичка і Семен Сидоряк, дізнавшись про наказ Центрального Військового Комітету перейняти владу в ніч на 1 листопада, послали в довколишні села старших учнів. Вони мали зібрати озброєних хлопців і прибути до міста на випадок опору поляків. На щастя, кровопролиття вдалося уникнути. Ввечері 31 жовтня австрійський комендант військового гарнізону Тернополя викликав до себе військового священика-капелана отця Василя Кузьму і заявив йому, що згідно з наказом зі Львова передає владу українцям. Оскільки в гарнізоні не було жодного українського старшини, підписати протокол про передачу влади комендант попросив о. Кузьму. Той повідомив про це представників української громади міста, і вони з допомогою

39 резервістів зайняли всі державні установи. Тернопільські студенти на чолі з А. Музичкою роззброїли жандармерію. Першого листопада у Тернополі, як і у Львові, на міській ратуші замайорів блакитно-жовтий прапор. Його підняв Севастіян Зубрицький-Вінява. Національні прапори були підняті й на урядових будинках.

Із довколишніх сіл прибули до Тернополя групи озброєних людей. З Курників привів загін Павло Баб'як, з Малашівців – Григорій Лучанко. Прибули військові відділи з Купчинців, Денисова і Настасова.

“В суботу вечером (2 листопада – Р. М.). – писав вісник повітового урядового комісаріату – газета “Голос Поділля”, що почала виходити в Тернополі 9 листопада, – роздалась від сторони двірця гучна пальба: на місто впав переполох... До города увійшла збаражська дружина і займила його протягом кільканадцять хвиль...”

В неділю рано город проснувся з сим почуттем, що він вже не той, який був ще вчора вечером. Перед усіма урядами (урядовими будинками – Р. М.) стояли вже міліціонери і берегли народної власності...

По полудні сього дня зайшов сумний випадок. На Смиковецькій вулиці досі невисліджений злочинець, при співучасті певного гуртка поляків застрілив українського міліціонера (Гевуся із Добромірки на Збаражчині – Р. М.), що виконував свої службові обов'язки, із сього вив'язалась стрілянина, яка знов викликала в городі паніку. Холодно-кровність команданта міста запобігла наслідкам цього злочину, і їй треба завдячити це, що не дійшло до дальшого проливу крові...”

Водночас у місті створювали органи державної влади. До “повітових урядів” у Тернополі належали: повітовий комісаріат (староство), комісаріат міський, комісаріат пошти, дирекція округу скарбового, відділ податковий повітового комісаріату, уряд податковий, суд окружний, харчова управа, ліквідаційна комісія. В повітовий комітет входили названі

комісари, тобто начальники “урядів”, комендант міста і шість вибраних членів, між ними делегат молоді.

Напочатку комітет збирався щодня і по черзі вирішував усі справи повіту.

Після того, як посланець зі Львова передав директиви Української Національної Ради, повітовий комітет реорганізували у два – так звані вищий і ширший. Вищий збирався щодня, а ширший, куди входили селяни, міщани, робітники і два делегати від студентів – раз на тиждень, у неділю.

Головою утвореного 4 листопада повітового комітету Національної Ради в Тернополі став Петро Карманський. Він же був редактором вже згаданого “Голосу Поділля”. Повітовий комісаріат (староство) очолював спочатку Ілярій Брикович, а потім Олексій Сальвицький. Комісаром (посадником) міста був учитель Семен Сидоряк, а заступником – адвокат Станіслав Чикалюк. Короткий час як воєнний комендант повіту діяв сотник Українських Січових Стрільців доктор Никифор Гірняк. Невдовзі його призначили комендантом усієї Тернопільської округи. А комендантом міста і повіту став Василь Болух.

Хоча б про кількох із цих людей варто розповісти детальніше.

Петро Карманський народився 29 травня 1878 року в містечку Цешанув (тепер – на території Польщі) в родині теслі. Закінчив українську гімназію в Перемишлі, потім вчився на філософському факультеті Львівського університету, однак через матеріальні нестатки змушений був залишити навчання. Продовжив здобувати освіту в Римському Католицькому єзуїтському колегіумі Ватикану, а після його закінчення повернувся в 1905 році у Львівський університет. 1907 року брав участь у боротьбі студентської молоді за український університет у Львові, за що був заарештований і місяць провів у в’язниці. Працював у редакціях журналів “Світ” і “Гайдамаки”. Старанням Головної управи товариства “Рідна школа” виїхав 1911 року до Канади, два роки вчителював у школі українознавства у Вінніпезі та в учительській семінарії в

Брендоні. 1913 року повернувся в Україну. З вибухом Першої світової війни опинивсь у Відні. 1915 року П. Карманського мобілізували в австро-угорську армію, але через погане здоров'я незабаром комісували. У 1918–1919 роках він викладав у Тернопільській гімназії. Виїжджав з політичною місією до Ватикану – на переговори з папою римським про визнання ЗУНР як самостійної держави. Опісля зайняв пост делегата Західно-Української Народної Республіки до Бразилії (1922–1925). У липні 1922 року саме завдяки зусиллям П. Карманського було засновано в Дорізоні “Український Союз у Бразилії” – для збирання матеріальної допомоги на українську державність. Після закінчення своєї місії він ще на деякий час залишивсь у Бразилії – редагував газети “Праця”, “Український Хлібороб”, “Хлібороб”.

Повернувшись у Галичину, учителював у гімназіях Дрогобича і Львова, викладав у Львівському університеті. У 1944–1946 роках працював директором меморіального музею Івана Франка. Помер 16 квітня 1956 року у Львові.

Перші вірші П. Карманського були надруковані 1899 року в журналі “Руслан”. Тоді ж вийшла його перша поетична збірка “З теки самовбивця”. Був одним із найактивніших учасників літературного угруповання “Молода Муза”, що виникло у Львові 1907 року і проіснувало до Першої світової війни. Випустив поетичні книги “Ой люлі, смутку” (1906), “Блудні огні” (1907), “Пливем по морю тьми” (1909), “Аль Фреско” (1917), “Кривавим шляхом”, “За честь і волю” (1923), “Плач бразилійської пуші” (1926), “До сонця”, “Поєми” (обидві–1941), “На ясній дорозі” (1952), драму “Буря” (1923), книжки публіцистики і спогадів “Між рідними в Південній Америці” (1923), “Чому? Причинки до місіонерської діяльності василіян у Бразилії”, “Українська богема” (1936) та інші, в останні роки життя перекладав “Божественну комедію” Данте.

Ілярій Брикович, який очолював повітовий комісаріат, народився 3 листопада 1881 року в Тернополі. Тут закінчив

народну школу й гімназію. Після іспиту зрілості записався на філософський факультет Львівського університету, щоби студіювати класичні мови. Після його закінчення (1902) був призначений учителем грецької і латинської мов у державній гімназії імені Франца Йосифа в Тернополі. Викладав 27 років – до 20 вересня 1930-го, коли польська влада закрила гімназію. Крім того, у 1920–1930 роках вчив у жіночій гімназії “Рідної школи”, де був також директором. У 1919–1920 роках воював в УГА.

Коли у вересні 1939 року прийшли більшовики, І. Бриковичу який тоді очолював кооперативу “Будучність”, довелось опанувати професію візника облспоживспілки. 23 червня 1941 року енкаведисти заарештували його і разом з іншими відомими в Тернополі діячами вивезли на Схід. Очевидці розповідали одному з найвідоміших у діаспорі літописців Тернопільщини Богданові Остап’юку, що Ілярій Брикович працював у шахтах Уралу і там помер у лютому 1942 року.

Никифор Гірняк народився 23 липня 1885 року в містечку Струсів на Теробовлянщині. Вчився в гімназіях Станислава і Коломиї, студіював україністику у Львові та Відні, де й отримав ступінь доктора філософії. Учительську працю почав в українській гімназії у Рогатині (1912). Тут був опікуном Пласту й інструктором стрілецького курсу. В роки Першої світової війни Н. Гірняк – поручник УСС, референт військових справ при Бойовій Управі УСС у Відні, а згодом, підвищений до рангу сотника, став комендантом коша УСС. Комендантом Тернопільської військової округи був у листопаді–грудні 1918 року – до того часу, коли уряд ЗУНР переїхав до Станислава. Тут Н. Гірняк працював у Військовому Секретаріаті Західної Облaсті УНР. Влітку 1919 року виїхав за Збруч, став мобілізаційним референтом при Державному Секретаріаті військових справ у Кам’янці-Подільському, а згодом очолював так званий Галицький революційний комітет у Вінниці.

Після навчання у педагогічному інституті в Празі (1921–1922) Н. Гірняк повернувся в Галичину. Почав учителювати в гімназії “Рідної школи” у Тернополі, а через кілька місяців став її управителем. Від 1924 року був опікуном 32-го куреня пластових юначок імені Олени Пчілки, і за цю діяльністю польські власті звільнили його з посади управителя гімназії. Він залишався тут учителем української мови й латини до 1939 року. Був головою філій товариства “Учительська громада”, Товариства опіки над воєнними інвалідами, Товариства охорони воєнних могил у Тернополі, членом Головної управи товариства “Рідна школа” у Львові.

Коли вибухнула Друга світова війна, Н. Гірняк переїхав до Сянока, де став інспектором українських шкіл. Згодом був референтом шкільництва при Українському Центральному Комітеті у Кракові. Восени 1941 року повернувся до Тернополя і продовжував учительську працю в місцевій гімназії аж до виїзду до Відня в березні 1944 року. Тут організував і очолював гімназію для юнаків. Після війни працював для Пласту і став першим комендантом українських пластунів на еміграції. Був генеральним секретарем Центрального представництва української еміграції в Німеччині. Належав до організаторів з’їзду УСС в Регенсбурзі (1948) і став першим головою Братства УСС.

У 1949 році Н. Гірняк виїхав до США. Тут поселився в Пассейку, де організував і очолив видавничу кооперативу “Червона Калина”. Був першим головою нью-йоркського відділу Об’єднання колишніх вояків українських армій, членом пластового сеньйорату, працював в українських школах. Помер 2 березня (за іншими даними – 4 березня) 1962 року і похований у Філадельфії (США).

Як відзначено в історично-мемуарному збірнику “Теребовельська земля” (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1968), Никифор Гірняк є автором нарисів і спогадів з часів української визвольної боротьби. Це, зокрема, “Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців” (1955), “Полковник

Василь Вишиваний” (1956) та “Останній акт трагедії Української Галицької Армії” (1959).

Василь Болюх, який змінив Никифора Гірняка на посту воєнного коменданта міста Тернополя і повіту, народився 12 січня 1889 року в селі Кутківці біля Тернополя. Середню освіту здобув у Тернопільській гімназії, право студіював у Львівському університеті. Під час Першої світової війни був старшиною австро-угорської армії, а від листопада 1918 року – старшиною УГА. Після війни жив у рідному селі, мав там невелике господарство. Працював у Тернополі в кооперації і деякий час був головою надзірної ради тернопільського “Українбанку”. Належав до Української національно-демократичної партії, а від 1925 року – до Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). Певний час був головою повітового комітету УНДО і триваліший період – його секретарем. Належав до організаторів і діячів філії “Сільського господаря” в Тернополі та численних гуртків по селах. Домігся, щоб читальня “Просвіти” в Кутківцях вибудувала власний дім і стала однією із найкращих у повіті.

Від осені 1935 року до вибуху Другої світової війни був послом до польського сейму, проявив багато ініціативи й активності. Згодом емігрував до Австрії, а в 1945 році – у французьку зону Німеччини. Був членом контрольної комісії Центрального представництва українських емігрантів Німеччини, а від 1948 року – членом Української Національної Ради від УНДО. “Під кінець 1949 року, – відзначав у посмертній згадці нью-йоркський журнал “Новий світ”, – виїхав з родиною до Австралії, де розвинув поважну громадсько-організаційну діяльність і був першим головою Об’єднання українців Австралії”. Помер 17 вересня 1955 року в Мельбурні (штат Вікторія в Австралії).

Мабуть, першим із указів, які підписав у листопаді 1918 року Василь Болюх, був оцей:

“До відома всіх горожан міста Тернополя і цілого повіту.

З сею хвилею Тернопіль і цілий його округ підлягає

власти Української Національної Ради у Львові, котра являється тимчасовим Українським Правительством.

Воєнним органом УНР в сім місті є Українська Військова Команда в Тернополі.

Сій Команді підлягають усі Горожані міста Тернополя і цілого округу без огляду на народність і віроісповіданне...

3 листопада.

Командант Української Військової Команди у Тернополі Болюх”.

Тим же днем датований ще один документ:

“До Горожан міста Тернополя і повіту.

З нинішнім днем обіймає всяку власть в місті і повіті Комісаріят Української Національної Ради.

Всім Горожанам без ріжниць народности і віроісповідання запоручає ся повне безпеченство особи і майна. Взиває ся усіх Горожан до безглядного послуху Комісаріятowi і всім його органам, до збереження як найбільшого порядку і спокою, бо всяке їх нарушення буде як стій покаране...

Тернопіль дня 3 листопада 1918.

Повітовий Комісар УНР

Алексій Сальвицький”.

Забігаючи дещо наперед, згадаємо цікавий випадок, який трапився в Заліщиках. Про нього розповідає відомий дослідник з діаспори, уродженець Заліщицької землі Василь Верига у книзі “Там, де Дністер круто в’ється” (Львів, “Каменярь”, 1993).

Було так. У другій половині листопада 1918 року Борщівська повітова команда повідомила Заліщицьку команду, що через Борщів у напрямку на Заліщики “просувається одна мадярська дивізія, яка відступала з України в повному озброєнні, з артилерією та військовими обозами”. Ще сповістили, що в Борщеві не було сил затримати чужинців, тож варто зробити це в Заліщиках. Повітовий комендант поручник

Степан Романко зібрав нараду, щоб намітити план дій. Брат поручника, хорунжий УСС Теодозій Романко запропонував роззброїти дивізію, а вояків відпустити на їх батьківщину. Але як це зробити? На той час у Заліщиках була лише сотня стрільців, здебільшого невишколених і недостатньо озброєних: мали тільки один скоростріл та кілька скриньок ручних гранат. Тож на підмогу покликали хлопців із Заліщиків та сусіднього села Добровляни. Разом із стрільцями вони зайняли становища на горбах з північного боку і тут розклали вогні. Це справляло враження постою чималого війська.

І ось гінці поінформували “штаб українського війська”, що “серед мадярів занепокоєння, й вони висловлювали навіть перед цивільним населенням, що вони воювати не хочуть і єдиним їхнім бажанням було дістатися додому на Угорщину”.

Наступного ранку перед чужинцями поставили вимогу скласти зброю і здати все військове майно повітовій команді, а взамін команда виділить паровоз, вагони й того ж дня відправить до кордону. “В дивізії були три мадярські генерали, які відійшли на коротку нараду й, мабуть, беручи під увагу здеморалізований стан своїх вояків, і, не знаючи дійсної сили українців, які їм ставили вимоги, прийняли українську пропозицію. Коло полудня мадярські полки, зложивши свою зброю, відійшли до залізничної станції... Момент роззброєння був найбільш критичним, бо ж мадяри могли легко зорієнтуватися, якими силами диспонують українці і змінити своє рішення. На щастя, вони були занадто вже здеморалізовані, щоб наражати своє життя тоді, коли війна уже була закінчена”.

У результаті рішучих дій Заліщицька повітова команда отримала близько двох тисяч крісів, кілька польових гармат, багато іншої зброї, чотириста коней, військове майно. Все це було передано командуванню УГА для потреб українсько-польського фронту. Так “мадярська дивізія, пройшовши через цілу Україну, щойно в Заліщиках пізнала, що вона є на чужій території і мусіла зложити зброю”.

Та повернемось у перші дні листопада 1918-го. Тоді в

результаті успішного збройного повстання відкрилася нова сторінка багатомістової історії краю. Була повалена монархічна влада й проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Після шести століть іноземного поневолення галицькі українці утворили свою національну державу.

Галицька революція була насамперед національною. Загал народу розумів, що тільки після закріплення своєї державності можна буде задовольнити соціальні інтереси усіх його верств.

Нова українська держава займала територію 70000 кв. км. Населення становило 6,25 млн. осіб. Серед них – 71 процент українців, 14 – поляків, майже 13 – євреїв, близько 2 процентів – інших національностей, головним чином німців. Щодо віросповідань, то було 62 відсотки греко-католиків, 18 – римо-католиків, 6 – православних, 13 відсотків – іудеїв. Всі вони мали рівні перед законом права не лише як одиниці, а й як нації.

Законодавчим органом ЗУНР, а потім ЗОУНР була Українська Національна Рада, яку очолював доктор Євген Петрушевич.

Він народився 3 червня 1863 року в містечку Буськ на Львівщині, де його батько був парохом. Закінчивши академічну гімназію і правничий факультет Львівського університету, Є. Петрушевич відкрив у Сокалі адвокатську канцелярію. Водночас активно взявся до громадської роботи: став головою філії “Просвіти”, заклав повітову ощадну касу, почав будівництво Народного дому, брав участь у створенні Національно-демократичної партії Галичини.

У 1907 році Є. Петрушевича обрали послом до австрійського парламенту. Тут разом з професором Юліаном Романчуком виступив у 1910 році ініціатором реформи виборчого права, вимагаючи зміни системи виборів до галицького сейму, в якому більшість утримували польські послы. Згодом, влітку 1918-го, з представниками Чехії і Словаччини виніс на розгляд цісаря план перебудови імперії. В жовтні 1918 року, як ми вже згадували, Є. Петрушевич став президентом Української Національної Ради у Львові.

Помер 29 серпня 1940 року в Берліні, де його й поховано.

У програмній декларації Української Національної Ради, виданій 5 листопада 1918 року, відзначено:

“Український народ! У створеній тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над біднішими та економічно слабшими. В Українській державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи полу будуть справді рівними перед законом, а наскрізь демократичний лад, оснований на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчим праві,... забезпечить верховний голос у державі масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і кермачами держави. Український парламент, що вибереться і збереться зараз, як тільки край успокоїтьсся, проведе справедливу земельну реформу, силою котрої земля великих земельних дібр перейде у власність малоземельних і безземельних. Робітниче законодавство забезпечить робітникам 8-годинний робочий день, дасть безпеку на старість і нездібність до праці і взагалі повну охорону праці”.

Отже, декларація УНР проголошувала народовладдя, основи економічної політики молодой республіки, гарантувала права і свободи громадянам, їх національну і соціальну рівність.

Українська національна держава, що виникла в результаті листопадового збройного повстання, вже нічим не була зв’язана з Австрією. Не існувало ніяких формально-юридичних перешкод для з’єднання Східної Галичини з Наддніпрянщиною. Тому Українська Національна Рада 10 листопада 1918 року одногосно ухвалила, постанову, що проголосила: “Українська Національна Рада як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійснення ідеалу всього українського народу, доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з’єднання всіх українських земель в одну державу”.

Реалізація цієї постанови вимагала певного часу.

А державне будівництво на західноукраїнських землях тривало. Українська Національна Рада підготувала і 13 листопада 1918 року ухвалила “Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”. Він складався із п’яти статей (артикулів):

“Назва. Держава, проголошена на підставі самовизначення Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 р., обнімаючи весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР).

Границі. Простір Західньо-Української Народної Республіки покривається з українською-суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимерією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча, Мармарош, – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга...

Державна суверенність. Оця державна територія творить самостійну Західньо-Українську Народну Республіку.

Державне заступництво. Право влади в імені Західньо-Української Народної Республіки виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На цій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західньо-Української Народної Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Герб і прапор. Гербом Західньо-Української Народної Республіки є золотий Лев на синім полі, обернений в свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтий. Державна печать має довкола гербу напис: “Західньо-Українська Народна Республіка”.

Основний Закон ЗУНР мав тимчасовий характер. Адже

українське населення Східної Галичини, Буковини і Закарпаття вважало себе складовою частиною єдиної соборної Української держави.

Виконуючи постанову Української Національної Ради від 10 листопада 1918 року, окрема делегація ЗУНР 1 грудня 1918 року уклала з представниками Директорії УНР вступний договір, перша стаття якого гласила: “Західньо-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням як складова частина державної цілоти в Українську Народну Республіку”.

Цей важливий документ одногolosно ратифікувала розширена сесія Української Національної Ради, що відбулася 3 січня 1919 року в Станиславі. До цього міста уряд ЗУНР лише напередодні переїхав із Тернополя, де перебував від 21 листопада. Тут урядові установи розміщалися в українській гімназії по вул. Костюшка (тепер вул. Камінна, будинок не зберігся), в польській гімназії по вулиці Конарського (тепер вул. М. Грушевського), а також у магістраті (будинок не зберігся) та в готелі “Подільський” (нині готель “Україна”). Про це тернополянам нагадує меморіальна дошка на будинку колишньої польської гімназії, в якому нині працює середня школа № 4.

Невдовзі після прийняття Тимчасового Основного Закону 36 галицьких делегатів, серед яких були Л. Бачинський, Л. Цегельський, Р. Перфецький, С. Вітик, письменник В. Стефанік, виїхали до Києва на урочистий Акт злуки, приурочений до першої річниці проголошення самостійності Наддніпрянської України. У делегації був і виходець із Тернополя, вже згаданий Микола Чубатий. Тоді він працював асистентом А. Артимовича – секретаря освіти в уряді ЗУНР. А народився М. Чубатий у Тернополі 11 грудня 1889 року. Закінчив гімназію у рідному місті, згодом Духовну семінарію

у Львові та богословський факультет місцевого університету. В 1919 році очолив кафедру українського права в університеті у Кам'янці-Подільському. Потім працював у Львові в редакції журналу “Нова Рада”, редагував тижневик “Правда”. Був професором українського права в Українському таємному університеті у Львові, викладав у Духовній семінарії. З 1926 року – надзвичайний професор історії Української католицької церкви, з 1932-го – надзвичайний професор Богословської академії. Член історично-філософської секції НТШ (з 1928 р.). У серпні 1939 року М. Чубатий виїхав до США. Тут заснував “Український кварталник” (1944) і редагував його 13 років. У 1947–1952 роках очолював американський відділ НТШ. На запрошення ще одного уродженця Тернопільщини – патріарха Йосифа Сліпого працював деканом факультету права і суспільних наук (1963–1975) в Українському Католицькому університеті у Римі. Автор багатьох монографій, численних статей. Помер 10 липня 1975 року в США.

А погожого морозного дня 22 січня 1919 року Микола Чубатий разом з іншими посланцями Галичини стояв на святково прибраній Софіївській площі в Києві. Її заповнили десятки тисяч жителів столиці, численні гості, війська. О дванадцятій годині над колонами пролунало “Слава!”, прозвучав національний гімн. Міністр закордонних справ ЗУНР Л. Цегельський оголосив і передав голові Директорії В. Винниченку грамоту – ухвалу Української Національної Ради. У відповідь Ф. Швець зачитав Універсал уряду УНР, в якому, зокрема, було зазначено: “Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України. Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирили кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка...”

Після цього відбувся урочистий молебень. Свято під

древніми стінами Софії закінчилося парадом українських військ. З особливим захопленням присутні вітали колони Січових Стрільців під керівництвом полковника Є. Коновальця. А ввечері 22 січня 1919 року Трудовий конгрес майже одностайно (проти голосувало кілька лівих есерів і представників української компартії) ухвалив Універсал про злуку. З того часу Галичина стала складовою частиною єдиної Української держави й отримала офіційну назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Уряд ЗОУНР мав здійснювати свої функції лише до Всеукраїнських Установчих Зборів. Однак українсько-більшовицька війна не дала змоги реалізувати цей план. Тому обидві частини Української держави йшли в боротьбі за незалежність власними шляхами аж до часу переходу УГА за Збруч.

“З новим 1919 роком, – пише у праці “Державний лад на Західній Області Української Національної Республіки” (Календар “Просвіти” на 1921 рік) уже згаданий доктор Микола Чубатий, – мали ми УН Раду доповнену вже делегатами з цілої області, що з’їхались до Станислава, тимчасової столиці осередних урядів республіки на II сесію. Обличчя нашого тимчасовою сейму тепер помітно змінилося, більша частина членів із львівської УН Ради зістала у Львові, частина послів перебувала ще у Відни; зате прийшли нові, свіжі сили, переважно інтелігентні селяне, що найкраще розуміли потреби провінції та тих мас, на котрих передовсім оперся уряд республіки. Тому наше законодавче тіло відповідало вимогам хвилини і було спосібне до законодавчої праці, що перед ним стояла...”

Подаємо список тих членів доповненого тимчасового сейму, які представляли міста і повіти Тернопільщини: Роман Глушко – Бережанський; Петро Карманський – Тернопіль; отець Платон Карпінський – Тербовлянський; Ілія Костишин – Зборівський; отець Северин Матковський – Гусятинський; Лев Петрушевич – Березани; Михайло Плиска – Бучацький, Остап Сіак – Бучач; Михайло Содомора – Підгасцький, Андрій

Шмигельський – Збаразький; доктор Остап Юрчинський – Чортківський. Крім того, до сейму входили доктор Богдан Барвінський (від Християнсько-суспільної партії), його батько Олександр Барвінський (член колишньої Палати панів), В'ячеслав Будзиновський (парламентський посол), доктор Антін Горбачевський (сеймовий посол), доктор Іван Горбачевський (член колишньої Палати панів), доктор Станіслав Дністрянський (парламентський посол), доктор Осип Назарук (від Радикальної партії), Тимотей Старух (парламентський посол) та інші уродженці Тернопільщини.

Українська Національна Рада ухвалила ряд важливих документів. Серед них – закони про мову державних установ, основи шкільництва, громадянство й виконання громадянських прав та обов'язків, впровадження 8-годинного робочого дня, про виборчу ординацію до сейму й про земельну реформу. Основи земельної реформи закладав Закон Української Національної Ради від 14 квітня 1919 року. Зокрема, була передбачена націоналізація великої земельної власності. Землі, які не належали державі, залишалися земельним фондом ЗУНР. Безземельних та малоземельних жителів наділяли землею у власність.

Виконавчим органом Української Національної Ради стала Рада Державних Секретарів, створена 10 листопада 1918 року. Її першим головою та секретарем фінансів був доктор Кость Левицький (1859–1941). Доктор Василь Панейко займався закордонними справами, Лонгин Цегельський – внутрішніми, полковник Дмитро Вітовський – військовими, професор Олександр Барвінський – віросповідними, доктор Сидір Голубович – судочинством. Державний Секретаріат земельних справ очолив доктор Степан Баран, торгівлі та промислу – Ярослав Литвинович, суспільного здоров'я – доктор Іван Курівець, суспільної опіки й праці – Антін Чарнецький, шляхів сполучення – інженер Іван Мирон, пошти й телеграфу – Олександр Пісецький, громадських робіт – доктор Іван Макух.

Крім того, до Секретаріату входив начальник Харчового уряду доктор Степан Федак.

Життєвий шлях двох із цих діячів був особливо тісно пов'язаний з Тернопільщиною.

Олександр Барвінський народився 8 червня 1847 року в селі Шляхтинці поблизу Тернополя. Закінчив Тернопільську гімназію (1865), філософський факультет Львівського університету (1869), студював славистику у Відні. Згодом учителював у гімназії в Бережанах і в семінарії у Тернополі. 1885 року обраний до Тернопільської міської ради. Саме в Тернополі почав видавати 24-томну “Руську історичну бібліотеку” (1883–1894), випуск якої закінчив у Львові. Тут працював у вчительській семінарії і розгорнув велику наукову, журналістську та політичну діяльність. Очолював Наукове товариство імені Т. Шевченка (1893–1897), редагував “Записки НТШ” (1893–1894), журнали “Учитель” (1889) і “Дзвінок” (1890), який сам видавав. Був засновником Християнсько-суспільної партії та її органу “Руслан” (1897–1914). Згодом перейшов на позиції Національно-демократичної партії. Був послом до віденського парламенту (1891–1904) і до галицького сейму (1894–1904). Упорядник багатьох хрестоматій (читанок) з української літератури для Галичини. Автор праць “Ілюстрована історія Русі” (1890), “Оповідання з всесвітньої історії” (1910), “Коротка історія українського народу” (1920), двотомних “Історії літератури” (1920–1921), та “Споминів з минулого життя” (1912–1913), інших книг, багатьох статей у пресі.

Коли після важких боїв українські війська 21 листопада 1918 року змушені були залишити Львів, О. Барвінський залишився тут до кінця життя (помер 25 грудня 1926 р.). Він відмовився присягнути на вірність польській державі, і за це його позбавили пенсії.

Перший голова Ради Державних Секретарів ЗОУНР К. Левицький у нарисі “Історія політичної думки” так писав про свого товариша: “О. Барвінський ділав у добрій вірі, що його лагідна

політична тактика принесе українській нації більше користі й як опозиційна засаднича політика. Але проте наше громадянство завжди шанувало О. Барвінського як діяльного і заслуженого українського громадянина, який зрозумів, що наша будучність не в чужій ласці, але у власній праці і жертвах”.

Колега Олександра Барвінського по Раді Державних Секретарів Степан Баран був одним із найвизначніших правників, політиків і журналістів Галичини. Народився 1879 року. Правничі студії закінчив у Львові. Ще студентом редагував журнал “Молода Україна”. У 1913–1939 роках належав до Народного комітету Української національно-демократичної партії (згодом –УНДО) і був його секретарем (1913–1918). Під час Першої світової війни входив до Президії Головної Української Ради (пізніше – Загальної Української Ради), представляв її у дипломатичній місії на Балканах (1915). Після визвольних змагань 1918–1920 років осів у Тернополі, відкрив тут адвокатську канцелярію. У 1922–1923 роках очолював місцеву філію “Просвіти”, у 1928–1939 – був послом до варшавського сейму.

Після вибуху Другої світової війни виїхав до Холма, видавав тут тижневик “Холмська земля” (1942–1944). Згодом емігрував до Міттенвальда (Німеччина), був тут головою Української Національної Ради (1951–1953). Автор багатьох праць, статей, певний час редагував орган Української національно-демократичної партії – газету “Свобода”. Помер у 1953 році.

На початку січня 1919 року була створена друга Рада Державних Секретарів. Секретаріати віросповідань і освіти, шляхів, пошт і телеграфів об’єднали. Секретаріати суспільної опіки та праці, суспільного здоров’я і Харчовий уряд на правах окремих відділів включили до Секретаріату внутрішніх справ. Уряд ЗУНР, також Секретаріат фінансів, торгівлі та промислу очолив доктор Сидір Голубович. Державним секретарем внутрішніх справ був доктор Іван Макух, військових справ – полковник Дмитро Вітовський, а потім полковник Віктор

Курманович, освіти й віросповідання – доктор Агенор Артимович, судочинства – Йосип Бурачинський, земельних справ – інженер Іван Мартинець, шляхів, пошт і телеграфів – інженер Іван Мирон, громадських робіт – інженер Мар'ян Козакевич. Майже всі державні секретарі були відомими громадсько-політичними діячами і досвідченими фахівцями.

Одним із найважливіших став Секретаріат внутрішніх справ. Йому підлягали повітові комісари. Ще перед 1 листопада 1918 року Українська Національна Рада подбала про створення в більшості повітових міст повітових Національних Рад, завданням яких було взяти владу в свої руки на місцях (в містах і повітах). Ті Національні Ради призначали перших повітових комісарів. Пізніше Державний Секретаріат або затверджував їх, або йменував нових. Ними здебільшого були юристи – колишні адвокати, судді, нотаріуси, які теоретично або практично мали справу з адміністрацією. Цікаві спогади “Чорні рядки” про свою діяльність на посаді повітового комісара в Самборі написав один із знаних галицьких юристів, відомий письменник, адвокат, доктор Андрій Чайковський, який у 1888–1910 роках жив у Бережанах.

Як не фахівці, повітові комісари спочатку змушені були імпровізувати й тільки поступово втягались у складний механізм дії державної адміністрації. Було це тим важче, що за Австро-Угорщини українців майже не приймали на адміністративні посади. А коли українці взяли політичну владу, всі урядовці-поляки залишили службу, не бажаючи скласти присягу на вірність новій державі, чого вимагала від них українська влада. Та незабаром адміністративний апарат функціонував доволі справно. По селах було переобрано комісарів і громадські ради.

Секретаріатові внутрішніх справ підпорядковувалася служба безпеки – державна жандармерія, обов'язком якої було забезпечувати лад на території Галичини. Увесь край був вкритий станицями цієї жандармерії. Вони гарантували безпеку

громадян та одночасно стежили за тим, щоб розпорядження влади виконували негайно.

Перед Радою Державних Секретарів стояли надзвичайно складні соціально-економічні завдання. Адже Галичина впродовж чотирьох років була ареною кровопролитних боїв армій ворогуючих держав. Не тільки окремі села, а й більшість населених пунктів деяких повітів (наприклад, Зборівського) майже повністю зникли з лиця землі. Люди жили в землянках. Врожайні поля були зриті снарядами, порізані окопами із дротяними загородженнями. У гірських повітах панував голод. Жоден народ Австро-Угорщини не зазнав таких великих людських втрат, як український. Усі чоловіки від 18 до 50 років були мобілізовані до війська. Військове командування кидало українські полки на найважчі ділянки фронтів.

Тож найбільшою турботою Секретаріату внутрішніх справ було забезпечення населення й армії продуктами харчування. В Галичині не вистачало продовольства. Ще гострішою була нестача промислових виробів.

Уряд Наддніпрянської України подав допомогу галичанам. У край було надіслано 100 вагонів продуктів (в тому числі 500 вагонів цукру) й асигновано певну кількість грошей для закупівлі харчів. Але ця допомога виявилася недостатньою. Тому Державний Секретаріат внутрішніх справ змушений був здійснити ряд радикальних заходів. Усі запаси продуктів харчування та предметів першої необхідності Секретаріат зосередив у своїх руках. Було введено два безм'ясних дні на тиждень, заборонено питлювати збіжжя, випікати тіста. До хліба треба було додавати четверту частину картоплі.

Чималу роботу провів Секретаріат залізниць, пошт і телеграфів, хоч і йому довелося долати надзвичайні труднощі. Комунікації було важко налагодити, адже осередок залізничного руху перебував у ворожих руках. До того ж, відчувалася гостра нестача вагонів, паровозів, вугілля та залізничників. Брак

фахівців було ліквідовано в результаті допомоги Наддніпрянської України... Замість вугілля у паровозах використовували дрова. Таким чином вдалося налагодити рух поїздів, які з листопада 1918 по січень 1919 року перевезли сотні тисяч військовослужбовців та полонених. Для виховання нового персоналу Секретаріат подбав про залізнично-технічні курси. Діяли курси практикантів урядників руху. З січня 1919 року налагодилася робота пошт, телеграфу, почасти й телефону.

Із найбільшими труднощами зіткнулися Секретаріати фінансів й торгівлі та промислу. Першому Секретаріатові були підпорядковані митні управління, скарбова сторожа, уряди мір та ваги. Обом секретаріатам не вистачало спеціалістів. Прибутки державної казни залишалися мінімальними. Через повне зубожіння населення надходження від податків були незначними. З великими зусиллями уряд вишукав кількості тисяч корон, щоб виплатити “добове” фронтовикам. Державні секретарі отримували зарплату, і то невелику, лише з січня 1919 року. Зарплата державних службовців була дуже низькою. Але ніхто не залишав робочого місця, бо знав, що працює для своєї держави.

Цікаво відзначити, що 20 лютого 1919 року в Тернополі випустили грошові бони по 20 гривень. Ці бони були в обігу нарівні з австро-угорськими коронами.

Секретаріат громадських робіт займався використанням корисних копалин (нафти, вугілля, солі). Він здійснював нагляд над битими шляхами і державними пилорамами. Пекучим завданням Секретаріату була відбудова зруйнованої економіки Галичини. З цією метою в повітах діяли технічні уряди, будівельні експозитури. Взимку 1919 року було заготовлено необхідну кількість дерева для відбудовних робіт. Із настанням весни планували розпочати відбудову краю. Однак наступ польських окупантів не дав змоги втілити ці плани у життя.

Секретаріат земельних справ займався земельною реформою, здійснював нагляд за тим, щоб вся земля була

оброблена. З цією метою при повітових комісаріатах призначили рільничих референтів. Діяли повітові, а на місцях – сільські рільничі комісії. Для проведення земельної реформи створювали земельні уряди. Секретаріат здійснював керівництво лісовими інспекторами й управами державних дібр.

За короткий час існування ЗУНР справою відбудови шкільництва в Галичині займався Державний Секретаріат освіти. В лютому 1919 року були організовані повітові шкільні ради. Де серед населення переважали українці, в народних школах вчили українською мовою. Частина польських шкіл у містах перевели теж на українську мову навчання, а приватні українські школи одержавили. В неукраїнських школах обов'язково вивчали українську мову. Якщо в населеному пункті було кілька середніх шкіл, одні ставали українськими, інші залишалися польськими. Де була тільки польська державна школа, її поступово українізували. Уряд ЗУНР безперешкодно давав дозвіл на відкриття приватних польських шкіл. Але вивчення української мови у них було обов'язковим.

Незважаючи на труднощі, зумовлені воєнними діями, навчання в середніх та у народних школах не припинялося. Кількість середніх державних шкіл разом з учительськими семінаріями у 1918 році становила 30 (20 гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських семінарій).

Цікаву інформацію дають резолюції з'їзду вчителів середніх шкіл Західної області УНР, що відбувся в Станиславі 21–23 березня 1919 року:

“1) В справі реформи шкільництва: школа має бути національна і має не тільки приготувати до студій на університеті, а до життя і праці. Вона має бути вільна від всяких односторонніх впливів держави, церкви, політичних партій і суспільних клас. Стоячи на становищі свободи совісти, рішив з'їзд, що наукування релігії і виконання релігійних практик є залежне до 16 року життя ученика від волі родичів, від 16 року життя від волі самого ученика. Хоч основою цілого виховання

уважає з'їзд фізичне виховання, заявляється проти мілітаризації школи. Щоби зарадити деградації характеру та плекати в учнів громадянські почування, – засновується шкільні громади. Планована з'їздом зреформована середня школа розпадається на нищу, однотипову, середню школу без клясичних умов і ріжнотипову вищу середню школу (гуманістична, реальна, модерно-фільологічна і технічна). Для співпаданнн школи і дому закладається батьківські комітети з дорадчими голосами.

2) В справі станової організації рішено, що все учительство середніх шкіл має організуватися на демократично-республіканських основах. Учителі всіх середніх шкіл даної місцевости творять “Раду учителів середніх шкіл” тої ж місцевости. Всі Ради учителів середніх шкіл на місцях висилають по одному відпоручникові до “Центральної Ради учителів середніх шкіл Західної області УНР”, яка має свій осідок в місці осідку Обласного Правительства. Центральна Рада учителів середніх шкіл вибирає з поміж своїх членів, як виконуючий орган, виділ з 9 членів, який висилає 3 сталих відпоручників до Державного Секретаріату освіти. Мужі довіря “Центральної Ради учителів середніх шкіл” мають рішаючий голос у всіх станових справах учителів середніх шкіл та в справах середнього шкільництва. На основі тої станової організації переводиться що 5 літ вибір директора, його товариша й евентуально управителя середньої школи.

3) В справі матеріального поліпшення домагається з'їзд, предкладаючи точно випрацьовану табелю платень для всіх учителів такого матеріального забезпечення, щоби учитель міг в повні посвятитися педагогічній праці, не шукаючи побічного заробітку, як се він примушений робити тепер при теперішній незвичайно малій платні...”

Як бачимо, наприкінці 1918 – до літа 1919 року в Галичині кипіла напружена робота на всіх ділянках державного будівництва. Якщо зважати, що ця робота тривала приблизно півроку, коли на українсько-польському фронті точилася запекла

Роман МАТЕЙКО

боротьба, то не можна не гордитись її результатами. Український народ Галичини продемонстрував свою готовність до державного життя.

УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ: ОРГАНІЗАЦІЯ, СТРУКТУРА, ОЗБРОЄННЯ

Одразу ж після сформування уряду ЗУНР Державний Секретаріат військових справ приділив першочергову увагу організації галицько-українській армії. Секретарем військових справ ЗУНР став уже знайомий нам полковник Дмитро Вітовський, а його заступником – отаман Петро Бубела. Ще під час перебування у Львові Секретаріат військових справ розгорнув дуже активну роботу. В ньому діяли такі відділи: мобілізаційний, зброї й амуніції та артилерії, технічний, санітарний, інтендантський, військового судочинства, пресовий. До військового секретаріату, крім полковника Д. Вітовського і його заступника, входили отамани доктори Я. Білас і Н. Гірняк, отаман Підляшецький, сотник доктор В. Бемко, сотники Ю. Буцманюк, С. Магальяс, Панчак, В. Тимцюрак і Р. Шипайло, поручник Сивак та четарі І. Боберський і Н. Гаморок.

У той же час було опрацьовано схему військової організації краю.

Відповідно до розпорядження полковника Д. Вітовського від 13 листопада 1918 року Галичина була поділена на три області з центрами у Львові, Станиславі й Тернополі. Кожна з областей складалась із чотирьох округів. Округи, в свою чергу, ділилися на повіти. В кожному окрузі діяла окружна військова команда, а в кожному повіті – повітова військова команда. Повітові військові команди були підпорядковані окружним, а окружні – безпосередньо Секретаріатові військових справ.

В “область Тернопіль”, зокрема, входили округи Тернопіль (повіти Тернопіль, Збараж, Скалат, Теребовля), Золочів (повіти Золочів, Радехів, Кам’янка-Струмилова, Броди, Зборів), Чортків (повіти Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики) і Бережани (повіти Бережани, Бібрка, Перемишляни, Рогатин, Підгайці).

Постановою уряду ЗУНР введено обов’язкову військову службу всього українського населення. Хоча чужонаціональне

населення не зобов'язували служити в галицько-українській армії, але німці та євреї добровільно вливалися в УГА. Скажімо, євреї створили окремих курінь УГА.

Цей пробоевий (штурмовий) курінь був сформований у Тернополі з добровольців, здебільшого гімназистів та студентів єврейської національності. Командиром став поручник колишнього австрійського піхотного полку Соломон Ляймберг. Курінь налічував 1200 стрільців (4 сотні піхоти по 220 стрільців, сотню скорострільників (кулеметників) з 8 скорострілами, по одній четі кінноти, саперів, телефоністів і радіостанцію). Воював курінь у складі 1-го корпусу УГА. Стрільці-євреї проявили героїзм разом з українцями у боях з поляками біля Колодіївки, Підволочиська, Скалата, Старого Скалата, Товстого, Гусятина, Копичинців на Тернопільщині. Командир куреня потрапив у полон до поляків. Про дальшу долю С. Ляймберга є різні дані: “Енциклопедія українознавства” (Словникова частина. Париж–Нью-Йорк, 1955–1957, т. 2), подає, що він загинув; згідно з іншою версією (див. “Український історичний журнал”, 1990, № 10) – пережив полон і виїхав до Палестини.

Після відступу в липні 1919 року УГА за Збруч Єврейський курінь брав участь у боях з більшовицькими військами, зокрема, біля міст Проскурів, Бердичів, Вінниця, Фастів, дійшов 28 липня 1919 року до передмістя Києва – станції Святошино. По дорозі поповнювався добровольцями – як євреями, так і українцями. У жорстоких боях з більшовиками і від епідемії тифу курінь втратив дві третини особового складу. Тому Начальна Команда УГА в середині 1920 року змушена була розформувати курінь, передавши стрільців, які залишилися в строю, іншим військовим частинам.

“Галицькі євреї, – писав “Календар Червоної Калини” на 1922 рік, – дали тим доказ, що не байдужі для них були визвольні змагання українського народу. Водночас участь євреїв в УГА – підтвердження того, що ЗУНР стояла на захисті і їх інтересів”. Як відзначив журнал “Український скиталець” (1921, № 4–5), “так-то жидівський пробоевий курінь освятив своїми могилами

на Наддністрянщині і Наддніпрянщині союз жидівського і українського народа, союз двох народів, яких спільний гнет і спільна кривда кинули в обійми при будові незалежної самостійної, вільної демократичної держави – дорогою України”.

Мобілізація населення почалася з часу облоги Львова польськими військами. Полк УСС тоді створив групи “Схід” і “Старе Село”. Для ліквідації польських спроб вийти зі Львова на північ із мобілізованих частин була утворена група “Північ”, а на ділянці навпроти Перемишля – група “Південь”. У зв’язку з тим, що не вистачало старшин, бракувало зброї, обмундирування, мобілізації підлягали чоловіки віком лише від 18 до 35 років.

Наведемо текст військової присяги Армії ЗУНР (цит. за “Вістником державного секретаріату військових справ”, Тернопіль, 1918, № 1, 1 грудня):

“Присягаємо торжественно Всемогучому Богу повинуватися, вірно і слухняно Західно-Українській Народній Республіці, Її Верховній Владі, Її Правительству, Її Армії, як також всім Її отаманам та всьому Її Начальству, їх поважати і захищати, їх прикази і припоручення у всякій службі виконувати, проти всякого ворога, хто-небудь ним був би і де тільки воля Її Верховної Влади вимагатиме, на водах, на сушах, у воздуху, в день і в ночі, у боях, наступах, сутичках і всякого рода підприємствах, словом на кожному місці, в кождо пору, в кождім случаю хоробро і мужно боротися, наших військ, прапорів і оружя в ніякому случаю не покидати, з ворогом ніколи в найменші порозуміння не входити, завсігди так вестися як сього воєні закони вимагають, та як чесним воїнам лицює і в сей спосіб в чести жити і умирати – Так нам, Боже, допоможи – Амінь.

Затверджено постановою Української Національної Ради, Львів, дня 13, падолиста 1918.

Президент Державних Секретарів:

др. Кость Левицький в р.

Державний Секретар Військових Справ:

Вітовський, отаман в р.”

Населення краю активно відгукнулося на заклик створити галицько-українську армію. Українські військові частини почали поповнювати добровольці й новобранці. Групу “Схід”, організовану при команді УСС, яка дислокувалася в Куровичах, поповнювали вихідці з Перемишлянщини, Тернопільщини, Золочівщини. Група “Старе Село” під керівництвом стрілецького сотника Осипа Микитки черпала поповнення з Бібреччини, Ходорівщини, Станиславщини, Гуцульщини й Покуття. Південна група “Щирець”, яку очолював сотник Альфред Бізанц, набирала людей зі Львова й околиць, Стрийщини та Долинщини. Згодом на південному заході виникли групи “Хирівська” і “Гофмана”, які підсилювали добровольці з Дрогобиччини, Самбірщини, Перемишлянщини й Турчанщини. Діяла також група “Північ”, базою поповнення якої були Равщина, Сокальщина, Жовківщина, Яворівщина та Радехівщина.

Найвищим військовим командуванням УГА стала Начальна Команда на чолі із начальним вождем. Першим начальним вождем був полковник Дмитро Вітовський. Коли він очолив Секретаріат військових справ, пост начального вождя обняв полковник Гнат Стефанів. А 9 грудня 1918 року начальним вождем став сорокарічний генерал Михайло Омелянович-Павленко – до цього командир дивізії Дієвої Армії УНР.

Через півроку (9 червня 1919 р.) його змінив генерал Михайло Греков, українець з донських козаків, а 5 липня цього ж року пост перейняв генерал Мирон Тарнавський. Першим начальником штабу УГА був отаман Сень Горук, а з 9 грудня 1918 року – наддніпрянець, полковник російської армії Євген Мишковський, який прибув разом з М. Омеляновичем-Павленком. 13 лютого 1919 року цей пост зайняв полковник Віктор Курманович. Згодом він став секретарем військових справ, а штаб очолив полковник Штіпшиц-Тарнова, під час переходу за Збруч – полковник Альфред Шаманек.

У грудні 1918 року, коли шефом штабу став полковник Є. Мишковський (він похований на цвинтарі у Тернополі),

УГА була збудована за чіткою організаційно-військовою схемою. Українсько-галицьку армію тоді становили три корпуси, кожний із яких складався з чотирьох бригад, а кожна бригада – з 3–5 піших полків, полку артилерії, кінної й технічної сотень, сотні зв'язку і допоміжних установ.

Першу бригаду становили Українські Січові Стрільці. Її поповнювали добровольці з усієї Галичини. Інші бригади комплектували у відповідних військових округах. Тому крім порядкового числа вони мали назву округи: 2-а Коломийська, 3-я Бережанська, 4-а Золочівська, 5-а Равська, 6-а Сокальська, 7-а Львівська, 8-а Самбірська, 9-а Угнівська, 10-а Яворівська, 11-а Стрийська і 12-а гірська.

Наприкінці листопада 1918 року в Тернополі був створений 1-й Подільський полк піхоти імені С. Петлюри. 28 листопада полк прийняв присягу на вірність Українській державі.

Наступного дня командування першого куреня отримало наказ готуватися до виступу на фронт під Львів. Для цього належало провести велику підготовчу роботу. Насамперед треба було подбати про зброю і амуніцію, про обоз (кухні, вози, коні), забезпечити курінь необхідною кількістю продовольства. Найбільше клопоту було з вирядом артилерії, якої полку виділили півбатареї.

Курінь складався з чотирьох піших сотень, сотні скорострільів, двох польових гармат та обозу. Особовий склад куреня нараховував лише 837 чоловік, з них 8 старшин, бунчужний підстаршина і 828 стрільців та підстаршин.

До команди куреня входили: поручник Іван Лень – комендант, четар Осип Павлишин – ад'ютант, хорунжий Копач – ліквідуючий старшина і стрільці Л. Мороз та Побігушка (студент богослов'я) – канцеляристи. Обозом командував поручник Теодор Вацик.

Командантами сотень були: четар Іван Огар – 1-ої, бунчужний Сторож – 2-ї, хорунжий Мальона – 3-ї, четар Чорненський – 4-ї, булавний Басцюк – сотні скорострільів.

Уже 4 грудня 1918 року курінь був готовий до виходу на

фронт, про що його командир доповів керівництву тернопільського коша. Того ж дня курінь почав вагонуватися. Перед відправленням на вокзал відбулися огляд і парад на площі І. Мазепи (пізніше – площа Собеського, площа Свободи, нині – майдан Волі). Парад прийняли комендант Тернопільської військової округи отаман Никифор Гірняк і командант полку підполковник Володимир Федорович.

10 грудня 1918 року курінь зайняв ділянку фронту під Равою-Руською – від Камінки–Липник до Потилич. Через 10 днів був призначений загальний наступ на Раву-Руську. Тернопільські стрільці прийняли перше бойове хрещення.

“Противник, – пригадував Іван Лень у статті, опублікованій в другому за 1939 рік числі “Літопису Червоної Калини”, – який попереднього дня одержав був нові сили, почав тої ж самої ночі сильний наступ на ліве крило куреня, де стояли сотні чет. Чорненького і хор. Мальони. Перший наступ сотні видержали, але коло полудня сотня чет. Чорненького, на яку був спрямований головний удар противника, відступила, а за нею подалася і сотня хор. Мальони. Сотні ці задержалися аж в Добрусині. Командант куреня, пор. Іван Лень зі сотнею бунч. Сторожука веде особисто протинаступ на втрачені позиції, частично їх здобуває та бере кільканадцять полонених. Одначе з огляду на дуже великий фронт, призначений до обсади 2 сотням, курінь не мав змоги вдержатися на здобутій позиції. Тому командант куреня наказав відворот до с. Добрусина в цілі переформування. З 2 сотень, а саме зі сотні чет. Чорненького і хор. Мальони створено одну сотню, якої команду перебрав хор. Мальона.

Решту стрільців цих сотень з чет. Чорненьким вислано в розпорядження Окружної Команди в Жовкві.

Так переформований курінь відкидає сильно зосередженого противника в Камінці Волоській і займає попередні позиції. В бою цім визначилася сотня чет. Івана Огара”.

28 грудня курінь перекинули на позиції поблизу Львова. Тут тернополяни воювали до Різдяних свят. Вирішальним

став бій вночі з 8 на 9 січня 1919 року з переважаючими частинами армії генерала Ромера.

Після двох годин кривавої січі у тернополян закінчилися набойі, після чого двом сотням стрільців вдалося щезнути з очей противника у лісі під Грядую, а решта куреня потрапила в полон.

Другий курінь сформованого у Тернополі 1-го Подільського полку імені С. Петлюри очолював сотник Василь Бачинський. Кожна з чотирьох сотень мала близько 150 вояків. Після короткого вишколу курінь у перших числах березня 1919 року вирушив на фронт поблизу Львова. Тут був приданий у резерв 4-ї Золочівської бригади Степана Шухевича. Тож окремі сотні чи весь курінь кидали туди, де найбільше загрожував ворог. Так було, зокрема, біля Лисиничів, Миклашева, Винників, Підберізців. Згодом курінь зазнав поразки під Жидачевом і відступив до Миколаєва над Дністром, а звідти – до Ходорова, де був приділений до 7-ї Львівської бригади. Потім брав участь у Чортківській офензиві, відзначився в боях за Чортків, сусіднє село Біла, за Бучач та інші населені пункти. Далі шлях куреня проліг за Збруч – через Ярмолинці, Проскурів, Чуднів, Житомир, Коростень (тут були значні бої з більшовиками), Київ, Бердичів... У листопаді й грудні 1919 року чимало стрільців і старшин померло від тифу. Серед них – хорунжий Степан Данилків і четар Василь Воробій. Згодом курінь розділив долю інших галицьких бригад, про що ми ще розповімо в цій книжці детальніше, і воював у бригаді Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА). “Дня 8 березня 1920 року, – пригадував четар цього куреня Степан Бріль, – нашу бригаду ЧУГА вислано на фронт під Чуднів проти наступаючих поляків. Наш курень заквартирувався в селах Михайленки і Вищекуси. Там тримали фронт проти поляків до їх наступу на нас, ми висилали розвідчі стежі в передпілля і на зв’язки з сусідніми нашими частинами зліва і справа. Наші відносини з новими союзниками не були приязні, з огляду на те, що їх заміри використати нас як босвиків проти

Польщі, а потім нас знищити, були нам відомі, тому ми ставились до большевиків з резервою.

В половині квітня 1920 року, коли поляки почали наступ на Київ, прорвали наш фронт, і почався наш загальний відступ на схід. Під селом Махнівка, біля міста Козятин, поляки оточили наш курінь і нашу бригаду. Частина наших військ розбила один батальйон 44-го піхотного полку галлерівців, що їх комендантом був майор Шілінг, і продерлася до повстанців, а ми з рештою бригади попали в польський полон. В Козятині нас завагонували і завезли до табору воєннополонених”.

Так закінчився шлях другого куреня сотника Василя Бачинського. Зробивши цей екскурс, ми повертаємося до витоків УГА.

“У день мого народження, – пригадував Євстахій Ясеньовський зі Збаражчини, – вночі 31-го жовтня 1918 р. (народився я 1899 р.), мої приятелі з села Кобиллі вручили мені австрійську кавалерійську рушницю й сто набоїв. У цю пам’ятну ніч близько 300 чоловік вирушили бойовою лінією до села Іванчан, де стояла австрійська етапна команда, близько 50 вояків-мадярів. На мостах села Іванчан роззброєно вартових, а старшину, що квартирувала на приходстві, й залогу, що розмістилась в хатах коло приходства, обстріляно рушничим вогнем і ручними гранатами й заставлено здатися. Здобули, таким чином, багато рушниць і скоростріл “Кольта”. Ці воєнні трофеї доставлено до Повітової Військової Команди у Збаражі. Понад 300 чоловік озброєних прибули о 2-й годині ранку до Збаражу, де вже лопотіли рідні прапори. Близько п’яти сотень озброєних молодих вояків зголосилися цієї ночі до Повітової Військової Команди на захист батьківщини. Сьогодні на схилі віку не можу й далі ніяк зрозуміти, чому цих вояків не скеровано на Львів.

Наша Збаражчина мала тоді дати не менш як п’ять тисяч вояків для оборони Львова; при чому потяги в цей час ходили нормально. Дві доби понад п’ять сотень озброєних вояків перебули в школі, в найбільшому й найкращому будинку міста.

Рано вранці 1-го листопада прибув з товаришем зі шкільної лавки Бучинським до мого дядька Андрія Шеліги. У його хвіртці на великій щоглі лопотів символ української нації – синьо-жовтий прапор. Двері до хати були відчинені, а мій дядько з дружиною на колінах голосно молилися, дякуючи всевишньому Творцеві, що по сотках років неволі дав українському народові можливість стати знову господарем своєї землі.

Коли він побачив мене в мундирі та ще в мазепинці, важко заплакав, заридав із радості й цілував мою зброю та промовив такі слова: “Ще не час нам радіти, гучно святкувати перемогу, бо напевно вороги-сусіди стануть зазіхати на наші права й напевно доведеться довго воювати, щоб змогти належно закріпити основи нашої рідної держави”. По кількох днях я зголосився до 1-го Подільського полку ім. Симона Петлюри в Тернополі.

Згодом з першою сотнею третього куреня виїхав до Підволочиського на допомогу прикордонній команді для роззброєння австрійських і німецьких військ, що поверталися з України. Не всі військові частини добровільно склали зброю й військово майно, часто треба було вживати зброю, щоб зламати опір чужих вояків.

У половині грудня 1918 року прибув до Підволочиська Головний отаман Симон Петлюра зі своїм штабом, щоб познайомитися з нами – вояками. Сьогодні, наче на фільмовому екрані, проходить перед моїми очима той світлий день, ті величні хвилини, коли до нас промовляв Головний отаман. Він закликав нас вірити у власні сили, бо ніхто нам не допоможе закріпити свою державу, якщо ми самі цього не зробимо. Ми повинні вірити в силу духа української людини, що повинен привести націю до остаточної перемоги. Визволителі завжди приносять волю собі, а не іншим. Наша перемога – тільки в збройній боротьбі з ворогами. Нам треба сильно тримати зброю в руках, і йти у бій за золоте проміння волі, за здійснення найвищого щастя рідного народу.

Сотня під командою сотника Захарійчука, уродженця зеленої Буковини, із запертим відихом прослухала промову головного отамана, а опісля вояки на команду сотника стали півколом в два ряди. Головний отаман обмінявся поцілунком з сотником, а воякам подав руку. Коли він наблизився до мене, я зняв мазепинку й поцілував його в руку. Це була найбільш зворушлива хвилинка в моєму житті й про цю подію писала свого часу чужинецька та українська преса. Довгий час я зберігав фотознімку сотні з Головним отаманом С. Петлюрою.

У Другій половині грудня я повернувся з Підволочиського до Тернополя на курс рахункових підстаршин, що тривав один місяць. Керівником курсу був Чубатий, мабуть директор Повітового Кредитового Товариства. Іспитову комісію очолив комендант Окружної Військової Команди, полковник Цьокан. Мене тоді підвищено до вістуна, а в ранзі десятника я закінчив мою військову службу в УГА.

Перше моє бойове хрещення відбулося 20-го травня 1919 року над річкою Стрий. Запасний курінь 1-го Підволочиського полку піхоти ім. С. Петлюри в кількогодінному бою з поляками зазнав великих втрат. Були поранені й забиті...”

Кращих синів для оборони й закріплення української влади дало село Стрийівка, що на Збаражчині. Після розпаду Австро-Угорщини старшина Андрій Бучак з усією своєю батареєю зголосився до УГА. Він реорганізував батарею і доповнив її хлопцями зі Стрийівки. Як четверта батарея вона була включена до 4-ї Золочівської бригади. Про сотника Андрія Бучака згадує в книзі “Батарея смерті” Володимир Галан. У розділі “Чортківська офензива” він, зокрема, пише: “Першою виїхала до Тернополя батарея тернопільців 4-го полку під командою Андрія Бучака... По багатьох успішних боях батарея Андрія Бучака брала участь у звільненні Києва. Під час епідемії тифу він (Бучак) помер в селі Немирові, й там його поховали”.

У селі Чагарі-Збаразькі зустріли виникнення Української держави також з великим піднесенням та готовністю віддано служити справі України. Підготовчі збори пройшли органі-

зовано, були точно визначені завдання всіх учасників. Кожен знав, що йому робити та як поводитися. 1 листопада 1918 р. було роззброєно австро-угорську жандармерію в Максимівці й захоплено владу з українські руки.

У грудні 1918 року 23 добровольці зі зброєю виїхали з Чагарів до Тернополя, щоб поповнити лави УГА. Військова команда вислала групу разом з іншими вояками до Великої Березовиці проти поляків, що поверталися з України й не хотіли скласти зброю. Усіх полків було близько 700. Вони мали 4 легкі гармати, 7 скорострілів та іншу зброю. Після великого зусилля з боку української армії поляки на третій день склали зброю біля Микулинців.

Тоді відбулася подія, яка схвилювала всіх присутніх. Молодий студент Іван Сльота підійшов до свого батька й сказав таке: “Дай мені твою рушницю і йди додому, бо ти вже багато навоювався для чужих; я тепер піду воювати за свою Українську державу й за свій народ”. Це було свідченням того, як молодь глибоко розуміла свої завдання. Юнак із Лисичинців пішов на фронт. Там він і загинув. Таких відданих національній справі хлопців, які добровільно поповняли ряди УГА, в селі було багато. Більше десяти з них не повернулися з фронту.

Предметом особливої гордості свідомого українського господаря із с. Терплівка Збараського повіту Івана Паляниці було те, що обидва його сини Григорій та Володимир стали стрільцями Української Галицької Армії, не жаліючи ні життя, ні крові, боронили рідний край від польських інтервентів. Анна Палій, дружина відомого українського кооператора та громадсько-політичного діяча Андрія Палія не раз згадувала, що її батько не дозволив своєму молодшому синові, 17-річному юнакові-усусові Володимиру залишатися вдома, коли розпочалася польсько-українська війна, заявляючи: “Мій син не буде дезертиром”.

Від’їжджаючи на війну, галицькі стрільці прощалися з ріднею і співали популярну тоді пісню “Коню мій вороненький...”:

*“Неси мене, у бій неси,
Коню вороненький, –*

*Казав хлопець з цього села –
Стрілець молоденький.
Ой, як їхав, серце мліло,
Дуже засмутився.
На хвилину зупинився,
Низенько вклонився.
Прощавайте, отець-мати,
Не тужіть за мною...
Ласка Божа – перемога
Славить нашу зброю...”*

Варто відзначити, що піхота УГА була озброєна австрійськими крісами системи “манліхер”. Лише в травні 1919 року деякі частини отримали російські гвинтівки. Артилерія використовувала австрійський, пізніше російський гарматний матеріал.

Старшинський корпус УГА становили переважно українці, які перед цим воювали в колишній австро-угорській армії. Були серед старшин і німці, австрійці. Вони, маючи здебільшого фахову військову підготовку, займали в УГА вищі командні посади (генерали А. Вольф, А. Кравс, Г. Ціріц, полковник А. Шаманек, підполковник А. Бізанц, отамани А. Ерле, І. Куніш, Ф. Льонер, В. Льобковіц, Ціммерман). Служили в УГА й наддніпрянські старшини (генерали М. Омелянович-Павленко, О. Греков, полковник Є. Мишковський, отаман А. Долуд). Іменування нових старшин і піднімання їх до вищого ступеня належало до червня 1919 року до компетенції Державного Секретаріату військових справ, опісля – до Диктатора.

Те, що серед старшин УГА було кільканадцять австрійців і німців, поляки використовували в антиукраїнській пропаганді. Вони, зокрема, твердили, що українська справа є австро-німецькою інтригою. Насправді австро-німецьких старшин в УГА служило набагато менше, ніж у польській армії, та й ті, які були в УГА, або народилися на українських землях (наприклад, підполковник Альфред Шаманек, сотник

Альфред Бізанц походили з Галичини, генерал Антон Кравс – з Буковини, або одружилися з українками і стали громадянами ЗУНР.

В УГА були тоді такі ступені: підстаршини – старший стрілець, вістун, десятник, старший десятник (із правом однорічної служби: підхорунжий), булавний, бунчужний; старшинський кандидат: хорунжий; старшини молодші – четар, поручник, сотник, старшини булавні – отаман, підполковник, полковник; генерали – генерал-четар, генерал-поручник, генерал-сотник.

Розпорядженням Державного Секретаріату військових справ від 30 квітня 1919 року було встановлено однострій і відзнаки ступенів УГА: округла шапка з твердим околom – барви роду зброї, над дашком шнурок, у підстаршин – зеленої барви, у старшин – золотий. Піджак австрійського стрілецького крою, на комірi суконна зубчатка барви роду зброї; у старшин обшита золотим шнурком, у булавних старшин – на золотому підкладі, в генералів – срібна зубчатка на золотому тлі. Відзнаки ступенів на руках: підстаршини – на суконному підкладі барви роду зброї срібні стрічки 1 сантиметр шириною і 8 – довжиною: старший стрілець, вістун – дві, десятник – три, старший десятник – срібна стрічка 2,5 сантиметра шириною, під нею друга, шириною 2,5 сантиметра. Молодші старшини: на підкладі барви роду зброї золоте плетиво; четар – одне, поручник – два, сотник – три. Старшини булавні: широкі золоті плетива: отаман – одне, підполковник – два, полковник – три; генерали: широкі золоті плетива, закінчені булавками; генерал-четар – одне плетиво; генерал-поручник – широке плетиво, під ним два коротких золотих пояски. На багнетах привіски: у підстаршин (починаючи від вістуна) жовтого кольору, у старшин – золоті.

Якою була організація корпусу УГА? На чолі корпусу стояв командант з начальником булави. Булава (штаб) корпусу поділялася на два головних відділи: оперативний та організаційно-матеріальний. До оперативного відділу, який керував

бойовими діями, входили: начальник відділу, референти зв'язку, розвідки й артилерії (він же і амуніційний референт). Референтам підлягали відповідні установи: референту зв'язку – сотня зв'язку (телефон, телеграф, радіо), референту розвідки – розвідувальний відділ, референту артилерії – майстерні, склади зброї та амуніції, амуніційні валки.

Другий, організаційно-матеріальний відділ, завданням якого було забезпечення правильного функціонування допоміжних формувань, складався з корпусного духівника, санітарного шефа, ветеринарного лікаря, інтенданта, ліквідуючого старшини, обозного референта, референтів вишколу, пропаганди, технічного, корпусного судді, начальника канцелярії. До корпусної булави (штабу) належали допоміжні підрозділи та установи, які також підлягали відповідним референтам: технічна сотня, автоколона (сотня), обозна валка з майстернею, склади одягу, виряду і харчів, польова пекарня, лічниці, склад санітарних матеріалів, польова друкарня, булавна сотня, відділ польової жандармерії польовий суд і стаційна команда. На чолі відділу стояв окремих начальник.

Так була організована булава 1 корпусу. Штаби інших корпусів мали деякі відмінності, але неістотні.

Командирами були: у I-у корпусі – полковник В. Курманович (група “Північ”), полковник О. Микитка, полковник А. Шаманек (у час об'єднання з А. Денікіним), отаман О. Лисняк і сотник Ю. Головінський (за більшовиків); начальниками булави: сотник Б. Гнатевич, отамани Вурмбрандт, І. Куніш, Ф. Льонер і А. Ерлс; в II-у корпусі – полковники М. Тарнавський., А. Вольф та М. Баран (у 1 бригаді ЧУГА); начальниками булави – полковник А. Шаманек, отаман Ф. Льонер і вдруге полковник А. Шаманек (у 1 бригаді ЧУГА); в III-у корпусі – полковник Г. Коссак, генерал Гембачів, полковник А. Кравс, сотник О. Станімір; начальником булави – підполковник А. Папп де Яноші, отамани А. Долежаль, Р. Якверт і В. Льобковіц.

На чолі армії стояла Начальна Команда. Її структура була подібною до структури корпусів.

Кожна фронтова частина складалася з бойових підрозділів і допоміжних формувань. До перших належали піхотні відділи зі скорострілами, мінометами і піхотними гарматами, артилерія, кіннота, бронеавтомобілі і поїзди, піонірські сотні, авіація (прямо підпорядковувалася Начальній Команді). До допоміжних формацій входили підрозділи зв'язку (телефон, телеграф, радіо), розвідки і пропаганди, технічні, санітарні формування, інтендантські формування (склади, пекарні, обозні валки), майстерні, автоколони.

Галицький стрілець, відзначали сучасники, був добрий вояк. Це виявилось ще під час Першої світової війни. Вже тоді його оцінили за слухняність, малу вибагливість і витриманість. Визвольна війна сформувала в нього й інші позитивні риси: ідеальність, товарицькість і підприємливість. Можна сміливо твердити, що галицький стрілець під добрим керівництвом і при вмілій, дбайливій організації був здатний на найбільший героїзм і самопожертву.

Справами поповнення бойових підрозділів та військових установ УГА, забезпечення її коштами, постачанням військової техніки та спорядження для потреб фронту займався Секретаріат військових справ. Його виконавчими органами на місцях були обласні та окружні команди, повітові станиці.

Найкращим родом військ УГА була артилерія. Із рядів австрійської армії вона отримала досвідчених старшин, які протягом короткого часу організували гарматні відділи, що за бойовими якостями переважали всіх противників і свою посестру – Наддніпрянську армію.

Артилерія УГА порівняно з іншими родами військ була найчисельнішою. Досить значною була вогнена сила невеликих бригад. Бригади УГА завдячували гармашам багатьма своїми успіхами..

Артилерія рівномірно розподілялася між бригадами й корпусами. В УГА було 12 полків, що відповідало числу бригад. Кожен полк мав 4–5 батарей, по 4–6 гармат кожна. Лише важкі батареї мали менше гармат (здебільшого по дві).

До бойових підрозділів УГА належав авіаційний загін із 20 літаків, створений у грудні 1918 року в м. Красному. Цей загін очолив син видатного українського письменника, сотник УСС Петро Франко, який у 1916 році закінчив льотну школу в Сараєво. Згодом аеродром УГА перебазували в Тернопіль, пізніше – на околиці Чорткова.

В авіаційному загоні воювали за українську державність не лише українці, а й пілоти інших національностей: грузин полковник Д. Кануков і його син, осетин хорунжий Хадбулат, австрієць полковник Ф. Бернгрубер, естонець Євський... Про те, як бився Д. Кануков з противником у небі над Озерною, що на Зборівщині, розповів “Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік”:

“В маю 1919 р. підчас пролому під Львовом, на північному крилі найдуше напирив противник. І. Корпус УГА відступав тоді у боях, а найгірше давались в знаки піхоті американські літаки, які знижувались понад самі лінії і весь час не давали спокою. Саме йшла тоді завзята борба під Озірною. Війська І. Корп. відбивали напіраючого противника, та, щоби паралізувати акцію ворожих літаків, треба було успішно протиділати, а тут українських літаків спосібних до бою не було, заледве вистало апаратів на розвідчу службу. В крайній потребі піднісся у воздух сам комендант летунської ескадри пол. Джем Булат-Кануков і ще з одним літаком, який мав під рукою, рушив до бою. Поява наших літаків на фронті додала духа піхоті. А коли один наш літак підстрілений мусів злетіти на землю, то оставший апарат полк. Канукова ще довго ширшав понад фронтом, поки не стягнув на себе уваги Американців, що переслідуючи його залишили непокоїти zagrożений відтинок”.

В одному з наступних боїв над Озерною полковник Д. Кануков загинув,

УГА мала у своєму розпорядженні і два бронепоезди. Один із них діяв на лінії Ходорів–Львів, другий – на лініях Самбір–Львів і Стрий–Львів. Уряд Директорії передав УГА 6 броневих автомобілів із корпусу Січових Стрільців.

Вишкіл в УГА здійснювали на основі австрійського військового правильника. Створювали вишкільні відділи по військових округах. Вишкільні коші мали також деякі бригади. В червні 1919 року всі вишкільні формації було зведено в “армійський вишкіл”. Для вишколу однорічних існували старшинські школи.

Справно діяла в УГА служба постачання. Навіть у Наддніпрянщині вона функціонувала бездоганно, хоч умови для цього були куди гіршими, ніж у Галичині. Під час походів у Наддніпрянщину в армійській касі не раз не вистачало грошей, а в складах – сукна або взуття. Та інтенданти знаходили вихід із становища, задовольняли найпекучіші потреби вояків. Самочинних реквізицій, грабунку цивільного населення не було. Все необхідне для харчування та обмундирування війська інтендантські служби отримували з головних складів Начальної Команди і Секретаріату військових справ. Іноді харчі закуповували бригадні та корпусні інтендантські установи, здебільшого за гроші. А коли їх не вистачало, добували харчі шляхом обміну за цукор, нафту, сіль тощо. Незважаючи на труднощі, галицькі стрільці не голодували, мали у що одягнутися та отримували належну платню.

Справами постачання при штабах бригад і корпусів займалися бригадні та корпусні інтенданти, їм підлягали обозні валки, склади продовольства, одягу, взуття.

Водночас із формуванням бойових підрозділів та тилових установ УГА розвивалася санітарна служба, її було введено в січні–лютому 1919 року. При корпусах були 1–2 лічниці, склади санітарних матеріалів і санітарні валки для перевезення поранених, хворих. Крім фронтових санітарних установ, в УГА на початку 1919 року нараховувалося 5 польових лічниць, 3 санітарних і 2 купальних поїзди, 3 корпусних склади санітарних матеріалів і один при Начальній Команді. В армії тоді працювали 24 лікарів, 38 інших медичних працівників. До того ж, у її розпорядженні в тилу було ще

97 лікарів, 74 інших медиків, 25 окружних лічниць, 18 аптек і 48 дезінфекторів.

Досить добре в УГА було організоване обозництво, хоч і тут бракувало фахових старшин. Спочатку обозні формування в бойових підрозділах і при вищих командах виникали стихійно, і тому щодо кількості та якості були доволі різномірні. Реорганізація армії в січні 1919 року впорядкувала й цю справу. При Секретаріаті військових справ було створено склади обозного матеріалу, майстерні та збірні коней. Усі обозні формування бойових груп перейшли під контроль корпусних обозних референтів і референта при Начальній Команді. Вони дбали про доставку коней і обозного матеріалу. В травні 1919 року УГА мала біля 16 тисяч коней і 8 тисяч возів.

Згодом обозні справи було передано Команді запілля (тилу), потім – Команді етапу армії. Тоді ліквідовано окремі збірні коней та склади обозів і створено один запасний армійський обоз з усіма необхідними формаціями.

Коли УГА відступила за Збруч, туди було переправлено приблизно 20 тисяч коней і 70 тисяч возів разом з кухнями.

ГЕРОЇЧНИЙ І ТРАГІЧНИЙ ШЛЯХ УГА

Як ми вже писали, новоутвореній ЗУНР з перших днів її існування довелося вступити у смертельну боротьбу з польськими збройними силами, які мали експансіоністські наміри щодо західноукраїнських земель. Польські збройні формування очолив генерал Т. Розвадовський – представник відомого магнатського роду, який володів маєтностями на території Бережанського, Скалатського і Тернопільського повітів. 13 листопада польські інтервенти захопили Перемишль і почали слати залізницею збройні загони із Західної Галичини до Львова.

Першочерговим стало завдання збройного захисту свободи та незалежності молодій Українській державі, якій важко було розрахувати на допомогу ззовні. Як писала тоді газета “Бережанський вісник”, “наш український народ своїми грудьми мусить вибитися з-під опіки ласих на наше добро сусідів і збудувати свою державу “без хлопа і пана” своїми ж руками”.

Необхідно було витіснити польських інтервентів за межі української етнографічної території й забезпечити охорону державних кордонів. Для виконання цих завдань уряд ЗУНР і приступив до організації регулярної Української Галицької Армії.

Докладних даних про чисельність УГА нема, оскільки не збереглися її архіви.

За приблизними оцінками чисельність армії на 18 листопада 1918 року становила майже 50 тисяч чоловік, у тому числі до 25 тисяч багнетів та шабель при 40 гарматах. У січні 1919 року армія ЗУНР нараховувала вже 70 тисяч чоловік та 60 гармат, а влітку того ж року – до 100 тисяч, які мали на озброєнні 160 гармат, 550 кулеметів, 20 літаків.

Листопадові 1918 року бої за Львів з політико-правової точки зору носили внутрідержавний характер. Вступ на

територію ЗУНР польських військ, які польський уряд надіслав із Кракова, означав початок українсько-польської війни.

До того ж, труднощі ЗУНР швидко використали її південні сусіди. Румунські війська зайняли Буковину, а угорські загрожували Закарпаттю.

Становище ускладнювали прорахунки українського командування. Навіть польські історики, багато з яких із розумінням висвітлювали визвольні змагання західних українців, констатували, що УГА не було необхідності відступати зі Львова в ніч з 21 на 22 листопада 1918 року, що можна було продовжувати боротися. Тим часом ще перед відступом УГА зі Львова уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а 2 січня 1919 року – до Станислава. Місцем перебування Начальної Команди УГА стали Бережани, потім – Ходорів.

Незважаючи на перші прорахунки, Українська Галицька Армія міцніла. Відступивши зі Львова, вона зуміла на півроку стабілізувати фронт на лінії Сокаль – Рава-Руська – Жовква – навколо Львова – Городок – Судова Вишня – Перемишль – Хирів – Лютовиська. В руках окупаційних військ залишилися Лемківщина, Перемишль з округою, Львів та залізнична лінія Перемишль–Львів. Поляки не раз пробували прорвати фронт у різних місцях, але це їм не вдалося. Заплановані військові акції закінчувались або повною невдачею, або коротко-терміновими локальними успіхами окупантів. Українське вояцтво міцно тримало фронт, а місцеве населення активно допомагало Українській Галицькій Армії.

Українські війська пробували відбити Львів у противника. З цією метою було проведено три офензиви (наступи) УГА: в останніх числах грудня 1918, в січні та в лютому–березні 1919 року. Під час третього, “вовчухівського” (названого так від села Вовчухи між Городком Ягайлонським і Судовою Вишнею, на яке був спрямований головний удар для опанування залізничною лінією Перемишль–Львів) наступу українських військ поляки, незважаючи на отримані із заходу великі підкріплення, збирались уже залишати Львів й відступати

за Сян. Але командування УГА не зуміло використати ці успіхи. На вимогу антантівської Ради Чотирьох бойові дії з боку галичан було не виправдано припинено.

Боротьба на польсько-українському фронті тривала з перемінними успіхами, поки на підмогу польським окупантам наприкінці квітня – на початку травня 1919 року не підоспіла сформована у Франції із польських емігрантів і оснащена найкращою на той час зброєю армія генерала Ю. Галлера. 80 тисяч солдатів, 900 кулеметів, 200 гармат – такою була її бойова міць. Галлерчикам протистояли 32 тисячі стрільців, 400 кулеметів і 180 гармат Української Галицької Армії.

Українські війська під натиском великих і не втомлених боями сил противника почали відступати. Болючі невдачі на фронті посилювало те, що уряд ЗУНР довіряв Антанті й не зумів розгадати політичного віроломства поляків. До того ж, румуни, використавши трагічне становище УГА, 24 травня перейшли галицько-буковинський кордон і почали займати південно-східні повіти Східної Галичини.

Внаслідок трьохтижневої офензиви армії Галлера полякам вдалося захопити майже всю Східну Галичину. Галицьке українське військо змушене було відступити з Львівщини через Тернопільщину до Збруча.

На невеликій території у “трикутнику смерті” – Борщівському повіті – зосередилася величезна кількість людей, техніки.

“З початком червня, – зазначають автори виданого у Львові в 1936 році альбому “Українські Січові Стрільці”, – УГА опинилася, здавалось, у безвихідному становищі відкинена у південно-східній крайчик Галичини, без зв’язку зі світом, без стрілива, з табором ранених. Але в цьому грізному моменті УГА не скапітулювала перед вчетверо сильнішим противником...”

У такій важкій і, здавалось б, безвихідній ситуації українське вояцтво спалахнуло новим завзяттям, жадою наступу.

“Пригадую собі, – писав у статті “Чортківська офензива”

(“Календар Червоної Калини на 1931 рік”) уродженець села Ласківці на Теробовлянщині І. Рогатинський, – день 6 червня. Цього дня 4-а Золочівська бригада стоїть у селі Залісью за Чортковом. У місцевій церкві бригадний духовник о. Лучинський править Службу Божу. Церква битком набита стрільцями та старшинами, а стрільці моляться так щиро і горячо, як ніколи.

По службі Божій виходять всі під церкву; до стрільців підходить командант бригади підполковник Чмелик та виголошує палку промову, нав’язуючи її до важкого положення УГА та зміни Начальної Команди, при тому питає піднесеним голосом вояцтво: “Стрільці, я прийшов до Вас у тій критичній хвилині, щоб довідатись по ширости: чи думаєте кинути кріс та йти домів, чи до останку обороняючи кожен п’ядь землі, хочете видержати, сильні вірою в майбутнє?”

“Ні, не підемо додому!” – загуло довкола.

“Так слухайте, – продовжує підполковник, – не вільно нам зневірюватись – пам’ятайте, що нині побіджує тільки ця армія, що карна і здисциплінована, що має сильніші нерви і сильнішу волю видержати. В кого зброя в руках, цей ще не пропав, а горе тому, кому вона вже випаде. Треба закусити зуби і видержати, спокійно до кінця перенести удар, щоби потім ще сильніше його відпарувати”.

“Слава!!!” – гукають стрільці. “Дякую вам за це. Тож гордо і сміливо держіть свій стяг!..”

Розроблення і здійснення плану так званої Чортківської офензиви історики пов’язують з іменем Олександра Грекова. Генерал колишньої російської армії, міністр військових справ Директорії УНР, він мав великий досвід організації бойових дій. Призначений командуючим УГА замість звинуваченого у військових невдачах Михайла Омеляновича-Павленка, О. Греков всупереч планам С. Петлюри кинути галичан проти Червоної армії, почав готувати наступ на Чортків і далі у львівському напрямку. Проти цієї операції виступили М. Омелянович-Павленко і генерал В. Курманович. Свою

позицію вони аргументували малою – лише 25 тисяч стрільців і старшин – чисельністю армії. Однак перемогла думка прихильників наступу.

Почала Чортківську офензиву ударом на містечко Ягільницю 7 червня 1919 року 7-а бригада УГА. Першим у бій кинувся курінь сотника Михайла Дибуляка. Наступного дня об'єднані сили 7-ї, 3-ї і 1-ї (УСС) бригад здобули Чортків. Тут до їх рук потрапили 200 полонених, було захоплено 52 кулемети, чимало військового майна.

“Відділи вмашеровують у Чортків, – писав уже згаданий І. Рогатинський. – Повно видців на вулицях. Це неділя, перший день Зелених Свят... Військо переходить, військо переливається. Спішно, нестримно, вперед. А на захід, вже за Чортковом, чути заєдні відгуки боїв, рев гармат, взриви вибухів, клекіт скорострільів...”

Того ж дня 5-а Сокальська бригада зайняла Копичинці. Звідси 1-й корпус вирушив у напрямку Тербовлі й Тернополя, II-й – на Бучач, а III-й корпус почав наступ на лівому березі Дністра в напрямку Галича.

Одразу ж після визволення Чорткова до міста прибув генерал О. Греков. У датованому 9 червня наказі військам він писав:

“В щасливий для Галицької Армії день, славний побідою під Чортковом, я прийняв на себе безпосереднє командування військами.

Поздоровляю армію з великим успіхом і горячо дякую всім учасникам і героям послідних боєвих днів. Твердо вірю, що від сьогодні ми будемо знати тільки слово “Вперед” і боєм та хоробрістю здобудемо назад всю нашу землю. Бог свідком, що ми боремося за святе і праве діло.

З Богом вперед!

Пам'ятайте, що в нас муніції обмаль, і тому бережіть її до посліднього.

Пам'ятайте, що ми воюємо з ворогом в чеснім бою, а мирних

жителів, якої б народности вони не були, не обиджати і не грабити під загрозою найстрашнішої кари”.

Продовжуючи наступ, корпус Мирона Тарнавського (йому за дії під час Чортківської офензиви присвоїли звання генерала) 10 червня підійшов до Бучача. Наступного дня місто було звільнене. Серед перших перейшов палаючий міст через Стрипу начальник штабу II-го корпусу Альфред Шаманек. Того ж дня поляків вибито із Монастирицьк, а III-й корпус узяв Язловець. Наступного – окупантів прогнали з Тереховлі й Струсова. Зламати опір противника допомогли точні дії артилеристів.

Бойовий дух українського галицького стрілецтва яскраво відобразив Левко Лепкий у пісні “Ми йдемо вперед”, що народилася під час Чортківської офензиви:

*Ми йдемо вперед, над нами вітер віє,
І рідні нам вклоняються збіжжю,
Від радості аж серце мліє,
За волю смерть нам не страшна!*

*Ми йдемо вперед, здалека чути гуки,
Гармати б'ють, там воля або смерть.
Не буде більш терпіння, ні муки,
Вперед! Там воля або смерть!*

*Дзвенять шаблі, як ясне сонце сяють,
Гримлять пісні, аж земля свята
Дрожить під нами дорогою,
За волю смерть нам не страшна.*

Диво, що могло снитися тільки мрійникам або одчайдухам, ставало живою дійсністю. УГА, перебуваючи, в, здавалося б, безвихідному для неї трикутнику ворогів, голодна й неодягнена, майже голіруч, при мінімальній кількості боєприпасів, що вичерпувалися день у день, кинулася на противника й ламала його застави, де лиш на них наткнулася.

“По селах, куди переходило українське військо, населення

плакало з радощів і допомагало йому, чим могло, – згадував А. Крезуб. – В найслабших вступив новий дух. Дезерція з армії була й тепер, але не з фронту в запілля, а навпаки – з запілля на фронт, до своїх відділів. Всіх огорнуло одно велике бажання – вперед!”

Про це пише у “Споминах з Української Галицької Армії” і Степан Шухевич:

“В частинах, що переходили через містечко Струсів, панував такий піднесений святочний настрій, якого я ще ніколи не бачив. Захоплення під час здвигу 28-го червня 1914 року було якимсь блідим відгуком у порівнянні з настроєм цієї великої хвилини. Людей огорнув шал іти вперед. Перед нами пересувалися постаті з чорними, обгорілими на сонці, лицами. З чола цюрком збігали густі стрімочки поту й рили борозни в сірій, грубій верстві пороху, що покривала сяючі радістю обличчя. Очі їх горіли вогнем. Сонячне проміння пражило скажено, – та хлопці йшли вперед. Сміялися, перекликували з громадками людей, що вітали їх по дорогах. Один другого підганяв, щоби йшов скорше. Та не треба було й підганяти, бо захоплення гнало кожного дальше. Щоб легше йти, деякі стрільці скидали черевики й несли їх на плечах. Ніхто з них не зважав на те, що одяг вже не видержував кількомісячних трудів, і крізь діри світилися лікті, коліна, а то й інші часті тіла. Їли прихачпем, та не доївши, ловили за кріс, і йшли, підбігали, щоби не лишитись позаду. Частини, які діставали наказ оставатися для відпочинку в запасі, посилали своїх старшин до команд з просьбою, щоби не робити їм кривди і не витягати з бойової лінії. Команданти на конях і пішком виривалися далеко перед бойову лінію і йшли як перші до наступу. І лягало їх чимало. Старшини і стрільці від обозів, шпиталів, магазинів просилися до фронтових бойових частин. Коли їм відмовлено – декотрі з них кидали свої установи й дезертирували до фронту”.

Запис у “Деннику Начальної Команди Галицької Армії”, датований 13 червня:

“Рештки дивізії ген. Сікорського злучилися коло

Тернополя до останнього опору. Ворог стоїть з двома куренями 24-го полку на лінії Купчинці – Настасів – Чорторя, з трьома куренями 10-го полку на лінії Мишковичі – Кипячка. В Тернополі – штаб дивізії полковника Сікорського і 12-ий полк у запасі. Крім цього – розбитий під Теробвлею 13-тій полк і сильно зменшені полки 36 і 40.

9-та Бригада заняла Скалат під рішучим проводом отамана Мартиновича і приневолила чотири ворожі курені до панічного відвороту на Тернопіль. Один побитий курінь належить до 19-го полку, а другий до 12-го полку.

Перед III-им Корпусом стоять ворожі задні сторожі над Золотою Липою коло Товстобаб і Задарева з 18 гарматами, 4-ма метачами мін в сильних ровах і окопах”.

Наступного дня 1-й і II-й корпуси УГА були об’єднані в групу генерала М. Тарнавського – для кращого здійснення битви за Тернопіль. 15 червня вже згаданий “Денник...” поповнився записом:

“Сьогодні пополудні ввійшли війська 10-ої Бригади до Тернополя. Добича дуже велика. В Тернополі побиті польські полки 40, 19, 10, 12, 13, 36, 24, 8, 39 і “курінь смерти” ротмайстра Абрагама. Разом 14 до 20 куренів.

Поляки стягають підмогу зі Львова.

Дорога через Бережани в район Рогатин – Перемишляни по більшій часті вільна від ворога”.

Цікаві деталі боїв за Тернопіль відтворюють спогади командира батареї 10-го гарматного полку УГА Володимира Галана, опубліковані в “Історичному календарі-альманасі Червоної Калини на 1928 рік”. Подаємо фрагменти з цих спогадів:

“Найбільший опір був сподіваний біля залізничної лінії і гостинця під Березовицею і там розміщено найбільші сили, а саме: два куріні піхоти (третій і четвертий) і три батареї (першу, третю і четверту) в Мишківцях. Другий курінь і друга батарея відійшли до с. Прошова, а перший курінь мав наступати через Баворів, Г’рабовець, Бірки Великі на

Тернопіль. Протягом дня мав перший курінь найти лучбу з XXI бригадою, яка мала охороняти наше праве крило...”

“...А ось перші слова приказу:

“Х. бригада має заняти Тернопіль. Наступ почнеться о год. 2 рано. Знак дасть артилерія 5 хвилевим гураганим огнем!

Завтра будемо в Тернополі. Знову будемо гнати за ними. Ми побивасмо їх, їхньою власною зброєю. Іншої в нас нема. Що здобудемо, тим стріляємо і йдемо вперед...”

“... Батерія барабанний огонь!

Наче змії дишать полум'ям гирла гармат і сиплять тепле залізо!

На цвинтарі курява, наші гранати риють землю, а з нею викидають цілих людей в воздух! Не чути зойків, їх заглушують гармати, та ніхто на це не зважає.

Піхота вперед! І ціла розстрільна, без стрілу кидається до нового наступу. Хвиля людської слабости пройшла. Пішли як льви, на ворожі окопи, на скоростріли. Йдуть... Біжать вперед. Впали... ні, стежа вже на цвинтарі! Гура!...”

“...Та противник сильний. Йде підмога зі сторони Петрикова, за рікою, щоб вдарити в бік нашого куріня. Йдуть і вагаються. Мабуть, бачуть, що наші вже під містом.

Побавимось трохи ними, говорить от. Карась. Ви заслоніть їм дорогу, від ліса, а друга батерія буде прати по них. Візьмемо їх в кліщі “смерти”.

Перший стріл попав в ліс. Ох, як вони тікають від ліса!

Другий за них... Всі стали... Вони чують смерть... чують, що їх замикають в залізні кліщі і притягають їх помалу і дусять...

Балешта, візьміть свого “Гаврила” сюди, приказує от. Карась. (Гаврило прибране ім'я четвертої батерії, якою командував покійний пор. Балешта, студ. техніки).

Прискочив урадований Балешта, але не стало йому вже гранатів.

Позич трохи гранатів, в Тернополі віддам, я собі там замовив....”

“...Першою в’їхала до міста батарея тернопільців, з четвертого полку, під командою пор. Бучака з Тернопільщини.

В однім кінці ще бій, а в другому вже витають рідне військо!

Слава! Слава! Нашій Армії!

Ох як радісно витали! Миттю замаїли квітами стрільців, гармати, кріси. Начеб перед хвилиєю нічого і не було, а ми приїхали на якесь народне свято...”

Того ж дня, 15 червня, запеклі бої точилися на відтинку між селами Купчинці й Великий Ходачків, нині Козівського району. Про це залишив спогади (збірник “За волю України”, Нью-Йорк, 1967) Володимир Калина, який з 1914 року воював у легіоні УСС, а в 1918–1919 роках командував сотнею УГА. “За здобутими позиціями впереді збиралися наші сотні. Одночасно, як дощ перестав, ми почули на відтинку між II-им і III-ім корпусами від Купчинців, за горбом, що закривав нам вид, одностайний клекіт крісів, скорострільів та гармат. Зближалася критична хвилина, коли сильніший натиск з котроїсь сторони мав вирішити вислід великого бою.

Ми знайшлися вже глибоко за ворожими ровами. Бойові наші стежі пішли за розбитим ворогом. Не тратячи часу, я дав наказ 3-ій сотні завернути якнайскоріше на південний захід і заатакувати ліве крило поляків ззаду, 2-ій сотні вийти бігом на захід, на Денисів, 1-ша сотня мала підходити в запасі за 3-ою.

Коли розстрільні 3-ої сотні виринули на горбі за лівим крилом польської оборони Купчинців, наші батареї з-за Стрипи взяли їх за ворожу резерву й спрямували на нас вогонь гармат. Щоб дати себе пізнати, я наказав знову скорим бігом підійти на віддаль стрілу й почати наш обстріл. Саме в останній момент, коли вогонь II-го і III-го куренів почав ослабати, бо по стороні поляків з Денисова вступили в бій свіжі сили познанців, кріси й скорострільі нашої 3-ої сотні заграли з-за їх крила ззаду, а 2-га сотня, вийшовши на горби, взяла під скорий несподіваний обстріл дальший полк познанців,

що чвірками маршував до Денисова – Купчинець. Під серіями наших скорострільів зразу заломилися лінії ворога в Купчинцях, бо дістали нагло вогонь ззаду, та серед паніки розлетілися курені польської резерви, що маршували чвірками, нічого не передчуваючи, до Денисова.

Зорієнтовані II-ий і III-ій курені наші, як стій, вирушили до нової атаки з фронту. Всі наші батареї спрямували свій вогонь на розбиті ворожі маси. 1-й курінь УСС зайняв Городище. Безладні маси познанців вбрід через Стрипу розсипалися на Таурів. Ми зайняли Плотичу”.

16 червня 1-й корпус зайняв Великий Глибочок біля Тернополя і Озерну на Зборівщині. II-й корпус зібрав головні сили біля Козови. III-й став 11-ю бригадою коло Блига, 8-ю – біля Нижнева, 2-ю – коло Підгайців. 17 червня 10-а бригада звільнила село Оліїв на Зборівщині. 11-а бригада відбила ворожий наступ на рідне село Д. Вітовського – Медуху поблизу Галича. Побоюючись оточення, поляки почали евакуацію зі Станиславова до Калуша.

Наступного дня 1-й корпус наступом з півночі взяв Зборів. II-й корпус зав’язав бій за Бережани, і знову ареною боїв стала Лисоня.

Лисоня!

В кожного скоро забилося серце. Отсе той страшний велетень, що тому три роки назад впивався гарячою кров’ю наших борців УСС. Він ще й тепер хоронить в собі кости тих героїв, що обороняли своєю слабою грудею рідний край перед московськими ордами. А тепер по їх грудях топчеться нахабна нога чужого наїздника... Велетень вже забув сі страшні змагання. Він прагне гарячої людської крові, хоче впитатися зойками смертельного бою. Він важко й жагучо дихає від нетерплячки, коли зачнеться смертельний герць, глядить на нас тисячами людських очей та готує зливу смертоносного олова в наші груди...”

Так писав про свої тодішні почуття Антін Дівнич.

Три дні і три ночі тривали бої за Бережани. Ця битва – одна

з найкращих в історії УГА, відзначено в “Календарі Червоної Калини на 1925 рік”. Тут вміщена розповідь про сотника Когута: “УГА рішила зробити пролом під Гиновичами. На ту ціль згуродила так досить піхоти (7 і 1 брига.) і до 30 гармат.

Одною батареєю командував там сотник Когут. Найзавзятіша боротьба йшла за гиновичський цвинтар, якого боронили познанські частини. III курінь УСС пішов у наступ і по важкій боротьбі вдерся на цвинтар. Противник кинув від гостинця нові відділи до протинаступу. Під час того, як ворожі розстрільні посувалися полем, кинувся сотник Когут зі своєю батареєю вперед. Виїхавши з ліса, уставив проти ворога пушки і казав ладувати картечами.

Хвиля була дуже серйозна. Батерія не мала ніякого прикриття і стояла перед наступаючим ворогом на дуже близьку віддаль.

Загреміли гармати, і рій куль полетів на розстрільні, роблячи серед них великі спустошення. Стріли, на таку близьку мету, були всі цільні і підкошували лаву за лавою.

Ворог спершу відстрілювався і пробував навіть атакувати батарею, але вкінці мусив відступити зі стратами.

Одчайдушний вчинок Когута облеглив піхоті здобуття гиновичського цвинтаря, а з тим і цілі Бережани”.

У цьому ж курені УСС відзначився стрілець Зайчук. Він на березі Бережанського ставу під градом куль виніс з поля бою пораненого командира чети.

УГА, розширивши терен свого посідання далеко поза злощасний трикутник між Дністром і Збручем, не спинилася на цій лінії, що дозволило їй обновилися свіжими силами й перепочити. Коли I-й корпус після боїв під Нестерівцями, Олієвом, Лопушанами і Золочевом наближався до Красного, II-й корпус, розгромивши противника на лінії Рогатин – Дунаїв, дійшов до річки Гнила Липа, а III-й корпус просувався лівим берегом Дністра в напрямі Бурштина й Ходорова.

Після рукопашного бою частин 2-ї бригади 22 червня 1919 року впали сильно укріплені позиції противника в

Скоморохах, Більшівцях, Бурштині й Чагрові. 24 червня 2-а бригада осягла річку Свірж. У той же час 11-а бригада зайняла Рогатин, вийшовши на лінію Дегова – Підкамінь – Ягільниця.

У результаті цих успіхів УГА й українською громадськістю краю оволодів великий ентузіазм. Фронтові частини з презирством до смерті кидались у бій, усі здатні до боротьби добровільно вливались в ряди українського війська. Та нестача зброї і боєприпасів не дозволила використати цей ентузіазм. Із 90 тисяч чоловік, які зголосилися до збірних станиць (призовних пунктів), до війська було взято лише 15 тисяч, а решту розпущено по домах.

Але зрив безприкладного героїзму і самопожертви українських стрільців не міг тривати довше, ніж дозволяв запас набоїв. Та й противник, ситий і озброєний, швидко отямився від першого переляку й почав чинити дедалі сильніший опір, а потім перейшов у контрнаступ. Адже воєнне мистецтво – це не лише героїзм, а й результат реальних сил і сприятливих чи несприятливих умов.

“Так закінчився, – відзначено в “Історії українського війська” (Канада, Вінніпег, 1990), – перший етап офензиви. Хоч чисельно Галицька Армія не була сильніша за польську, а технічно зовсім її не дорівнювала, воєнне щастя сприяло українській зброї. Легковаження поляками слабого противника відомстилось на них. Зрив Галицької Армії зразу їх збентежив, але не стривожив. Щойно після перших успіхів Г. А. польське командування взялось рятувати ситуацію. Та було пізно. Підкріплення, що вони їх перекинули з північного фронту і з-за Дністра, багато не помогли. Галицька Армія, маючи ініціативу в своїх руках, зручними маневрами нищила задуми противника в зародку (Ласківці, Теробовля, Купчинці) і щойно ослаблення Галицької Армії (головно брак стрілива) і підтягнення поляками нових дивізій спинили її переможний похід. Коли в стратегічному відношенні її успіх треба вписати на рахунок проводу, Начальної Команди і корпусів, головно П., то тактичні успіхи завдячують стяги УГА у великій мірі

артилерії. В Чортківській офензиві вона виявила свою повну вартість тим, що не раз ішла до бою разом з піхотою, а то й поперед неї”.

Щоб якось спинити боротьбу на польському фронті й кинути війська проти більшовиків, місія Головного отамана УНР С. Петлюри 16 червня уклала з польським командуванням перемир'я. При цьому було визначено демаркаційну лінію (Дельвіга), що пролягала від Заліщиків по річці Серет, далі мимо Тернополя, Острова, а потім по залізничному шляху до Литятина, звідти – вздовж Золотої Липи до Дністра. Та Начальна Команда УГА цієї угоди не визнала. Тим часом нові сили поляків уже 24 червня змусили III-й корпус відступити зі своїх позицій. Спроба 3-ї бригади форсувати 24 червня Гнилу Липу під Янчиком закінчилася невдачею. На фронті III-го корпусу противникові вдалося відтіснити 2-у бригаду від річки Свірж. I-й корпус було відкинуто від залізничного шляху Красне – Броди в напрямі Золочева. Дедалі виразнішими, щораз загрозливішими ставали ознаки вичерпання сил УГА.

Вранці 28 червня 1919 року мав початися наступ українських частин на Перемишляни. Але польські війська випередили українців і перехопили ініціативу. 3-я бригада, що займала лінію Фірлеїв – Янчин, використавши останні снаряди, змушена була відступити до Нараєва. Внаслідок цього захитався весь український фронт. 28 червня 1919 року величезна польська армія під особистим керівництвом Й. Пілсудського розпочала контрнаступ. Стрільці УГА протягом двох днів стримували наступ переважаючих сил ворога, але змушені були відступити. Почався відхід українських військ з передпілля Львова назад у трикутник, окреслений межиріччям Дністра і Збруча. Піхота не мала чим відстрілюватись. Охороняти відступ доводилося артилерії.

“Набоїв! Набоїв! – благав захитаний фронт Начальну Команду. Та ці розпучливі благання залишилися без відгону, бо звідки ж було взяти набоїв?” – писав А. Крезуб.

“Нова влада поробила також негайно заходи, щоб добути з-

за кордону военний матеріал, головню зброю та стріливи; та ці заходи, як виявилось пізніше, не мали більшого успіху, і не поправили технічного вивінування армії, бо румуни, в яких саме Начальна Команда сподівалась дістати зброю й набої, нерado її продавали. Брак стріливи найбільше утруднював акції армії й головним чином через те вона мусила після трьох тижнів припинити офензиву, – відзначено у книзі “Історія українського війська” (Канада, Вінніпег, 1990).

Українські війська займали дедалі меншу територію. До середини липня 1919 року польські інтервенти відтіснили II-й і III-й корпуси УГА за Стрипу. А I-й корпус протримався в Тернополі до 15 липня. Того ж дня поляки зайняли лінію Теробовля – Янів – Товсте.

Після відступу УГА в Тернополі залишалася для підтримання порядку міська поліція. Так було домовлено з поляками, які обіцяли повну безпеку охоронцям спокою. Однак слова окупанти не дотримали. Незабаром після захоплення Тернополя поляки роззброїли міську поліцію і вислали її до таборів у Пикуличах і Домб’ю. Почалися репресії. Як згадують очевидці, “поляки робили обшуки по українських домах, при чому грабували, що попало. Усіх наших визначних громадян виарештували і під конвоєм відправляли на захід, бо залізничний транспорт не був ще наладнаний. Щойно від Золочева відвозили їх залізницею в Польщу, до концентраційних таборів”.

Тим часом більшовики відтіснили придніпровські частини з південної Волині й північного Поділля та вийшли на річку Збруч, зайнявши позиції на лінії від її витoku до Гусятина. I-й корпус УГА знову опинився між двома ворожими лініями, одночасний натиск яких загрожував йому неминучою катастрофою.

Невдача Чортківської офензиви через нестачу зброї та боєприпасів поставила перед командуванням УГА, як і перед урядом ЗО УНР питання: “Що робити далі?”. 5 липня, як ми вже писали, Начальним вождем УГА замість генерала

М. Грекова був призначений генерал М. Тарнавський. 8 липня 1919 року до Борщева, де тоді перебував Є. Петрушевич, прибув С. Петлюра. На цій зустрічі, враховуючи складність ситуації, було прийнято рішення про перехід УГА та уряду ЗО УНР на Східну Україну. Протягом 16–18 липня 1919 року Українська Галицька Армія (чисельністю 40–45 тисяч стрільців) перейшла Збруч і в Кам'янці-Подільському об'єдналася з Наддніпрянською армією УНР. Біля Гусятини через річку переправилися бригади 1-го корпусу, поблизу Скала-Подільської – 11-го, в Кудринцях і Ніврі, підірвавши рештки військового майна на залізничній станції села Гермаківка, – бригади III-го корпусу.

У мемуарах багатьох стрільців відтворено хвилюючу картину переходу УГА через Збруч. Зокрема, Ярослав Береза написав у “Українському скитальці” (Відень, 1923, ч. 14), як вранці 17 липня частина УГА залишала село Ланівці: “Виходимо на двір. Впоследнє прощаємось з господарями, що стоять на подвір'ї... Рушаємо скорим кроком крізь село. На майдані все готово до походу. Довгими лавами стоять сотні, сіріє обоз, а збоку мовчазно стоять гурти людей, що попрощати нас прийшли на путь далеку. Тут і там чути голосне хлипання... Короткі, уривчасті слова команданта пронизують досвітній воздух, ломлять лави, творять похідні батави, й сірі маси ворушаться, ідуть уперед міровим кроком, чета за четою, сотня за сотнею... Обоз з гуркотом виїзжає іншою дорогою... За нами біжить босоніж дівтора, несеться плач, лунають оклики: “Вертайте скоро, не лишайте нас ляхам”. Мають дівочі хустинки, махають капелюхами старці, хрестом благословляють бабусі. Поволі ховається село в зелені садів і ранній млі...”

Про цікавий випадок (“Що значить відвага і притомність ума на війні”), який трапився при переправі, розповів “Календар Червоної Калини на 1925 рік”: “Під час відвороту УГА за Збруч переводжено на Велику Україну і полонених. Одну таку групу, зложену з 127 людей, ескортувало 5 ополченців. З ними тягнувся і 14-літній хлопчина Іван Павлюк.

Звідки він походив, ніхто не знав, бо хлопець ще з 1915 р. держався війська і при кухнях пережив воєнну хуртовину. За часів світової війни багато було таких, що, стративши родичів, чи згубившись від них, трималися і жили при військових відділах.

Такий був і Іван Павлюк – “Феник”, як його прозивали стрільці.

Відділ полонених якимось так забарився, що прийшов на Збруч одним із послідних. За ними вже не було майже жодних відділів, хіба що ще крутилися кінні стежі.

Ворог з гармати обстрілював уже Кудринці і міст на Збручі. Коли відділ вийшов на горб, відразу був обсипаний гранатами і шрапнелями. Счинилася паніка і суматоха. Серед неї ескортуючі стрільці забули за обов’язок і рятували своє життя. Відділ полонених ще хвилька, а був би розбігся.

В цім скрутнім положенню не стратив голови лиш один малий Іван. Він скинув з плечей кріс і крикнув до полонених: “Переходити ріку; а ні, то зараз стріляю!”.

Не хочеться вірити в те, що сталося, а прецінь, воно правдиве.

Полонені піддалися енергічному хлопцеві і стали переходити Збруч...

За свою хоробрість Іван Павлюк був зараз за Збручем іменованій відстуном”.

Коли стрільці переходили через Збруч, то могли з повним правом, долаючи сум від прощання з Галичиною, сказати: “Наша совість чиста. Для волі свого краю, свого народу ми зробили все, що в наших силах”. Тодішні їхні настрої чи не найкраще відобразила хвилююча пісня Романа Купчинського:

*Ой та зажурились
Стрільці січовії,
Як Збруч-річку проходили,
Що стільки народу
Впало за свободу –
Встояти не було сили.
Ой та зажурились*

*Стрільці січовії,
Стали дрібні сльози лити:
Буде ворог клятий
Батьками орати,
Матерями волочити...*

Так, УГА не мала змоги вистояти. Галичину окупувала Польща.

Як було відзначено у зверненні Української Національної Ради до галичан від 1 листопада 1921 року: “Роздер лях твій прапор волі, котрий 1 листопада 1918 року побідно й гордо маяв над замком князя Льва, над срібнолетким Сяном, над бистротечним Дністром і на зелених верхів’ях Карпат.

Лях напружив свої сили й покликав на поміч всіх своїх приятелів. Але мимо того, то втікав, то наступав, то шукав чужої ласки. Ти був сам, Український народе, в боротьбі проти ляха і його ошуканих союзників. Ти був без зброї проти його гармат, присланих могутньою державою світа. Та того Ти не злякався! Тебе тільки журило, що народ Великої України стояв у кривавій боротьбі і не тільки не міг Тобі допомогти, а домагався ще й Твоєї помочі, Український Народе Галичини!

А проте наша славна Галицька Армія ще раз голими руками кинулася на ляха і стисла його за горло. Та воля найвищої Ради Антанти, ошуканої брехнею ляхів, дозволила їм іти за Збруч.

Криваві сльози капали в Збруч, коли галицьке військо виходило з батьківської землі.”

Ворог переміг. Ось як співається про ці й наступні події у пісні, що виникла, наймовірніше, в III-у Галицькому корпусі у 1919 році:

*Прийшов же він над Збруч-річку –
Каламутні води.
Гей! Гей! Річко невеличка,
Тяжкі в тебе броди.*

*Оглянувся позад себе –
Горять наші села.*

*Гей! Гей! Рідна Україно,
Сумна, невесела.*

*Йде піхота. Йде кіннота.
Котяться гармати.
Гей! Гей! А все галичани,
Кінця не видати.*

*Поспішають галичани,
Піт їм очі виїв.
Гей! Гей! Генерали кажуть:
«На Київ! На Київ!».*

*Аж над'їхав сам Тарнавський,
Вдарили гармати!
А вже з воріженьків
Сліду не видати.*

*А в Києві галичанів
Цвітом обсіпали.
Гей! Гей! “Слава Україні”
Гуртом заспівали.*

Після переходу за Збруч Галицька Армія влилася в Дієву Армію Української Народної Республіки. Це військо УНР, борючись за утвердження незалежної Української держави, вело запеклі бої з окупантами із радянської Росії.

Весь простір, що його займали тоді об'єднані українські армії, – наголовив сучасний дослідник Володимир Гордієнко (“Літопис Червоної Калини”, 1991, ч. 3), – становив 90 км углибину і 350 уширину. На півдні він впирався у р. Дністер, на заході – у р. Збруч, на півночі простягався уздовж лінії Гусятин, Ярмолинці, Бар і на сході вздовж залізничної колії – Жмеринка, Вапнярка аж до Дністра.

Головний отаман С. Петлюра радо прийняв 40-тисячне

поповнення. “На допомогу нам прийшли брати-галичани, – писав він у наказі по Дієвій Армії УНР 22 липня 1919 року, – вони залишили свої оселі, відходячи від переважного силою ворога, але прийшли на наш терен, як то належить дисциплінованій армії й свідомій у правоті свого діла і своїх змагань”.

Штаб Об’єднаної Української Армії очолив генерал Микола Юнаків, його помічником був генерал Віктор Курманович. Військо мало такі сили: три галицькі корпуси, чотири групи і дві самостійні дивізії наддніпрянської армії. Українським збройним силам протистояли 12-а і 14-а більшовицькі армії.

Штаб Головного отамана вирішив іти на Київ трьома ударними групами, I-й і III-й корпус УГА входили до середньої, II-й корпус – до північної армійської груп. Ще дві галицькі бригади – Стрийська і УСС належали до південної групи об’єднаного українського війська. Серед галичан було кинуте клич: “Через Київ – на Львів!”

У результаті стрімкого наступу група полковника Арнольда Вольфа, до якої входили 11-й корпус УГА і корпус Січових Стрільців під командуванням Євгена Коновальця, зайняла Проскурів (нині Хмельницький), здобула перемоги під Старокостянтиновом, Шепетівкою, Житомиром і Коростенем. Основна 40-тисячна група генерала Антона Кравса (два галицьких корпуси і дві дивізії Дієвої Армії) зайняла Жмеринку, 10 серпня – Вінницю, яка й стала тимчасовою столицею Директорії. Згодом розвинула наступ і здобула Бердичів, Козятин, Фастів. Південна група успішно просувалась в напрямку Умань – Одеса.

31 серпня 1919 року головні частини групи генерала А. Кравса взяли Київ. Але цього ж дня в столицю увірвалися з лівобережжя Дніпра кінні полки російської Добровольчої армії генерала А. Денікіна, для якого “магір міст руських” теж була ласим шматком. Галичанам довелося відступити з Києва.

Поразка 31 серпня 1919 року була для УГА ударом, якого вона серед тих обставин не змогла витримати. Галицьке старшинство і стрілецтво втратили віру в остаточну перемогу

найближчим часом. У рядах УГА посилювалася думка про неможливість продовжувати війну. Тим більше, що в середині вересня основна група опинилася між двох вогнів; з півдня й зі сходу наступали деніківці, а з півночі – більшовики. У другій половині жовтня становище стало катастрофічним через епідемію тифу. Третина стрільців лежала в госпіталях, де через нестачу лікарів, обслуговуючого персоналу, медикаментів смертність хворих досягла жахливих величин.

З початку листопада 1919 року армія не була здатна вже й до оборони. Тому 6 листопада Начальна Команда уклала з денікінським командуванням в Зятківцях договір, на основі якого УГА ввійшла до “збройних сил півдня Росії” (офіційна назва армії Денікіна), зберігаючи у внутрішніх справах автономію. Диктатор ЗУНР розцінив цей договір як державну зраду. Генерал М. Тарнавський та полковник А. Шаманек постали перед військовим судом, який, однак, виправдав їх. 17 листопада в Одесі їх наступники генерали О. Микитка і Г. Ціріц поновили цей договір.

Варто згадати, що при переговорах з Денікіним першим був посланий як порученець генерала М. Тарнавського сотник УГА Гриць Куріца – уродженець села Курники поблизу Тернополя. Згодом він працював у Микулинцях, помер сорокавосьмилітнім у 1935 році в Тернополі, тут і похований. На його смерть великим некрологом відгукнувся “Літопис Червоної Каліни” (1936, ч.10).

А в 1919-у, в сумнозвісному чотирикутникові смерті між Вінницею, Жмеринкою і Баром залишилися тисячі могил. Серед тих, хто помер від тифу, були і дев’ятнадцятирічний син директора української гімназії в Тернополі Юліана Левицького Богдан Ярослав Левицький – доброволець української армії, Данило Шевчук з Ладичина і Осип Гаєвський з Ласківців на Теробовлянщині, Петро Голуб і Дмитро Петрович з Лапшина на Бережанщині, Томко Гуменюк із Кошляків Збараського, Микола Зубатий із Задарова Бучацького, Антін Дудар з Великих Бірок Тернопільського повітів.

Тодішню недолу УГА учасник походу січових стрільців, відомий український поет і прозаїк Ю. Шкрумеляк описав у новелі “Поїзд мерців”, про тифозну пошесть йдеться в споминах отамана доктора С. Шухевича. А в серці Р. Купчинського народилася пісня великого трагізму “Засумуй, трембіто”:

*Засумуй, трембіто,
Та по всьому світу,
Що зів'яло галичанам
Сорок тисяч цвіту.*

*Засумуй, трембіто,
Та на всі Карпати,
Щоб не ждали сина з війни
Ні отець, ні мати.*

*Засумуй, трембіто,
Та на все Поділля,
Щоб не ждала дівчинонька
Хлопця на весілля.*

*Засумуй, трембіто,
Що галицька сила
Та від Збруча по Слауту
Трупом застелила.*

Серед більшості старшин УГА союз з Денікіним викликав незадоволення й опозицію проти Начальної Команди. Наприкінці 1919 року денікінці під ударами більшовиків почали відступати в напрямку Одеси. На початку 1920 року до району розташування УГА наблизилася Червона армія.

У зв'язку із цим Начальна Команда видала корпусам наказ залишити госпіталі в районі Вінниця – Жмеринка – Браїлів – Немирів і теж відійти до Одеси для з'єднання з армією Денікіна. Тоді створений в УГА у районі Вінниці ревком під головуванням

отамана Гірняка, проголосивши себе начальним проводом галицьких військ, заборонив їм виконувати накази Начальної Команди і почав з більшовиками переговори про об'єднання УГА з Червоною армією. На протигагу ревкому при Начальній Команді 25 січня 1920 року було засновано політичний відділ під головуванням доктора Музички.

На початку лютого 1920 року УГА досягла району Бершадь – Чечельник – Балта, де виявилося, що вона через значну кількість хворих і погані дороги не зможе прискорити походу й змушена зустрітися з більшовиками, які надходили зі сходу. Тому Начальна Команда 9 лютого 1920 року наказала своїм частинам перейти на румунську територію. Але румуни не пропустили їх через Дністер. Не було іншого виходу, ніж приєднатися до більшовиків. При галицьких частинах почали утворювати ревкоми. Згідно з наказом ревкому УГА генералів О. Микитку і Г. Ціріца було арештовано й видано більшовицькій владі. Ревком уклав договір із командуванням XII-ї більшовицької армії, на основі якого УГА отримала назву Червона УГА (ЧУГА) і стала складовою частиною більшовицької армії. Протягом березня 1920 року більшовики реорганізували ЧУГА в три бригади, утворили в ній свої військово-політичні установи, зокрема революційний трибунал, ліквідували старшинські відзнаки, заборонили носити тризуб, співати національний гімн і т. д. Головнокомандуючим ЧУГА став комуніст В. Порайко, начальником польового штабу (так називалася Начальна Команда) – колишній полковник російської армії В. Іванов.

На початку квітня бойові частини ЧУГА вийшли на польсько-радянський фронт: 1-а бригада УСС – в околиці Чуднова, 2-а – Жмеринки, 3-я бригада – Вапнярки.

Незадоволення новими порядками намагався використати отаман Ю. Шепарович, який зі своєю бригадою в середині квітня 1920 року підняв повстання проти більшовиків. Але до нього приєдналася тільки одна технічна сотня галичан. 23 квітня 1920 року 2-а і 3-я бригади ЧУГА перейшли до військ

Головного отамана С. Петлюри, які в спілці з поляками ввійшли на Наддніпрянщину. Обидві бригади було роззброєно та інтерновано в польські табори. Стрільці й старшини, яким вдалось уникнути інтернування, вступили до 6-ї Херсонської дивізії й після її приходу на територію Східної Галичини під командуванням генерала А. Кравса пробилися в Чехо-Словаччину. Там, у містечку Ліберці (Раухенберг) їх інтернували.

Воєнні й політичні бурі розкидали галичан по всьому світу. Ось як склалися долі двох синів тернопільської землі, які були і воїнами, і священниками. Молодість обох озорена знаком боротьби за українську державність, а далі вони присвятили життя службі Богові. Обидва знайшли вічний спочинок за океаном одного й того ж 1972 року...

Старшим був отець Євген Мацелюх. Він народився у містечку Великі Бірки поблизу Тернополя 1 січня 1893 року в родині Івана й Кароліни з Садовських. У 1913 році закінчив гімназію в Тернополі й вступив до Львівської духовної семінарії. Одночасно студював теологію і філософію в місцевому університеті. З початком Першої світової війни був мобілізований до австрійського війська і працював санітаром у військовому госпіталі в Коломиї. Перед вступом сюди російських військ Є. Мацелюха звільнили з військової служби. Він переїхав до Шльонська, де працював на вугільній шахті в Моравській Оставі. Тут австрійська поліція арештувала його і вивезла до табору інтернованих українців у Стирії, в пізніше – в Каринтії. Згодом Є. Мацелюх продовжував вивчати теологію. Четвертий курс студій закінчив у Львові 1917 року.

Коли в листопаді 1918 року на обломках Австро-Угорщини постала західноукраїнська держава, Є. Мацелюха призначили секретарем Окружної Національної Ради в Тернополі. Він брав активну участь у становленні в нашому краї української влади, побував у багатьох селах, закликаючи молодь вступати до УГА. 3 4 травня 1919 року працював також секретарем “Українських

Вістей” – щоденної газети, яка почала виходити в Тернополі замість “Українського Голосу”, котрий Є. Мацелюх редагував.

Разом з Українською Галицькою Армією Є. Мацелюх опинився за Збручем. Тут, у Летичеві біля Проскурова його призначили комісаром преси й пропаганди.

На той час Микола Вояковський командував 1-ю батареєю 9-го гарматного полку УГА. Був цей уродженець села Богданівка тодішнього Скалатського повіту (нині – Підволочиського району) молодшим від Євгена Мацелюха на шість з половиною літ (народився 12 червня 1899 р.). Також закінчив гімназію в Тернополі, а згодом продовжував навчання в Станиславові. Там виділявся активністю в місцевій “Просвіті”, заснував хор і драматичний гурток. Вісімнадцятилітнім вступив до легіону Українських Січових Стрільців, який наприкінці 1918 року став ядром УГА. Після відступу Української Галицької Армії потрапив у полон, і лише завдяки щасливому збігові обставин М. Вояковському вдалося перейти Збруч й повернутися додому.

Повернувся до річної Галичини і Євген Мацелюх. 12 лютого 1920 року він одружився у Тернополі з Софією Юрчинською, а 7 квітня того ж року А. Шептицький рукоположив його на священника.

Через п’ять років – 5 квітня 1925-го митрополит рукоположив на священника і Миколу Вояковського. Перед тим він студіював богослов’я у Львові, тут і одружився з Анною Левицькою.

Душпастирську працю М. Вояковський почав на парафії у Скалаті, опісля відав парафією в Олієві на Зборівщині, був парохом Великополя біля Городка (1927–1932) і Страдча коло Львова (1932–1939). Є. Мацелюх після душпастирської праці в Чернихівцях, а відтак Шляхтинцях і Зарубинцях на Збаражчині отримав у 1923 році постійну парафію в Худобинцях біля Зборова. Під час горезвісної пацифікації 1930 року поляки спалили його дім. Отця Мацелюха перевели на парафію в Голгоче на Підгасчині. Тут він залишався п’ять

років, а потім з дозволу митрополита був обраний війтом збірної громади.

Після вересня 1939 року Є. Мацелюх – адміністратор парафії в Козові. У 1944 році виїхав на Лемківщину. Звідти доля повела його через переселенський табір в Авгсбурзі до США. Тут митрополит К. Богачевський призначив Є. Мацелюха парохом церкви св. Андрея у Філадельфії з дорученням допомагати йому при редагуванні “Шляху” українською мовою. Водночас отець Євген заснував товариство “Самопоміч” і став його першим головою.

Є. Мацелюх однаково добре володів і мистецтвом проповіді, і пером. В Україні були видані його книжки “Пресвята Євхаристія”, “Де нам шукати Бога”, “Тернистий шлях”, за межами рідної землі – “Боже слово”, “У стіп Марії”, “Чудо Вифлеємської ночі” та “Дороговказ життя”. Його проповіді друкували також англо- і польськомовні видання.

Шлях М. Вояковського до США проліг теж через Німеччину. З вибухом Другої світової війни він опинився у Відні, де був помічником пароха церкви св. Варвари (1939–1941). Звідти переїхав до Ляйтмеріца, щоб стати душпастиром українських робітників у Судетах. Від 1945 року отець Вояковський виконував обов’язки апостольського візитатора в Німеччині. Найбільшим його досягненням у цей період діяльності було заснування Української католицької семінарії. У квітні 1948-го її перевели з ФРН до Голландії, а в грудні цього ж року отець Вояковський виїхав за океан. У США працював парохом церкви Св. Духа в Брукліні, відтак церкви св. Миколая в Боффало й врешті церкви св. Петра й Павла в Коговзі. Продовжував виступати на сторінках преси: дописував до видань “Логос”, “Шлях” та інших. Окремими виданнями вийшли нарис про Страдче (1937) і двотомник проповідей (1949, 1954).

12 травня 1972 року Миколи Вояковського не стало. А через півроку грудки американської землі стукнули об віко домовини Євгена Мацелюха.

По праву може гордитися Тернопільщина і ще одним своїм великим сином – художником Михайлом Морозом. Він народився 7 липня 1904 року в с. Пліхів на Бережанщині. Воював в УГА, 1920 року повернувся додому. Склав іспити за гімназійний курс, у 1923–1928 роках вчився у Львові в Мистецькій школі О. Новаківського. 1928 року виїхав як стипендіат митрополита А. Шептицького для поглиблення мистецьких студій до Парижа. Повернувся до Львова 1930 року, а в 1931 році разом з професором О. Новаківським мав наукову подорож до Італії. Від 1932 року працював постійно у Львові як професійний художник і асистент О. Новаківського. У 1937 році А. Шептицький іменував М. Мороза портретистом Митрополичої Капітули і Духовної академії у Львові. В 1938–1939 роках М. Мороз працював викладачем у цій академії. 1944 року емігрував із с. Космач до Німеччини, звідти у 1949 році переїхав до Нью-Йорка. У 1967, 1972, 1973–1974 роках знову студіював і працював в Італії (останній раз – 13 місяців) на запрошення патріарха Й. Сліпого. Автор більше 3000 робіт: пейзажів, жанрових картин, портретів, у т. ч. митрополита А. Шептицького, єпископа Н. Будки, полковника А. Мельника, патріарха Й. Сліпого. Творив переважно в олійній техніці. Від 1925 року брав участь у виставках (Львів, Київ, Харків, Регенсбург, Мюнхен, Париж, Амстердам, Майямі, Торонто, Детройт, Монреаль, Сиракузи та інші міста). Тільки у Нью-Йорку в 1959–1963 роках мав п'ять індивідуальних виставок. Член Об'єднання Мистців-Українців в Америці (ОМУА), 1980 року іменованій академіком в Італії і відзначений золотою медаллю. В Українському музеї у Римі понад 50 картин М. Мороза займають окремий зал. Твори зберігаються також в офісах Президента США в Білому домі, Прем'єр-міністра Канади в Оттаві, канцлера Баварії в Німеччині, багатьох музеях світу, приватних збірках. Помер В. Мороз 1993 року в Нью-Йорку.

А в 1920 році найважча доля чекала тих галицьких

стрільців, які залишилися під більшовицькою владою. Майже всі вояки частин УГА, котрі базувалися в Києві, були арештовані й вивезені у підмосковний концтабір Кожухів. Тут у числі інших обірвалося життя сотника УСС Романа Дудинського. Народився він 1880 року в с. Нижчі Луб'янки поблизу Збаража. Перед Першою світовою війною був кадровим офіцером австро-угорської армії. З виникненням легіону УСС – командир сотні. Відзначився у боях з царськими військами за Стрий, у Карпатах, зокрема за гору Маківка, на Золотій Липі та Стрипі, на Лисоні, де був поранений. Згодом як командир 2-ї Коломийської бригади пройшов з УГА весь її тернистий шлях. Помер у Кожухові 14 липня 1920 року. Нині, коли в Нижчих Луб'янках відновлено могилу січових стрільців, першим у списку полеглих стоїть прізвище сотника Р. Дудинського.

Саме воїнам УГА довелося у червні 1920 року “відкривати” за більшовицьких часів Соловки. Серед перших в’язнів СТОНу – Соловецьких таборів особливого призначення (російською мовою – “назначения”) був колишній начальник штабу УГА Сень Горук. А в дорозі з Кожухова на Соловки, як свідчить “Літопис Червоної Калини” (1934, ч. 9), “від куль чекістів впав між іншими хорунжий Сидір Горбачевський – один із немногих розвідчих старшин 1 корпусу УГА”. Він народився 15 грудня 1890 року в Монастириськах. 1914 року закінчив правничі студії у Львові, згодом воював в австрійській армії. В українському війську був із січня 1919 року. Відзначився у боях біля Угнова і Белза на Львівщині.

Ззнали репресій і ті стрільці та старшини, яких доля закинула в Одесу. Майже всіх їх розстріляли місцеві чекісти.

Ще 23 квітня 1931 року львівська “Нова зоря” писала:

“Нові арештування Галичан в ССРСР.

Польська преса доносить, що на Радянській Україні наступили нові арештування Галичан. М. І. ув’язнено Іл. Цьокана, б. к. команданта Тернополя за нашої влади, Індишевського, братів Адама і Мих. Мельник та і. Закидають

їм, що хочуть виконати думку, яку сам Ленін уважав дозволеною: проголосити незалежну українську республіку”.

14 травня того ж 1931 року “Нова зоря” повідомила: “В Харкові розстріляли на підставі вироку “всеукраїнської” колегії ДПУ (ЧЕКА) 22 висших офіцерів укр. народности під закидом приготування військової революції на Україні. Арештованих розстріляли без судової розправи “з політичних оглядів”. Між розстріляними знаходиться також б. отаман УСС Гриць Коссака, котрий перед тим був комендантом школи червоних командирів...”

Більшовицька влада методично винищувала учасників визвольних змагань українського народу. Сталінські посіпаки боялися, наче вогню, поширення ідеї української державності. І в наступні роки прокомуністичні ідеологи й псевдовчені зробили все, щоб убити пам’ять про славних синів Галичини. Та істина торжествує, і нині їх високі імена повертаються у літопис історії.

Постають у селах і містах кургани й пам’ятники борцям за волю й незалежність України. Їм буде присвячена всенародна книга пам’яті “Реабілітовані історією”, робота над якою на Тернопільщині триває. Початком цієї серії став двотомник “Нескорена Зборівщина”, підготовлений редакцією обласної Книги Пам’яті Тернопільщини та Книги “Реабілітовані історією” (головний редактор Петро Гудима) і виданий 2001 р. В ньому поміщені імена раніше замовчуваних і упосліджених 439 зборівчан, які самовіддано воювали в лавах УСС та УГА. Кожне галицьке село, не кажучи вже про містечка і міста, поклало на вівтар боротьби за державність життя своїх кращих синів. Ось “листа поляглих членів УГА” лише з двох сіл – Берем’яни на Бучаччині і Ворвулинці біля Заліщиків. Берем’яни: “Михайло Шевчук, Гайдамацький Загін, згинув в бою під Сокалем, Семянків Микола, III Кур. Колом., пропав без вісти; Кубрак Микола, пропав без вісти; Осарчук Іван, с. Миколи, Відділ Скорострелів, помер на Великій Україні; Логуш Михайло, III Кур. Колом., ранений під Комарівкою, помер вдома; Логуш Никола. III Кур. Колом., ранений під Комарівкою, помер вдома; Кубрак Степан, с. Миколи, III Кур. Колом., ранений під

Комарівкою, помер вдома; Гуменюк Василь, Стаційна Команда П., помер забраний більшовиками з дому 1920 року; Шевчук Микола, пропав без вісти; Ферлєсвич Степан, III Кур. Колом., ран. під Комарівкою, помер вдома; Ферлєвич Никола, пропав без вісти; Кальмук Степан, с. Якова, III Кур. Колом., ранений під Комарівкою, помер вдома; Василишин Яків, III Кур. Колом., пропав безвісти; Хорт Іван, III Кур. Колом., пропав без вісти; Щотчук Микола. III Кур. Колом., ранений в Кийданові, помер вдома; Кубрак Іван. с. Гриця, помер на Великій Україні; Слободян Василь, пропав без вісти; Слободян Дмитро, пропав без вісти; Осарчук Микола, с. Василя, помер в польськiм полоні; Березівський Яків, пропав без вісти; Гайдучький Микола, помер у Львові в польськiм полоні; Гряджук Іван, Гайдамацький Курінь, вбитий над Збручем; Курчак Василь, с. Івана, пропав без вісти...”

Ворвулинці: “стр. Юрко Круцяк, с. Івана, згинув в боях під Львовом 1919 р.; стр. Юрко Круцяк, с. Василя, згинув в бою на Вел. Україні 1919; стр. Максим Кравчук, с. Ілька, згинув в боях під Львовом 1919; стр. Василь Навізівський, с. Григора, згинув під Львовом 1918; стр. Василь Навізовський, с. Івана, згинув 1919 р. в Краснім Буск; стр. Никола Мельник, згинув 1919 р. в бою під Язлівцями, пов. Бучач; стр. Юрко Папушак, с. Микити, загинув під Бучачом 1919; стр. Михайло Созанський, помер на тиф в Барі на Вел. Україні; стр. Юрко Безкоровайний, с. Петра, помер на тиф, Винниця, Вел. Україна; стр. Михайло Гусяк, помер на тиф, Винниця, Вел. Україна; стр. Юрко Навізівський, пропав без вісти на Вел. Україні; стр. Семен Лебедзюк, пропав на Вел. Україні; стр. Василь Шпортак, с. Федора, був тяжко ранений, порубаний шаблями коло Садок, пов. Заліщики; стр. Василь Бульдяк, с. Івана, загинув на Вел. Україні...”

Ці приклади надзвичайно вражаючі й вони, як кажуть, говорять самі про себе. Їх перелік можна було б продовжувати до безконечності.

ДЕЯКІ ПРИКІНЦЕВІ МІРКУВАННЯ

Таким чином, Тернопільщина зробила вагомий внесок у визвольні змагання галицького українства на початку ХХ століття. Її кращі сини й дочки активно причинилися до зародження та розвитку українського стрілецького руху, пройшли героїчними воєнними дорогами УСС, вкривши себе невмирущою славою. Вони оправдали надії та сподівання своїх земляків, високо пронесли прапор боротьби за волю України, утверджуючи національну ідею серед українського народу. Наші славні лицарі зробили чималий вплив на формування національної психології українства, розвиток його духовної культури. Адже серед галицьких стрільців було багато талановитих людей – художників, журналістів, поетів, композиторів. До золотого фонду української літературної пісні ввійшли твори уродженців Тернопільщини – Романа Купчинського, Левка Лепкого, Михайла Гайворонського, які разом з десятками своїх побратимів були талановитими співцями стрілецької слави.

Епохальною подією багатвікової історії нашого краю став Листопадовий зрив 1918 року. Відродження української держави галичан викликало великий ентузіазм серед населення Тернопільщини. Воно не тільки діяльно включилось у створення та налагодження роботи органів державної влади ЗУНР, а й рішуче виступило проти польських агресорів на захист її завоювань, масово влившись у ряди новоствореної УГА, ядром якої стали овіяні славою, загартовані у боях усуси. УГА вистояла більш як півроку проти переважаючих сил поляків. Галицьке стрілецтво здобуло низку перемог, піднялося, зокрема, на такий величавий чин, як Чортківська офензива.

Сам факт існування УГА мав велике значення. Воно полягало насамперед у тому, що на західноукраїнських землях

було відновлено традицію визвольних змагань і передано її широким масам українства.

Те, що УГА, програвши війну з Польщею, вціліла і в середині липня 1919 року, залишивши Тернопільщину, перейшла за Збруч, а потім почала другу війну з більшовиками, свідчить про її велику політичну зрілість, моральну і бойову силу. Нове гасло “Через Київ на Львів”, під яким УГА пішла з наддніпрянською армією походом на Київ, галицькі стрільці сприйняли як реальну програму дальшої боротьби за українську державність.

Творена в бурхливий період визвольних змагань, організована й поповнювана у безперервних боях з противниками, які згодом оточили її з усіх боків, УГА проявила максимум боездатності. Низкою геройств, яких не посоромилася б жодна армія, створила незнищимий моральний капітал для майбутніх поколінь.

Подвиги галицьких стрільців перших десятиріч ХХ століття надихали наступні покоління українства на боротьбу за волю та кращу долю. Із рядів УСС та УГА вийшли чільні діячі ОУН, командири і вояки УПА, відомі українські вчені та митці. Для багатьох наших краян, учасників визвольних змагань 1900–1920 років головним фронтом боротьби у міжвоєнний період стала діяльність в українській кооперації, культурно-освітніх, молодіжних, спортивних та інших організаціях.

Галицькі лицарі волі гордо крокують у майбутнє незалежної соборної України. Час не зітер і ніколи не зітре їх славні імена із пам’яті нащадків. Гідним символом всенародної шани, віри і правди, краси і любові до мужніх синів Галичини є сотні пам’ятників їм, споруджених у багатьох містах та селах Тернопільщини. Поклонитися їх світлій пам’яті люди приходять і в свята, і в будні. І ми, як закликає львівський поет Петро Шкраб’юк:

*“Вклонімось їм – аби ні перед ким
Своїх голів ми більше не хилили”.*

ЗМІСТ

Кілька попередніх зауваг від автора	3
За рідний край.....	5
Від Золотої Липи до Стрипи	22
Під знаком Лисоні	37
Куропатники – Конюхи	48
Виникнення ЗУНР і державне будівництво в Галичині	60
Українська Галицька Армія: організація, структура, озброєння	101
Героїчний і трагічний шлях УГА.....	119
Деякі прикінцеві міркування.....	149

Підписано до друку 24.05.2002. Формат 60x84^{1/32}.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Умовн.-друк. арк. 7,5.
Обл.-вид. арк. 7,8. Вид. № 59. Зам. № 158.
Тираж 500 прим.